

Bunjevački

Prigled 8-9/2019-2020

Zbornik za kulturu, nauku i društvena
pitanja Bunjevaca

Bunjevačke groktalice

*Značaj maternjeg jezika i manjinskih
jezika*

Umitnost Bunjevaka u Jugoslaviji

Lički Bunjevci od Hercegovine do Bačke

Identitetski spor Hrvata i Bunjevaca

Udruženje građana "Bunjevci"
Удружење грађана „Буњевци“
Citizen's Association „Bunjevci“

Novi Sad

Bunjevački prigled

Zbornik za kulturu, nauku i društvena pitanja Bunjevaca

Sveska 8 i 9.

Udruženje građana „Bunjevci“ Novi Sad

Ustanove kulture Centar za kulturu Bunjevaca Subotica

2019/2020.

Izdavač

Udruženje građana „Bunjevci“ Novi Sad

Za izdavača

Ivan Vojnić Kortmiš

Uredništvo

dr Aleksandar Raič, glavni i odgovorni urednik

dr Suzana Kujundžić Ostojić

dr Jelisaveta Kalajdžić

Zvonko Stantić

Ova sveska objavljena je na osnovu saradnje Ustanove kulture Centar za kulturu Bunjevaca Subotica i Udruženja građana Bunjevci Novi Sad

Sadržaj

Uvodnik

Nuz osmu svesku Bunjevačkog prigleda /5/

Tragom savremenosti

A. Raič: Ričnik je prid nama. Šta dalje? /9/

A.Raič: Udruženje građana "Bunjevci" Novi Sad: Nakon deset godina /13/

A.Raič: Jelisaveta Kalajdžić – In memoriam /17/

Studije i istraživanja

Suzana Kujundžić Ostojić: Bunjevačke groktalice i njeva uloga u društvu u kome su nastale /19/

Martin Hencelman: Značaj maternjeg jezika i manjinskih jezika u Srbiji i u svetu /40/

Sandra Iršević: Da li je umitnost slamarstva umitnost? /57/

Sandra Iršević: Umitnost Bunjevki u Jugoslaviji /66/

Nikola Žutić: Lički Bunjevci od Hercegovine do Bačke (od 17. do 20 vijeka /83/

Osvrti i recenzije

Aleksandar Raič: Neutralizacija Srbije i inkriminacija Evropske Unije u identitetskom sporu Hrvata i Bunjevaca u Srbiji /120/

Svidočanstva

Ivan Murgić (priredio Zvonko Stantić): Uspomene na Gornju Krajinu s osobitim obzirom na Bunjevce /135/

Zvonko Stantić: Prilog poznavanju početaka političkog života Bunjevaca posli Velikog rata /177/

Zvonko Stantić (priređivač): Iz arhivske građe biskupa Ivana Antunovića /181/

Iz istraživanja života i rada poznati Bunjevaca, Priredio Zvonko Stantić /199/

Prevodi

O Šokcima – nemačka Wikipedija (privod Z. Stantić) /201/

Oskar Ašbot: Prvi helikopter: Prilog biografiji Ivana Sarića (priveo i priredio Zvonko Stantić): /213/

Profili

Milan Fogel, dr Milan Ristović i dr Milan Koljanin (priredio Zvonko Stantić): Kako su Bunjevci spašavali Jevreje el Klara Baić - Pravidnik med narodima /223/

Autori tekstova /231/

Uvodnik

Nuz osmu i devetu svesku Bunjevačkog prigleda

Uredništvo

Otvoreno pismo pridsidnika Hrvatskog nacionalnog vijeća uputito februara 2018. godine vodećim funkcionerima Autonomne pokrajine Vojvodine (APV) sa protestom zbog najavljenog stavljanja na dnevni red Skupštine APV tačke o anuliranju dekreta Glavnog narodno-oslobodilačkog odbora Vojvodine (GNOOV) iz 1945. godine o nasilnoj hrvatizaciji Bunjevaca, dobilo je komentar u ovoj sveski Prigleda. U komentaru je razvijena *sugestija da je u pismu navedeni razlog spričavanja pravnog anuliranja navedenog dokumenta, inkriminacija administracije Evropske Unije koja je podržala zahtiv „neutralizacije“ vlasti Srbije u identitetskom sporu Bunjevaca i Hrvata u Vojvodini ne spominjuć isti zahtiv spram vlasti Hrvatske, koja je ne manje zainteresovana strana u ovom sporu.*

U otvorenom pismu njegovi inspiratori nastoje omalovažiti dekret svodeći ga na internu tajnu policijsku naredbu koja se ne poziva na bilo koju pravnu osnovu i nema odgovarajuću pravnu formu. Ovaki protivpravni oblik i posljedice ovog nasilnog čina denacionalizacije Bunjevaca, dokazi su zločina kojem su Bunjevci bili podvrgnuti. Ali, iako se ova naredba već dugi niz godina formalno ne primenjuje (od popisa stanovništva 1991. godine), neformalno se ona i dalje primenjuje. A razlog za to njegovi inspiratori nalaze u tvrdnji „Bunjevci ne postoje, nego su ustvari Hrvati“... postoji samo nika grupa ljudi koji neće da budu Hrvati“ (M. Bajić, Na prilogu vikova, str. 561-562). Iz takog ideološkog stava, u praksi ostvarivanja nacionalni prava Bunjevaca proističe niz osporavanja i pripreka čijem otklanjanju administracija Srbije mora pokloniti odgovarajuću pažnju.

Pokretač pravno-političkog postupka prid Skupštinom AP Vojvodine za kvalifikovanje akta iz 1945. godine ko „protivnog Ustavu kao asimilatorskog“, je stranka Savez bački Bunjevaca (SBB). U jednom od zaključaka programskog karaktera sa skupštine ove stranke održane 17. januara 2020. godine, navedeno je: NE ODUSTAJE SE OD ZAHTIVA DA SKUPŠTINA AP VOJVODINE „NAREDBU“ IZ 1945-te GODINE KOJOM SE SVI BUNJEVCI IMAJE SMATRAT HRVATIMA BREZ OBZIRA NA LIČNU IZJAVU, DEKLARACIJOM OCINI KO AKT ASIMILACIJE, I KO TAKI ZVANIČNO PROGLASI NIŠTAVNIM. Ovaki zaključak je rezultat uticaja Otvorenog pisma pridsidnika Hrvatskog nacionalnog vijeća, nakon kojeg je pripremljeni dnevni red sa ovom tačkom pokrajinske Skupštine, stavljen „na led“.

Inicijativa SBB da se ospori dekret iz 1945. godine, ima važnu ulogu u izgradnji nacionalnog identiteta savrimeni Bunjevaca. Problem dvojnog hrvatsko-bunjevačkog identiteta dobija zvaničnim proglašavanjem ništavnim ovog dekreta kriterijum povlačenja etničke granice: prihćatanje el ne prihćaanje stava o identicidnom zločinu nad Bunjevcima 1945. godine je linija razgranićenja koja ubrzava izlazak jednog njevog dila iz identitetskog moratorijuma (odgađanja identitetske samoidentifikacije).

Drugi zaključak sa spominite skupštine SBB, ima takođe značaja za izgradnju nacionalnog identiteta Bunjevaca što zahtiva diskusiju ključne poruke ovog zaključka: „Skupština je, pored svi navedeni programski ciljova, utvrdila i da se Savez bački Bunjevaca u svojem budućem dilovanju zalaže za OBNOVU VRIDNOSTI IZ VRIMENA POSTOJANJA KRALJEVINE SRBIJE. Poznato je da su Bunjevci u vrime Kraljevine Srbije bili prihćaćeni i priznati ko autohton južnoslovenski narod, i da su ko takvi učestvovali, i dali neprocinjiv doprinos, na Velikoj Narodnoj Skupštini 1918-te u prisajedinjenju današnji prostora Vojvodine, tada Kraljevini Srbiji“. (Saopštenje SBB videti na sajtu stranke <http://www.sbb.org.rs/>)

Studija (izvod iz disertacije) S. Kujundžić Ostojić o groktalicama, narodnim lirsko-epskim pismama sa tragovima autentične kulture Bunjevaca prije doseljavanja i nakon doseljavanja u Bačku tokom 18. i

19. vika, pridočava kulturno-etničku klimu prije početka uticaja koji su bunjevačku zajednicu doveli do virsko-kulturnog tradicionalizma u funkciji njeve nacionalne asimilacije (hrvatizacije). Autentični proto-bunjevački kulturni potencijal groktalica zasluživa modernizaciju u ulogi izgradnje nacionalnog identiteta Bunjevaca okrenitog njevom održivom razvoju u budućnosti.

Studija Martina Hencelmana, iznešena u Subotici 21. februara 2020. godine povodom međunarodnog Dana maternjeg jezika, koji je organizovo Bunjevački edukativni i istraživački centar „Ambrozije Šarčević“ razmatra klasifikaciju statusa jezika bunjevačke manjine konstatujući da on dili ključne karakteristike sa drugim jezicima koji su takođe štokavski zasnovani. Takođe, ukazuje da je slučaj Bunjevaca interesantan zato što nije, ko npr. karaševski u Rumuniji, posto državni jezik, al da je u toku rad na povećanju funkcije pisanog jezika, što funkcioniše jedino nuz podršku društva i političkog sistema u Srbiji. Svi napori pokazivaje da koncept književnog mikrojezika odslikava današnju situaciju. Bunjevci u Srbiji su napravili ogromne napore i u unutrašnjem i u spoljašnjem planu, razradili su veliku količinu publikacija i na putu su da povećaje funkcionalnost svojeg jezika.

Studije Sandre Iršević pokreću pitanje modernosti umitničkog stvaralaštva Bunjevaca: folklornog likovnog izražavanja u slamarskoj tehnici i akademskog likovnog, slikarskog i vajariskog izražavanja afirmisani slikarki-Bunjevaka od kraja 19. vika do sridine 20. vika u Jugoslaviji. S. Iršević zastupa gledište o bunjevačkom slamarstvu ko vidu savremenog umitničkog stvaralaštva okrenitog ruralnoj tradiciji; obrazovanje i karijera plejade bunjevački umitnica (slikarki Jelene Čović, Magde Mamužić, Angele Mačković i vajarke Ane Bešlić) pokaziva njevu dvostruku opterećenost – u rodnom i manjinskom nacionalnom pogledu – a i izloženost protivričnim uticajima triju nacionalni kulturno-ideološki centara prije i nakon 1918. godine (Budimpešta, Zagreb, Beograd), šta objašnjava težak put njeve umitničke afirmacije i egzistencije.

Sa studijom N. Žutića *Bunjevački Prigled* zaokruživa lepezu posmatranja Bunjevaca iz ugla ideologija tri okružujuće nacije pod čijim uticajom je

teko njev etnički i nacionalni razvoj¹. Žutić razvija tezu radikalnog srpskog nacionalizma o Bunjercima ko Srbima-katolicima. Savrimena koncepcija autohtonog porikla Bunjevaca svrstava ovo gledište u ideološku ravan sličnu onom koje postulira njevo hrvatsko poriklo. Karakteristika Žutićovi tumačenja istorije Bunjevaca je njevo dovođenje u okvir katoličko-pravoslavne virsko-ideološke konfrontacije u kojem se od 18. vika odvijaje procesi izgradnje srpske i hrvatske nacije. Ova Žutićova studija zasluživa pažnju zbog svoji historiografski informacija značajni za razumivanje novije istorije Bunjevaca.

Ova sveska *Bunjevačkog prigleda* izlazi ko dvogodišnjak iz dva razloga. Ove godine, kao i prošle, časopis nije uspio pribavit financiska sridstva iz fondova Vlade Autonomne pokrajine Vojvodine i Vlade Republike Srbije (samo troškovi štampanja), pa je publikovan zafaljujuć saradnji redakcije *Prigleda* i Centra za kulturu Bunjevaca. Redakcija je takođe u publikovanju dvogodišnje sveske našla izlaz iz zastoja aktivnosti saradnika izazvanog pandemijom korona virusa.

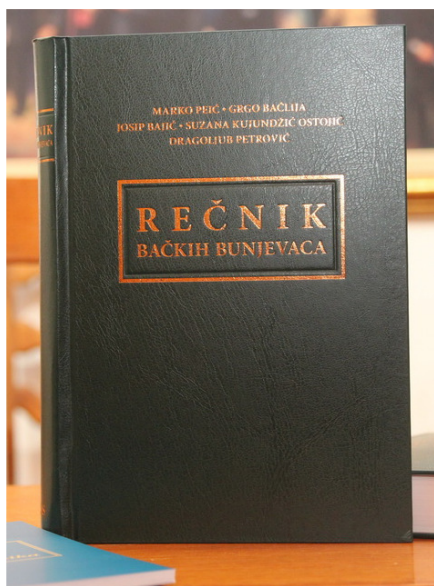
¹ - Veaver - kritički prigled pristupa mađarske nacionalne elite prema Bunjercima
-Delvideki - kritički prigled pristupa hrvatske naciotvorne elite prema Bunjercima.

Tragom savrimenosti

Ričnik je prid nama. Šta dalje?

A. Raič

Tekst pročitao na promociji „Ričnika bunjevačkog jezika”, 15.marta 2019. godine u Bunjevačkoj matici u Subotici.

Poštivani prijatelji, pripremio sam kratku bilješku o ključnom pitanju koje postavlja publikovanje Ričnika bunjevačkog jezika: kako taj kulturni artefakt učiniti pokretačem revitalizacije naše govorne zajednice? Literatura koju sam konsultovao opravdava traganje za odgovorom na ovo pitanje. Zdravstvene prilike su me sprečile da ideje naznačene u ovoj bilješki razvijem do cilovitog teksta čija skica čeka na dovršavanje.

*

Možmo zafaliti Matici srpskoj i dr Suzani Kujundžić Ostojić šta je drugo, naučno izdanje „Ričnika bunjevačkog jezika” prid nama. Veliki trud je uloženo u pripremljanje ovog naučnog dila kojim Bunjevci stiču priznanje svojeg materinskog jezika ko jezika posebnog manjinskog naroda od srpske države i međunarodni lingvistički institucija. Al šta možmo očekivati od ove knjige od oni za koje je napisana?

Prije svega, možel Ričnik doprineti revitalizaciji etničkog identiteta Bunjevaca? To je važno pitanje kad znamo kako opada, inače mali udio govornika bunjevačke ikavice med Bunjevcima. Med oni 41% Bunjevaca

šta su se 2011. godine izjasnili kako njim je bunjevački jezik maternji jezik, udio oni koji svakodnevno, u krugu familije, pa i u prilikama javnog nastupanja na bunjevačkim skupovima, zaista divane ikavicom, manji je od ovog navedenog procenta.

I ja sam se u popisu izjasnio kako mi je bunjevački jezik maternji (jel sam od majka Mare prije osamdeset godina počo divanit na tom jeziku) al u stvarnom životu nemam prilike da na bunjevačkom divanim. Za mene je izjava o maternjom jeziku simbolična oznaka mojeg bunjevačkog etniciteta, kako je to, kako naučnici lingvisti potvrđivaje, prvi od markera etničkog identiteta svakog, pogotovo malog naroda. Za mene je, a mož se reć, i za većinu bunjevački intelektualaca, „Ričnik” prvenstveno podsticaj na revitalizaciju u zaborav potonilog znanja maternjeg jezika i njegove uloge ko markera bunjevačkog identiteta.

Slušajuć poslidnji deset godina kako naši dilatnici u javnosti ritko divane bunjevački, oslanjajuć se na srpski ko lingua franca većine manjinski naroda u Srbiji, pridamnom se postavilo pitanje kako obnovit vištinu bunjevačkog govora, unapridit ga priko onog jezika iz ditinjstva i ovog oskudnog vokabulara koji sam naučio kroz komunikacije sa bunjevačkim okruženjom. Evo šta sam o tom skonto.

Osim stručnjaka lingvista, obimni Ričnik će s osićanjom koristi i zadovoljenja radoznalosti, ritko prilistavat i izučavat običan čovik, pa i onaj iz redova oni šta se bave književnošću, novinari, profesori, publicisti. Možda potstrik dođe iz redova bunjevački disidenata šta kritikuju svako bunjevačko nastojanje da se odupru njevim asimilacionističkim osporavanjima bunjevaštva. Taj podstrik mož dovest možda do usvajanja 10—20 riči koje su jasni indikator bunjevačke ikavice.

Ričnik ko knjiga-podsitnik, šta stoji na radnom astalu, neće imat unutar bunjevačke govorne zajednice očekivani efekt – započimanje procesa revitalizacije naše govorne zajednice ko pripoznatog i uvažavanog kulturnog činioca u društvenom okruženju u kojem Bunjevci žive. Neophodna je izgradnja sociološkog, organizacionog sistema društvenog komuniciranja (umrižavanja putom Interneta, bunjevački govor u javnom

kulturnom, političkom životu), ispočetka, izmed kruga zainteresovani inicijatora književni, naučni, publicistički (RTV, novine) projekata od javnog značaja.

Ispočetka, uzajamna razmina razumivanja značenja riči navedeni u Ričniku, komentarisane rezultata traganja za kritičkim smislom sadržanim u ričima posebno važnim za otkrivanje i destrukciju pripreka etničke i nacionalne emancipacije Bunjevaca, vodi postavljanju jezgra semantičkog ričnika. Otkrivanjem različiti značenja, porikla i izvorni namina pojedini riči, komunikacija unutar umriženog kruga istraživača razvija kritički stvaralački pristup stvarnosti koju vokabular sadržan u Ričniku obuhvaća (kod nas to mogu bit radoznali intelektualci koji uče, jel gotovi sociolingvisti i drugi lingvistički struka, med Bunjevcima nema).

Kad sam pokušao u Ričniku nai riči kojima se mož opisat i analizirat savrimeno društvo, u kojem živimo, uvirio sam se da će u komunikacijama u diskusionoj mriži brzo narast potreba za novim ričima. Time se pokreće niz pitanja koja zahtivaje intervencije stručnjaka poduprte lingvističkim teorijama razvoja jezika, njegove modernizacije. Od te tačke radoznali istraživači lingvistički tema med Bunjevcima neminovno su okrenuti na naučne institucije u Srbiji i drugim međunarodno etabliranim institucijama.

Ovaj zatvoreni krug internet komunikacija mož doprinet pokrećanju pitanja i iz tog diskusionog kruga treba očekivat prezentovanje njegovi argumentovani rezultata u bunjevačkoj (nužno i široj) publicističkoj i naučnoj javnosti.

Naša nacionalna zajednica raspolaže tehničkim sistemom komunikacija sa javnošću – imamo radio i emisije TV programa. Ti kapaciteti nisu iskorišćeni u mogućoj miri (posebno radio). Ako uspemo pokrenit proces revitalizacije bunjevačke govorne zajednice, ovi kapaciteti se mogu koristit ko produktivni i uticajni kanal okupljanja zainteresovani i samoidentifikovanju skloni Bunjevaca – od učenika i studenata do običnog svita koji očekiva objašnjavanje niza pitanja koja su zamagljena. Taka su pitanja naročito: poriklo, posebnosti i modernizacija kulture

Bunjevaca, razlike zajedničkog bunjevačkog etničkog identiteta-katolički oblikovane kulture, s jedne, i oštro podiljenog bunjevačkog i hrvatskog nacionalnog identiteta, s druge strane, itd..

Iz rečenog možmo zaključit kako naš Ričnik mož odigrat važnu ulogu u pokrećanju, zasad nekonsolidovanog, uspavanog procesa revitalizacije naše zajednice. Mi smo dosad većinom bili obuzeti uspostavljanjom etničke granice naspram asimilacionim pritiscima spolja a manje sa odnosima unutar ove granice. Sa okrećanjem spram našim etničkim potrebama, kojim će se mobilisat znatno šira populacija našeg naroda (samo 25% Bunjevaca izlazi na izbore za Nacionalni savet), možmo očekivat široku kulturnu i društvenu revitalizaciju koja će bit u stanju da otkloni opasnost svođenja našeg naroda na etnički relik.

Udruženje građana „Bunjevci” Novi Sad: Nakon deset godina

Aleksandar Raič

Osnivanje i početak aktivnosti

Dana 12-tog januara 2010. godine sastalo se sedam Bunjevki i pet Bunjevaca i osnovalo Udruženje građana “Bunjevci” u Novom Sadu, čiju desetogodišnjicu danas obilježavamo. Odigro se taj događaj u prostorijama novosadski franjevaca na kraju ulice cara Dušana.

Nikolko naredni godina Udruženje se okupljalo u Mesnoj zajednici u prostoriji Crvenog krsta, onda smo uživali gostoprimstvo na „prelu kod Jele” (doktorke Kalajdžić) a posljednje tri godine se družimo i divanimo u „Bezi”, lipom restoranu kod Štranda. Druženje, ko važnu sadržinu aktivnosti našeg Udruženja, ostvarivali smo iako nismo uspili dobit sopstvenu radnu prostoriju. Ostalo je to smetnja koja je skućila naše prvobitno planirane aktivnosti. Taj nedostatak je nadoknadit saradnjom sa Zavodom (danas Centrom) za kulturu Vojvodine, di smo prvi nikolko godina organizovali tribine i prezentacije naši publikacija, bilo samostalno ko bunjevačko Udruženje, bilo u saradnji sa prijateljskim rusinskim i makedonskim udruženjima.

Glavno područje aktivnosti našeg Udruženja je kultura bunjevačke zajednice, istraživanje i unapređivanje njenog sociološkog sistema, doprinos stvaranju kulturnih artefakata (časopisa, knjiga, audio zapisa) i kritičko razumivanje ideološkog okvira u kojem se razvija etnički i nacionalni identitet Bunjevaca. Na tom području nikao je časopis „Bunjevački prigled”, čija osma sveska je pripravljena za štampu i plasiranje na internet platforme (bunjevci.net i bunjevci.omeka.net). Na takoj, istraživačko-književnoj i publicističkoj orijentaciji naše Udruženje je našlo svoje polje borbe za stvaralačku prednost („nišu”) zahvaljujuć prisustvu u članstvu četiri doktora nauka. Ograničavajuću okolnost u tom pogledu danas čini relativna starost našeg članstva, koja je posljednji godina rezultirala opadanjem njegovog aktivizma.

Primanje priznanja za 10-godišnjicu rada UG Bunjevci

Tri ključne činjenice u aktivnosti Udruženja

Ako se osvrnemo na hronologiju najvažniji dostignuća našeg Udruženja, zaslužuju pažnju tri činjenice.

1) Odkako je Udruženje osnovano, naši članovi su nastojali dat doprinos dilatnosti Bunjevačke matice, učestvovanjem u njenim programima i aktivnostima. Jedan od prvi doprinosa bilo je samoinicijativno angažovanje redakcije „Bunjevačkog prigloda” na izradi strategije razvoja bunjevačke zajednice na osnovu savrimeni naučni metoda strateškog planiranja (metod profesora Godeta). To nastojanje je predstavljeno u knjigi A.Raiča i S.Kujundžić Ostojić (2013): Bunjevci izmed asimilacije i nacionalne zajednice. Ta knjiga je svojevrsna „Bila knjiga o Bunjencima” i metodološki okvir za izradu razvojne strategije na demokratskim osnovama. Ostvarenje takog planiranja zahtiva mobilizaciju svi bunjevački i drugi za Bunjevce relevantni institucionalni faktora društvenog sistema, prvinstveno tisnu saradnju Bunjevačkog nacionalnog savita i Bunjevačke matice ko krovne kulturno-nacionalne organizacije. Ovaj poslidnji uslov svojevrimeno (2013. godine) nije se mogo ostvarit pa je pomenita inicijativa članova našeg Udruženja ostala samo na postavljanju temelja za budući proces strategijskog planiranja održivog razvoja naše zajednice.

2) Od početka izdavanja „Bunjevačkog prigleda” svrha tog projekta je istraživanje realne prošlosti i savremenosti Bunjevaca – suprotstavljanje asimilacionističkim pristupima istoriji, naučno tumačenje autohtonosti Bunjevaca i uslova njegovog opstanka i razvoja kao ravnopravne nacionalne manjinske zajednice. U rubriki časopisa *Studije i istraživanja* izneti su dokumentovani rezultati istorijski, etnološki, politikološki, sociološki, političko-ekonomski, demografski, kulturološki i muzikološki istraživanja izloženi po zahtevima standardni naučni članaka primenjivani u međunarodnoj akademskoj zajednici. Ukupno je u osam svezaka našeg časopisa objavljeno 1650 stranica B5 formata uz angažovanje 19 autora iz redova bunjevačke zajednice. U dve knjige triju autora iz redakcije časopisa objavljene prošle dve godine (A.Raič, S.Kujundžić Ostojić i Z.Stantić: Na prilomu vikova i A.Raiča: Statistički profil Bunjevaca) publikovano je 566 odnosno 490 stranica studija i istraživanja. Ovi publikovani materijali doprinose postavljanju temelja bunjevističke literature za društvenonaučnu i humanističku orijentaciju akademske i šire čitalačke publike i za srednjoškulske i fakultetske obrazovne programe.

3) Ispočetka skromna i oprezna ambicija projekta „Bunjevačkog prigleda” ticala se stupanja u konkurenciju spram naučne i ideološke produkcije literature o „bunjevačkom pitanju”, kako ga postavlja akademska inteligencija hrvatske provenijencije. Podatak sa bibliografske baze Google Akademik, po kojem o Bunjvcima na internetu nastupaju hrvatski autori sa 77% a bunjevački sa jedva 3% naučni članaka, bio je podstrek na pripremanje i plasiranje na internet tekstova koji su pripremani u redakciji „Bunjevačkog prigleda”. To je ozbiljan i skup projekt ali smo, nastupom na dva međunarodna naučna skupa u Njujorku (SAD) i na jednom skupu u Jekaterinburgu (Rusija) rizik privatili (privođenje tekstova na engleski odnosno ruski jezik). Jedan od ovi radova (A.Raič, S.Kujundžić Ostojić (2013), Bunjevci i Hrvati u Srbiji: problem demokratske solucije jednog ignorisanog etničkog konflikta) prvo je objavljen u zborniku radova u Budimpešti a kasnije je, u septembru 2015. godine, postavljen na Academia.net bibliografsku bazu. Njegovi odjeci u međunarodnoj akademskoj zajednici daju ohrabrujuće signale za budući razvoj projekta „Bunjevačkog prigleda”. Prema informaciji Academia.net-a u člancima PDF formata, plasiranim na toj bazi između septembra 2015. i februara 2020. godine, bilo je ukupno 282

pominjanja prvog koautora ovog teksta (A.Raich), pri čemu, tokom posljednja dva meseca je bilo 86 pominjanja (43 mesečno spram 2,54 pominjanja tokom prithodna 52 meseca). Najčešće pominjanje ovog članka potiče iz SAD (20), Ujedinjenog Kraljevstva (4) i Australije (3). Intenziviranje citiranja autora pominutog članka, plasiranog na internet bibliografsku bazu Academia.net, opravdava dalje unapriđivanje istraživanja Bunjevaca u svitlu konfrontirani pristupa (Bunjevci vs Hrvati-Bunjevci) i izlaganje rezultata tih istraživanja, podvrgnuti P2P recenzijama, na engleskoj verziji časopisa „Review of Studies on the Bunjevci”.

Kudan nas 10-togodišnjica upućiva?

Udruženje građana „Bunjevci” iz Novog Sada dospilo je do pritnji kojima su izložene stare populacije, kaku čini i bunjevačka zajednica u cilini. Savlađivanje te situacije traži obnavljanje i podmlađivanje članstva. Taki ishod mož se oslonit na obećavajuće rezultate projekta časopisa „Bunjevački prigled”, prvinstveno na njegovo oslanjanje na profesionalizaciju istraživački izvora naučni članaka o Bunjercima i, šire, o malim narodima kaku u Evropi ima desetak. Za tu temu u međunarodnoj akademskoj zajednici, kako primer bunjevačkog pitanja pokaziva, raste interesovanje. Kadrovski ekipiran i finansijski podržan projekt “Bunjevačkog prigleda: Review of Studies on the Bunjevci” može privuč interesovanje inostrani afirmisani istraživača (za formiranje međunarodne redakcije) a onda i naši, bunjevački, srpski, hrvatski i mađarski istraživača mali ugroženi naroda. Institucionalni okvir za taku izlaznu strategiju razvoja u bunjevačkoj zajednici već postoji (Ustanova kulture Centar za kulturu Bunjevaca, Bunjevački edukativni i istraživački centar „Ambrozije Šarčević”, Bunjevačka matica svi iz Subotice i Udruženje građana Bunjevačko kolo Sombor) i uz njevu saradnju oko unapriđenja projekta, koji je protekli deset godina amaterski, dobrovoljački nosilo UG „Bunjevci” Novi Sad, taj projekt se može uputit, sa novom energijom, u narednu deceniju svog razvoja.

Novi Sad, 21.2.2020.

Jelisaveta Kalajdžić – In memoriam

**Dr J. Kalajdžić,
14.4.2020.**

Dr Jelisaveta Kalajdžić rođ. Zidarević (78), redovna profesorka Fakulteta za sport i fizičko vaspitanje u Novom Sadu i članica novosadskog Udruženja građana „Bunjevci” preminula je 19. aprila 2020. godine u Novom Sadu.

Profesorka Jelisaveta Kalajdžić bila je snažna ličnost, oblikovana u kršćanskoj kulturi ugledne somborske bunjevačke porodice Zidarević. Tokom školovanja, u okruženju sportistkinja gimnastičarki, izgradila je čvrstu volju u razvijanju ličnih kreativnih potencijala i težnje za postizanjem opšte priznatih takmičarskih i profesionalnih dostignuća. Ove crte ličnosti činile su okvir njenog iskazivanja kao popularne, od studenata i kolega prihvaćene, voljene i uspešne profesorke i hrabre intelektualke u novosadskoj akademskoj sredini. Na kraju svoje životne epopeje, vodeći istrajnu borbu sa opakom bolešću, draga i poštovana profesorka Jelisaveta nije gubila svoju životnu vedrinu, ljubav prema prirodi i ljudima s kojima je otvoreno i prijateljski komunicirala do poslednjih časova života. Svima je, a posebno svojim sinovima, Bojanu i Srđanu, unucima i unukama, u poslednjim mesecima svog boravka među nama, uputila poruku koja otkriva njenu ljudsku dubinu: želim vam svima da se volite, poštujuete i uvek da budete humani i pravični jedni prema drugima.

Jelisaveta Kalajdžić rođena je u Somboru 1942. godine. Osnovnu i srednju učiteljsku školu završila je u rodnom Somboru, a diplomirala je i stekla akademski stepen magistra nauka na poslediplomskim studijama Fakulteta fizičkog vaspitanja u Beogradu. Doktorat nauka stekla je na Fakultetu fizičke kulture Univerziteta u Novog Sadu 1992. godine. Na ovom Fakultetu izabrana je na katedri za antropomotoriku kao asistentkinja profesorke dr Marije Gajić s kojom je saradivala do Marijinog penzionisanja. Na ovoj katedri je ostvarila uspešnu univerzitetsku karijeru od asistentkinje, i, nakon sticanja zvanja doktora nauka, docentkinje i vanredne do redovne profesorke Fakulteta za sport i

fizičko vaspitanje u Novom Sadu na kojem je 2007. godine penzionisana. Organizacionu i kreativnu sposobnost u sferi svog profesionalnog akademskog rada na Fakultetu, profesorka Jelisaveta je pokazala osnivajući, tokom niza godina uspešno vođene sportsko-rekreativne grupe gimnastike za žene, čija iskustva su poslužila kao oslonac empirijskih naučnoistraživačkih projekata značajnih za afirmaciju Fakulteta i razvoj njegovih naučno-nastavnih kadrova.

Bila je, draga i poštivana Jelisaveta, aktivni član Udruženja građana "Bunjevci" u Novom Sadu i član uredništva novosadskog časopisa za kulturu, nauku i društvena pitanja Bunjevaca "Bunjevačkog priglada". Redovno je uzimala učešća i bila divan domaćin na svim našim etnološkim skupovima. Ko i većina nas Bunjevaca Jelisaveta je svoju vezanost za bunjevački zavičaj doživljavala emotivno, sa suzama u očima. U svom memoaru iz 2011. godine ona piše: „Prije dvi nedilje išla sam u moje rodno mesto Sombor. Kad god tamo putujem čim ugledam dva tornja Nove crkve, pogled mi se otima u livu stranu ne bil ugledala toranj male kapele Snižne Gospe na salašima "Čičovi". Kapela je na brižuljku, a u podnožju je salaš mali.. Davno, davno tamo bila nisam, al sićanja nisu izblidila i svaki put kad se vraćam iz Sombora obećam sebi da ću slideći put cigurno otić do tamo. Nekad davno, krajom četrdeseti u prošlom viku provodila sam tamo divne dane ditinjstva... Šta reći, pa eto da sam plakala i pre dvi nedilje kad smo sili u auto i krenili kući ....Imala bi vam još dosta divaniti, ali ostaviću to za drugi put ...sićanja neće nestati.” Neće, Jelisaveta! Dok bude nas Bunjevaca, ostaće sačuvana i Tvoja sićanja.

Jelisaveta Kalajdžić je bila etnički jasno orijentisana Bunjevka. Nije podnosila potcenjivanje i osporavanje prava na ravnopravan, autohtono izgrađivani razvoj Bunjevaca, a volela je i poštovala ideje i praktična nastojanja njeve emancipacije u Vojvodini. Nedostajaće svima nama i našim prijateljima s kojima dilimo prošlost i nadamo se zajedničkoj humanoj budućnosti.

Prof. dr A. Raič

Studije i istraživanja

Bunjevačke groktalice i njeva uloga u društvu u kome su nastale

Suzana Kujundžić Ostojčić

Kujundžić Ostojčić, Suzana (2019), Bunjevačke groktalice i njihova uloga u društvu u kome su nastale. Bunjevački prigled, sveska 8-9, 2019-2020, str. 19-39, Novi Sad: Udruženje građana Bunjevci ISSN 2334-6124

Sažetak: «groktalica – ž. pesma koja se peva groktenjem (iz dubine grla). Za te pesme su bile žene groktalice i samo su one znale tako pevat. Iako su ove pesme vremenom bile pomalo i zaboravljene, u narodu je ostala izreka «Tako piva da sve grokti». S obzirom da se izvođenje groktalica izgubilo još s početka XX veka, one bi nestale kao folkorna građa da nisu pretočene u pisanu književnost. Tako je uspela da se sačuva na daleko duže vreme, nego što bi se to desilo, ukoliko na primer dođe do prekida izvođenja određenih narodnih sadržaja, uslovljenim zbog raznih socijalnih promena. Lajić Mihajlović Danka kaže da su gusle muški instrument, ali da ima i žena koje su svirale i pevale narodne pesme uz ovaj instrument. Njeno mišljenje je da proširenje izvođača narodnih pesama treba videti u želji naroda za osnaživanjem nacionalnog identiteta. Slična pojava desila se i kod Bunjevaca. Groktalice, kao vrsta lirsko-epskih pesama bile su namenjene za prenošenje narodne tradicije jednog naroda s kolena na koleno. Zatim njihova uloga bila je da svojim tekstovima daju primer vaspitanju i ponašanju mladih naraštaja, kao i uređenju odnosa u velikim porodičnim zadrugama. To se činilo tako što su groktalice izvođene upravo u onim prilikama gde je bilo najviše sveta koji može da ih čuje.

Ključne riječi: Groktalice, lirsko-epske pesme, Bunjevci

A.Šta su groktalice

Groktalice pripadaju bunjevačkoj narodnoj poeziji, kao vid folkorne tvorevine, koju je prihvatila zajednica.⁵⁰⁴ To je vrsta lirsko-epskih pesama ispevanih u deseteračkom stihu. „U narodu su se one zvale još i starovinske pisme (tako su Bunjevci zvali one pisme koje su doneli iz

svoje pradomovine, ko što su: kraljičke, koledarske i obredne svatovske)".505

Pojam groktalica Peić u „Rečniku” je ovako opisao: „groktalica – ž. pesma koja se peva groktenjem (naročito junačke i svatovske „saveti mladencima”).... Za te pisme su bile žene groktalice i samo su one znale tako pivat.”506 Iako su ove pesme vremenom bile pomalo i zaboravljene, što isto beleži Peić, u narodu je ostala izreka „Tako piva da sve grokti”.507 Jasmina Jokić ih naziva: „Најстаријом песничком врстом у буњевачкој народној књижевности сматрају се грокталице или гроктуше”.508

U samoj podeli lirske narodne književnosti, kojoj većim delom pripadaju i groktalice, treba istaći još jednu podelu – generacijsku. Nju je uočio Nikola Andrić, beležeći liriku, gde je uočio da postoji krug pesama koje izvode mlađe žene, ali i pesme koje izvode starije žene za publiku na prelima, divanima...509

Osim deseteračkih groktile su se i pesme drugog metra „...tako pouzdano znamo, da se kod Bunjevaca „groktila” njima vrlo omiljena pesma „Vino pije Dojčin Petar”, koja je u osmercu, kombinovanim sa petercem (ili u trinaesteru, kad se oba stiha štampaju kao jedan).”510

Kao što je ovde već nagovešteno, problem kod zapisanih groktalica je u tome što pojam groktalica definiše i njihovo izvođenje – pevanje, a za mnoge zapisane narodne pesme (po časopisima, kalendarima i drugoj periodici kod Bunjevaca) nije naznačeno da li su se objavljene, štampane pesme i pevane ili su ih samo zapisali zbog njihove lepote.

Mnoge, pogotovo krajem XIX veka, preštampane su iz pesmarica, koje su bile veoma popularne. Sa druge strane, upravo činjenica da postoje zapisane groktalice mi smo danas u mogućnosti istraživati ovu vrstu pesama. S obzirom da se izvođenje groktalica izgubilo još s početka XX veka, one bi nestale kao folkorna građa da nisu pretočene u pisanu književnost.511 Sve što je zapisano u groktalicama znači da je u trenutku kada je izvođeno bilo i prihvaćeno u zajednici u kojoj se pevalo, da je prošlo cenzuru naroda **kome** su pesme nastale i kome su izvođene.512

Zapisana pesma ipak nije vid okamenjenog kulturnog nasleđa, smatra Alebert B. Lord, već je „svako izvođenje jedinstveno i svako izvođenje nosi pečat svog pesnika –pevača.“⁵¹³

Toponimi koji se pominju u groktalicama pokazuju da su ih Bunjevci doneli sa sobom u svoj novi zavičaj – pominju se Senj, Biograd na moru, Krajina i Hercegovina, Bosna. Osim toga i junaci koji se pominju u njima upućuju na Bunjevce: Pletikosa Marko, Latinović Pere, Herceg Stipan, Ivo Senjanin i senjski uskoci, tu je univerzalni i južnoslovenski junak Marko Kraljević.

Osim groktalica koje su nastale u zavičaju Bunjevaca, nakon njihove selidbe, nastajale su i nove pesme. O tome nam svedoče junaci o kojima se peva a to su pre svega Sučići i Latinovići, sve istorijske ličnosti koje su kroz svoje porodično stablo vezani za junačku prošlost Subotice i njene okoline. O pevanju narodnih pesama, svedočanstvo nalazimo i u stihovima Grgura Peštalića iz „Dostojna plemenite Bačke”

Jer i sada naši starih poje,
Kadgod dođu međ mladićeh svoje.⁵¹⁴

Narodna ili usmena književnost, podrazumeva narodno stvaralaštvo i tradiciju jednog naroda. Često se povezuje sa folklornim stvaralaštvom u njegovom najšire postavljenom značenju – narodno znanje, tradicionalna duhovna kultura, pod kojom se obično podrazumeva niži i manje obrazovan sloj društva.

Neki američki folkloristi i antropolozi smatraju da se termin folklorna umetnost podudara sa pojmom usmena književnost, kao „oblik umjetničkog izražavanja kojemu je medij govorena riječ, kao tzv. verbalna – umjetnost”.⁵¹⁵ Folklor je, smatra Stuli, umetnička komunikacija u malim grupama. Ono što je usmena književnost svojim ustaljenim obrascima u okviru obreda ili prakse uspela sačuvati narodna književnost je uspela zabeležiti. Jednom zapisana narodna pesma ili priča, prestaje sa životom kakav je imala. Ona se tokom pevanja ili pripovedanja, iznova i iznova, mogla menjati, doradivati, poboljšati ili

pokvariti. Ali, kada je zapisana ona ostaje „okamenjena” za naredna pokolenja, ne menjajući svoj sadržaj, gde se u nekoliko gubi njena draž. No, ovakav oblik narodne književnosti ima i svoju dobru stranu. Tako je uspela da se sačuva na daleko duže vreme, nego što bi se to desilo, ukoliko na primer dođe do prekida izvođenja određenih narodnih sadržaja, uslovljenim zbog raznih socijalnih promena. Pri tome su lirske pesme bile daleko više izložene promenama sadržaja, u odnosu na epske.⁵¹⁶

Groktalice kao sekundarni oblik folklora Bunjevaca okružuje veliki broj diskursa, koji će biti razmatran u narednim delovima istraživanja.⁵¹⁷

B. Način izvođenja pesama

Smatra se da su groktalice u postojbini Bunjevaca, i kraće nakon njihovog doseljenja u Bačku, pevali muškarci uz pratnju gusala. O tom periodu svedočanstvo nalazimo u „Nevenu” iz 1886. godine : „Još u ona vrmena, kad se bunjevačko-šokački puk u svoje sadašnje granice naselio, u njega ne bijaše druge svirke osim gusala i gajda”.⁵¹⁸

Gusle su, kaže dalje nepoznati autor teksta, bile „očinstvo” za Bunjevce koji su se tek doselili u Bačku. Ali, one nestaju očigledno veoma brzo, jer krajem XIX veka, kada je pisan tekst, autor kaže da se za ime gusala retko moglo čuti a skoro nijednu nisu mogli naći kod naroda. Saznajemo i da se iz predanja zna da se u gusle sviralo u staroj domovini „da su cile dane po brdi i dolinah gudile.”⁵¹⁹

Ovakvo stanje se u mnogome promenilo pošto su se Bunjevci doselili u Bačku.

Zbog čestih ratovanja, kasnije zbog poslova na njivi, a samim tim i odsustva od kuće, ovo prenošenje narodnog predanja preuzele su žene, a gusle je istisnula katolička crkva svojim rigidnim stavom prema ovom instrumentu.

Da su gusle rodno određene u srpskoj epskoj tradiciji govori i Danka Lajić Mihajlović, u svojoj knjizi: „Srpsko tradicionalno pevanje uz gusle”

(2014). Autorka kaže da su gusle muški instrument, ali da ima i žena koje su svirale i pevale narodne pesme uz ovaj instrument. Njeno mišljenje je da proširenje izvođača narodnih pesama treba videti u želji naroda za osnaživanjem nacionalnog identiteta.⁵²⁰

Slična pojava desila se i kod Bunjevaca. Izvođenje groktalica preuzimaju starije žene, pevaju ih uzimanjem dubokog glasa iz grla – groktenjem,⁵²¹ bez instrumentalne pratnje. Groktenje je kaže Marko Peić u svom „Rečniku bačkih Bunjevaca”, „...jedna vrsta pevanja, (peva se titranjem, tremolom, grlenim glasom, sa drhtavim otezanjem na početku i naročito na kraju).”⁵²²

Kako je izgledalo izvođenje groktalica Ivan Evetović kaže: „Groktenje je osobita vrsta pivanja kod nas Bunjevaca, te je onaj, koji je tomu višć vrlo cijenjena osoba na prijateljski sastanci, u svatovi, prelu itd. Neće ni najvećega učenjaka s takvim šćovanjem njegovi ućenici slušati, kao što će naš narod; staro i mlado onog obkoliti, o kojem se dozna da će groktiti. Mene su naši stari Bunjevci i Bunjevke do suza ganuli, kada su započeli starovinske pisme proizvaćati. Prija nego što bi ovako pivać udesio pivanje, on se sasvim primiri, ozbiljniji postane, dva- tri trenutka `udešava`, glavu spusti kao da bi se dubokim mislima pridao ili čelo rukom pokrije, iz dubljine srca uzdahne i zapoćne pjevati”.⁵²³

Groktalice ili groktuše, kako ih je bunjevaćki narod još nazivao, izvodile su se na javnim skupovima, prelima, svatovima, babinama, jednom rećju gde ima mnogo sveta kojem je trebalo preneti narodno predanje o slavnoj prošćlosti Bunjevaca na mlaće naraštaje. Groktilo se i kući deci u duge zimske večeri, na divanima i drugim poroćićnim okupljanjina”.⁵²⁴

C. Uloga groktalica u drušćtvu u kome su nastale

U fazi nastajanja groktalica, a i kasnije, posle seobe Bunjevaca na nove prostore, one imaju snažnu i bitnu ulogu u zajednici. Mesta na kojima se izvode, naćin izvoćenja i teme o kojima govore daju nam do znanja da su to pesame koje imaju za ulogu davanja snažne poruke i uputstva zajednici, kako da se ponašaju, šta je ono što treba da se afirmiše a šta je za osudu.

Groktalice se izvode u toku dve inicijacije, jedna je rođenje, odnosno izvode se na babinama, a druga je svadba – prelazak u svet odraslih i odgovornih ljudi, koji kreiraju svoj život, stvaraju svoje potomke i time nastavljaju njegovo postojanje i tradiciju svog naroda. U takvim trenucima pevanje groktalica imalo je važnu ulogu: pouke mladih koji stupaju u brak, podsećanje starijih na vrline koje treba da ih krase, podsećanje na junačku prošlost i očuvanje nacionalne budućnosti zajednice.

Osim ove dve situacije kada su se pevale groktalice, imamo još nekoliko.

Prva je na divanima – razgovorima i prelima, gde je bilo mesto starijim pripadnicima zajednice. To su trenuci kada se okuplja narod, u manjim grupama, kada se razgovara o raznim dnevnim i životnim temama, ali je u takvim trenucima bilo pogodno vreme i za sećanje na svoje pretke, predele iz kojih su došli, događaje koje su ostavili iza sebe. Na ovakve pesme, kao što ćemo videti kasnije, narod je reagovao veoma emotivno, sećajući se usmene tradicije koja se prenosila sa kolena na koleno i tako očuvala nacionalni identitet.⁵²⁵

Upravo njegovo očuvanje za Bunjevce je bio veoma težak zadatak, jer su bili okruženi drugim narodima, od kojih je trebalo biti različit, ali sa njima živeti, učiti od njih. Supremacija mađarske kulture bila je svuda oko Bunjevaca, sve što je poticalo od ovog naroda bilo je napredno, u društvu priznato i poželjno, zbog tih kulturoloških pritisaka mađarizacija je bila tako jaka.⁵²⁶ Nisu samo Bunjevci bili pod ovim uticajem, tu su i Srbi, Hrvati, ali i ostali narodi koji tada žive u Vojvodini, poput Slovaka i Rusina.⁵²⁷

Čime su se Bunjevci mogli odupreti mađarizaciji? Narodna svest skoro da nije postojala, nema razvijenog osećaja da se pripada jednom posebnom narodu koji ima svoju istoriju. Jedino što su imali bila je mutna slika borbe protiv Turaka „krsta protiv nekrsta”, koju vode junaci narodnih pesama od Marka Kraljevića, Ive Senjanina, Pletikose Marka i mnogih drugih. Šta se tačno dogodilo u tim bitkama, a pogotovo na primer za tačne događaje na Kosovu nisu znali. Ovakav narod lako je postao deo druge jače,

razvijenije i društveno prihvatljive mađarske nacije. Bunjevačko ime, običaje i kulturu sačuvali su salaši i način života na njima, gde je sve što je narodno bilo blisko, drago i prihvatano i negovano kao svoje i čuvano sa ponosom.⁵²⁸

Nastajanje narodne književnosti kod Bunjevaca Matija Evetović vidi isto kao i kod svih ostalih južnih Slovena. Opisivanje događaja, a najviše onih koji su vezani za junačku borbu protiv Turaka, opevao bi darovit pevač, a onda bi tu pesmu prenosili pevači dalje, od usta do usta. O pevanju groktalica govori Ivanić Ivan u svojoj knjizi „O Bunjevcima” iz 1894. godine, gde opisujući bunjevačke svadbe spominje izvođenje groktalica: „Kad je odmor i staro i mlado sluša pevanje o Kraljeviću Marku i o drugim junacima srpskim. Pevaju obično starije žene sa toliko osećanja, da mnogi svati plaču.”⁵²⁹, kaže da na svadbama kod podunavskih Bunjevaca starije žene pevaju o junacima. Autor kaže da su ovo i pevanje i slušanje pesama svi veoma emotivno doživljavali, jer su plakali. Ove navode potvrđuje Ivan Ivanić u knjizi „O Bunjevcima” s kraja XIX veka opisuje bunjevačke svatove i u njima izvođenje groktalica: „Kad je odmor i staro i mlado sluša pevanje o Kraljeviću Marku i o drugim junacima... Pevaju obično starije žene sa toliko osećanja, da mnogi svati plaču. Pevačici viču „Živela”, kada svrši pesmu”.⁵³⁰

Groktalice, kao vrsta lirsko-epskih pesama bile su namenjene za prenošenje narodne tradicije jednog naroda s kolena na koleno. To se činilo tako što su groktalice izvođene upravo u onim prilikama gde je bilo najviše sveta koji može da ih čuje. Zatim njihova uloga bila je da svojim tekstovima daju primer vaspitanju i ponašanju mladih naraštaja, kao i uređenju odnosa u velikim porodičnim zadrugama.⁵³¹ Da bi se ove funkcije groktalica ispunile, one su morale biti izvođene upravo na takvim mestima gde su to mogle i postići. Sledi opis bunjevačkih običaja za vreme kojih su se pevale groktalice.

Groktilo se na divanima, za koje Erdeljanović tvrdi – na osnovu istorijskih zapisa, da je običaj samo bačkih Bunjevaca, koje su oni i doneli iz svoje pradomovine. O divanima je pisao Đena Sarić u „Subotičkom glasniku” još 1842. godine. Na osnovu tih podataka može se reći da su divani

održavani u večernjim satima, obično u kućama, koje su za tu namenu bile iznajmljene.⁵³² Na divanu su se skupljali mladići i devojke, gde su razgovarali, pevali i igrali. Skupljali su se tokom cele godine, pa je tako, i muzika bila angažovana. Valja istaći, da su mladi ovde bili sami, bez nadzora odraslih, što se dešavalo da se zloupotrebi, da li u konzumiranju pića, raskalašnog i slobodnog ponašanja, svađa i tuča. Lep običaj vremenom se iskvario, i počeo biti štetan po moral i zdravlje maladih, vlasti već polovinom XVIII veka ovaj običaj zabranile i to pod pretnjom od 30 batina ako ga ko održi.⁵³³

U Lici se spominju divani, ali oni su podrazumevali sakupljanje i razgovor starijih ljudi u kući.⁵³⁴ „Jedino se kod Bunjevaca u selu Kruševu (kod Obrovca) „prelo” zove i rečju „divan”, i mada su se prva prela kod njih izgubila, momci i dalje dolaze u pojedine kuće onako kao što se inače ide na prela. Oni posedaju oko ognjišta, a devojke i starije ženske sede po strani i odvojeno. Razgovaraju se i šale, ali ne pevaju i ne igraju i uopšte devojke ne dolaze u dodir s momcima”.⁵³⁵

U svatovima kod bačkih Bunjevaca takođe su se izvodile groktalice, kao mestu gde se veselilo i skupljalo mnogo ljudi. Po mestu izvođenja dobile su i naziv „sатовske pisme”, gde su se pevale: „kao uzori za ugled životu budućih supružnika. Zbog toga su one uvek imale i etičko didaktičkog značenja u svojoj sadržini, po kojoj su i vaspitno uticale na Bunjevce.”⁵³⁶

Svadbeni bunjevački običaji se sastoje od brojnih detalja i veoma su bogati, a mnogim radnjama koje se ritualno sprovode mogu se videti razni uticaji i nanosi.

Na početku svatova, običaj je bio da se „divojka ispiva”, što je bio zadatak s prijateljeve strane da nađe nekog iz svoje familije ko će ovo obaviti.⁵³⁷ „Pivanje se počimalo kod momačke kuće (da se dobije štimunga) i trajalo je sve, dok nisu doneli divojku...”⁵³⁸ Ovako su nastale pesme o devojačkom napuštanju kuće, što su među najdirljivijim stihovima, bunjevačke narodne poezije. Udaja predstavlja veliku prekretnicu u životu devojke, to je inicijacija, prelazak iz jednog u drugi svet,⁵³⁹ zato njeni

roditelji najviše osećaju ove stihove. Kroz pesme se nabraja šta mladu čeka u novom domu, novoj familiji, nova pravila, potčinjenost svima, osim svojoj deci. Pesme svojom tematikom redom prate davanje roditeljskog blagoslova, preoblačenje devojke u svekrvino odelo, odlazak u novu porodicu. Svatovi su kod Bunjevaca bili i prilika da se sretne rodbina, pogotovo ona koja je stanovala udaljeno. Znalo se dešavati da se u svatovima upoznaju čak i bliski rođaci, koji se do tada nisu videli. 540

Bunjevci su veoma gostoljubivi i vole veselje, 541 a svatovi su svakako bili prilika za to, izvodili su se bećarci, šaljandani, poskočice, da bi se veselili, najviše mladi, ali i ostali gosti. 542 S početka XVIII veka preterivalo se u njihovoj raskoši i danima koliko traju, pa se znalo dešavati da je veselje trajalo i po nedelju dana. Vlasti u Subotici su i ovo regulisale, da slavlje može trajati najduže tri dana, kako i to koliko mogu biti skupi pokloni koji se daruju. 543

Groktalice su se izvodile najviše u svatovima, nema tačnog opisa kada i u kom delu ovog slavlja, pevalo se o junačkoj prošlosti Bunjevaca, o njihovim junaštvima i dogodovštimana, ali i groktalice u kojima se savetuju mladenci kako da se ponašaju u braku. Brak je za Bunjevce bio svetinja, a pojam razvoda vrlo dugo nije ni postojao. U brak se ulazilo s oprezom i roditeljskim blagoslovom. Dešavalo se da je kogod i prekršio ove običaje, ali u tim slučajevima nije bilo svadbe, već bi sve bilo obavljeno u tišini. Takođe, ovakav mladi bračni par nije ostajao u zajednici, već bi odlazili i zasnivali svoje ognjište. Prilika za udaju – ženidbu tražila se spram ugleda i bogatstva familije. 544

Kad nađu priliku i starešine familije odluče da momka ožene, onda se u devojačku kuću odnese flaša rakije iskićena ukrasnim trakama, rakija „rozolija” i nešto prigodnih poklona: velika svilena marama, nešto papirnog novca, jabuka sa pozabadanim kovanicama od zlata, srebra ili bakra, u zavisnosti od imovinskog stanja porodice. 545

U proševinu idu dve mlade žene „rakijare”, obavezno udate, iz mladićeve rodbine. Njihov posao je bio da isprose devojku. Ako se porodice iz kojih momak prosi devojku ne znaju, onda bi rekle prezime, odakle je familija,

kakvo im je imovinsko stanje, koliko „čeljadi” članova porodice imaju, od toga koliko ženskih a koliko muških i koliko je dece. Najduže jedan dan ostavi se da devojka i familija imaju za razmišljanje.

Pozitivna odluka poručuje se preko neke pouzdane osobe, a ako je negativan odgovor, „rozolija” se vraća. Ukoliko je odgovor pozitivan, za par dana kreće „zapijanje divojke”, za par dana dođe budući svekar, svekrva i još neko od najbližih.⁵⁴⁶

Dogovore se oko venčanja i obaveza, ko će devojci kupiti „ruvo” odelo, o darovima za kumove i ostale važnije goste. Kada je dogovor završen, donese se na sto ista ona rakija od proševine. Tada dolazi i devojka, poljubi starije goste u ruku, mlađe u lice, a svekar dariva devojku.⁵⁴⁷

Zatim dolazi „rukovanje”, uvek nedeljom, devojka već oblači svekrvino „ruvo” i u njemu čeka goste, uglavnom bliže rođake i s jedne i s druge strane. Uveče, posle večere, dolazi „đuvegija” mladoženja sa svojim drugovima i svircima. Odigra se nekoliko igara, pa mladožeja u pratnji svojih drugova i svoje svirke odlazi, a gosti se vesele i do zore. Svatovi su se pravili ponedeljkom, ako nije moglo taj dan, onda sredom.⁵⁴⁸

Angažovanje „mastalundžija”⁵⁴⁹ u svatovima bio je posao mladoženje, a tražio ih je među rođacima i budućim prijateljima. „Mastalundžije” su bili momci, koji su čuvali devojku, jašući na konjima ispred svatovskog „špalira” povorke, dok su je vodili na venčanje. To je ostatak običaja koji su Bunjevci doneli iz starih krajeva, gde se dešavalo da Turci otmu devojku iz svatova, pa su je zato „mastalundžije” čuvale. Njih je uvek bio paran broj, obično oko dvanaest i nikad manje od šest. Imali su „perlice” (ispleteni ukrasi za rever, obično od slame, ili svilenih traka) i na prsima i na šeširima, a konje su im zastirali peškirimima tkanim od konoplje ili od svile.

Posao „mastalundžija”⁵⁵⁰ je bio i da zovu goste u svatove, ali i da čuvaju mladu tokom svadbe. To je običaj koji je ostao od turskih vremena, kada su Turci otimali bunjevačke devojke.⁵⁵¹ Svatovi bi kretali su u nedelju, najpre bi išli devojačkoj kući, gde bi ih ona okitila, pa bi onda bi krenuli dalje zvati goste. Važnije bi zvali tako što bi sjahali sa konja i ušli u kuću,

a druge bi samo s puta obavestili. Po mladino odelo „rad aljina” se išlo u nedelju pred venčanje. Dočekivala ih je devojka, a kad stignu prijatelji zaigra se kolo, posle čega odu i odnesu „aljine”. Večeralo se kod obe kuće, posle čega bi mladež sa mladoženjine strane opet posedala na kola, uzela svirce i otišla obilaziti devojku. Posle odigranog kola i drugi igara vraćali su se momkovoju kući.552

U ponedeljak ujutru su se počinjali skupljati gosti, i kod snašine i kod mladoženjine kuće, a nosili su dar i „kravalj” slatke kolače – torte i boca vina. Svatovi sa momačke strane su kićeni „perlicama”, a konji „pantljikama” ukrasnim trakama. Pored „mastalundžija”, posebno su bili kićeni kum i stari svat i njihovi konji. Svatovi sa devojačke strane nisu se kitili.553

Dok se đuvegija sprema za „vinčanje” ovako mu pevaju:

Naš se Ranko na vinčanje sprema.

Mila mu majka košulju traži,

Mile mu snaje kosu češljaju,

Mila mu braća konja sedlaju,

Mile mu sele šešir kitidu.

Spremi se, spremi, naš brate Ranko,

Po tvoju ljubiu majkinog slugu!

Tebe da ljubi majku da služi.554

Imenica Ranko menja se u pesmi sa imenom mladoženje. Stihovi pesme jasno govore o statusu buduće snaje u kući u koju dolazi. Ona treba da bude sluga i mužiu svojoj svekri.

Kad krenu svatovi od momačke kuće išlo se po određenom redosledu. Napred su išle „mastalundžije”, za njima kum sa đuvegiom. Iza njih svirci i kumovi, pa onda stari svat sa starosvaticom. Pred njima je bila mlada zaova, ili kakva mlada rođaka mladoženjina, koja je nosila venac u „škatulji”, kutiji, koji će dati „snaši” mladoj. Ostali su se svatovi ređali jedan za drugim i red je pokadkad bio dugačak i preko 50 kola. Tim redosledom svatovi bi krenuli po devojku. Kad svatovi stignu devojačkoj

kući stari svat, kum i đuvegija, nisu silazili s kola.⁵⁵⁵ Kad dođu divojačkoj kući, svatovi zapevaju „žalovac“:

Stan te postan te mili svatovi,
Stan te postan te na sunce maš te!
Lakše, polakše žarko sunašce,
Dok se divojka s majkom ne prosti,
S majkom ne prosti, rod ne izljubi.⁵⁵⁶

U kuću bi ušli starosvatica, zaova sa vencom i još nekoliko od mlađih i bližih rodova. Oni bi stavili devojci venac na glavu. I ovo je bilo praćeno pesmom.

Majkino ruvo svlači, Mande devojko!
Majkino svalači, naše oblači.
Majkino ruvo staro, pa j poveščalo,
Naše je novije, pa je milije.⁵⁵⁷

Sjahala bi i dvojica „mastalundžija” da devojku izvedu na kola, pa bi je onda povelu u crkvu na venčanje. Posle venčanja devojka je opet dolazila kući, ali sad su je pratila dva gosta, koji se zovu „staćeke”: „... ovde ćemo samo toliko istaći da je staćel došao u Dalmaciju, a odande u navedene ostale krajeve iz unutrašnjosti, iz dubina Balkanskog poluostva”.⁵⁵⁸ Njihova je dužnost bila da čuvaju devojku, a svaku čašu koja im se nalije da je popiju. S njima bi ostajalo još nekoliko malih „jenga” (deveruša, mlada neudata devojka sa mladine strane) koje bi devojka iskitila „perlicama” i „pantljikama”.

Iza ručka kod obe kuće, „mastalundžije” i mladež na kolima i konjima krenuli bi obilaziti devojku. Devojka se obilazila dvaput. Posle podne svatovi krenu da dovedu devojku. Išli su istim redom kako su išli i na venčanje. Tad se divojka od svojih opraštala.⁵⁵⁹ Ova se pesma peva kad se devojka oprašta „prašća” sa rodbinom:

S Bogom stanje,
S Bogom stanje,

I obitovanje!
Alaj, alaj rano!
Dragog tate, dragog tate,
I mile mi nane.
Alaj, alaj rano!
Slatka nane, slatka nane,
Ne oplakuj lane.
Alaj, alaj rano!
Nego nane, nego nane,
Moli Boga za me.560

Devojka nije iz kuće odlazila pre nego što dobije blagoslov od roditelja:

U naše Mande rosne očice,
Rosne očice i trepavice.
Urosila jih roda žaleći,
Roda žaleći s majkom dileći.
Oproštaj ište Manda divojka,
Oproštaj ište od mile majke,
Od mile majke, od braće drage,
Od braće drage, od oca svoga.
Rode moj mili, blagoslovi me,
Blagoslovi me, ne prokuni me,
Ja ću ti, rode, u tuđu zemlju,
U tuđu zemlju med tuđe ljude,
Kano ovčica med tuđe stado,
Tičica kukavica i divojčica,
Tičica kuka za litnjim dankom,
A divojčica za milom majkom.561

Kad devojku povedu na kola starog svata onda se pevala ova pesma:

Ajde, divojko, u našu zemlju.
U našoj zemlji snižak ne vije,
Već sve kišica, litnja rosica,
U njojzi rodi svila i kadiva,

Zrno bibera, drugo bisera.
Moja ga majka u krilo kupi,
U krilo kupi, na zlato niže, snaji ostavlja,
Da ga snaja nosi, da se ponosi.562

Kad se svatovi krenu bio je običaj da se o točak starosvatskih kola razbije boca, čaša ili bokal. To je bio znak da je djevojka sišla sa „gornje police” – sišla sa jednog određenog društvenog statusa neudate djevojke. Onda bi u kola posedali i djevojački svatovi i otpratili svoju djevojku do momačke kuće.

Kad povedu djevojku momačkoj kući, pevala se ova pjesma:

Metne nogu na vitinu,
P’ onda kaže: Ne ću!
A na kuma namiguje,
Da se kola kreću.
- Ja na stara kola ne ću,
Stara kola ne klepeću,
Već na nova kola ‘oću.
Nova kola sve klokoću.
Tiraj kume riđu,
Da te ne obiđu,
Tiraj kume mrkova,
Priko toga korova.563

Dok idu svatovi kroz selo ovo se pevalo:

Svatovi selom jezde, selo veselo,
Selo veselo, majka još većma.
A kako ne bi vesela bila,
Kad će joj danas zamina doći,
Od svake radnje, od vode ladne.564

Djevojka se vozila na kolima do momačke kuće, ali obilaznim putem. Kad svatovi stignu momačkoj kući, ovom pjesmom su je dočekivali:

Oj nevisto, oj nevisto!
Evo t' novo misto.
Alaj, alaj rano!
Bog ti dao, Bog ti dao,
Pa ti bilo srićno.
Alaj, alaj rano!
Bilo srićno, bilo srićno
I svem rodu dićno.
Alaj, alaj rano!565

Pred devojku se iznosilo malo muško dete, koje je ona prihvatila i poljubila, pa darivala. Svekar je morao iskupiti snaju i dati onoliko koliko je stari svat za nju tražio.

Svekrva je onda vodila po čistim usnovkama, prvo da devojka promeša jelo. Posle upoznavanja sa starijim ženama iz familije, svekrva ili zaova izvedu devojku u kolo.

Onda bi se kapija i vrata od „avlije” dvorišta zatvorila, pa bi se po svatovima posulo perje. Devojka je od rasipanja perja bila pošteđena, ali ostali gosti nisu. Kata Prčić ovako opisuje ovaj detalj: „Kada je kolo bilo u jeku, pritvorila bi se kapija i vratanca od avlije, a kogod od muških bi uzeo uzgljancu perja što je svekrva pripravila, pa zašao među svatove i perjem ih posipao.”566

Posle dve, tri igre devojka je išla na presvlačenje. Skidala je „ruvo” što joj ga je svekar kupio i oblačila je ono što je doneto sa „aljinama”. Običaj je bio da mlada u miraz nosi novo sašivena odela, krevetninu, nameštaj, a bogatije su nosile zemlje i novca.

U svatovima je uvijek bilo veselo. A kad se gosti razgale pevale su se i poskočice:

Svekrva sam, vesela sam.
Šta se ne bih veselila.

Kad sam sina oženila? Iju – ju!567

***

Ao, moje male noge!
Kako oni kolo vode,
A ja gledam Tezine,
Kako idu njezine.
Šta igraju kad ne znadu. Iju – ju!568

Na večeru domaćini pozivaju goste da sednu za sto, ali podeljeno muški u jednu sobu, a žene u drugu. U „muškoj sobi” u pročelju je sedeo mladoženja sa mladom, do mladoženje kum, a do „snaše” stari svat. Mladoženja je i za večerom sedio, a da nije skidao šešir, što nije običaj kod Bunjevaca za stolom se uvek skida šešir, kao i u crkvi.

Posle večere devojka, sad već žena, podelila bi poklone svatovima. Posle deset sati, uveče, dolazili su devojkinu gosti u „pođane” posetu. Tu su ih domaćini dočekivali vinom, a nazdravljali često „trojanicama” po tri čaše vina odjednom.⁵⁶⁹ To je bio trenutak i da se kaže po koja nazdravica:

Zaspa, zadrma cara dvoreći.
Više caricu, nego li cara.
Di kondir spusti, tu zemlja puče.
Di zemlja puče, jabuka niče,
Zlatan joj koren, srebrno granje,
Srebrno granje, biserno lišće.
Biser opada, u čašu pada,
Biser se kruni, čaša se puni.
- Ispite čašu, za ljubav našu!
Mi ćemo čašu za ljubav vašu!⁵⁷⁰

„Prije” bi posedale za prostrte „astale” u „ženskoj sobi”. „Pođani” bi odlazili posle večere i igranja, a devojka ih je ispraćala. Posle ponoći, devojci bi se skidao venac.

Posle čega bi mladenci otišli u sobu, a ostali gosti bi se veselili i dalje. Ujutru su snašu vodili u crkvu na svetu misu, gde je svećenik uveo pred oltar sa svićom u ruci.⁵⁷¹

Bilo je još dosta običaja koji su se obavljali uz venčanje. „Snaša” je i brijala muškarce iz bliže rodbine, prala im noge... „Pretelji” su mladinoj kući slali pogaču, svake nedelje sve do prvih Materica, kad je mlada „snaša” prvi put išla u goste kod svojih roditelja. Na taj dan je i zet prvi put išao kod babe.⁵⁷²

Veliki deo opisanih običaja se više ne izvodi, a ni pesme se ne pevaju, a mnoge bi da nisu zapisane, bile pozaboravljane.

Babine, običaj koji je vezan za rođenje deteta, takođe je bio prilika da se zapevaju groktalice. Kada se rodi dete u bunjevačkoj porodici, otac sa flašom rakije ide i javlja rodbini sretni događaj. Kada je javljeno svima, odlazi se u kuću novorođenčeta, obično rodbina i prijatelji i tri dana i tri noći „čuvaju” porodilju i bebu. Ovaj običaj datira iz davnina, a čuvari deteta treba da ga sačuvaju od uroka i zlih sila, kojima je novorođenče izloženo. Kod Bunjevaca se zna nekada za neuravnotežene osobe reći da su „treću noć nedočuvane”, odnosno da su oni koji su ga čuvali sigurno jednu noć zaspali.⁵⁷³

Verovalo se i da veštice mogu odneti dete a mesto njega staviti „podmeče”, lažno dete, lutku. Za ova tri dana koliko se dete „čuvalo” nije bilo tačno opisano čime ih domaćin gosti, već se jelo ono što i ostali ukućani. Vreme tokom „čuvanja” deteta prolazilo je u razgovoru, najčešće o budućnosti deteta, pogotovo muškog.⁵⁷⁴

Krštenje se kod bačkih Bunjevaca obavlja veoma brzo nakon rođenja, već drugi dan, jer se strahovalo da bi moglo umreti nekršteno. Nekada je dete kršteno i prvi dan posle rođenja. Kum ili kuma birali su se iz rodbine, davali mu ime, i nosili ga u crkvu, sa njim bi bio otac i neko od rodbine. Kršteno dete donose kući, kum ga stavi na sto, uzima ga otac i predaje majci. Kum, prilikom rođenja deteta, jedna je od najvažnijih figura, i pridaje mu se velika pažnja, to obično bude neko iz bliske porodice, ujak ili stric. Pored kuma na rođenju, kod Bunjevaca postoje kumstvo pri krizmanju i venčano kumstvo.⁵⁷⁵

Babine se održavaju prve nedelje nakon krštenja, dolaze bliži rođaci, kao

porodično slavlje. Gosti, rodbina, porodilji nose jelo, bilo da je kuvano ili pečeno, spakovano u košarici, uredno prekriveno tkanim materijalom. Dete se daruje novcem ili odelcetom. Dete spava i boravi u početku u kolenju. U nekadašnjim porodičnim zadrugama u jednoj velikoj sobi spavalo je više bračnih parova. Zbog specifičnih potreba, porodilja bi bila odvojena pregradom „komarnikom”, pregradu je činila jedna plahta i zaklanjala je porodiljin krevet. 576

Sledeći običaj na kojem su se izvodile groktalice su prela. U dugim zimskim večerima žene bi se okupljale i radile ručne radove ili prele vunu. Ovo je osnovno i početno prelo, kasnije ženama su se priključivali i muševci, koji bi se kartali i razgovarali.577

Druga vrsta prela su ona koja organizuju roditelji koji imaju devojke u kući. Dok se ne uda devojci bi trebalo organizovati barem jedno ovakvo prelo. Na njemu se skupe devojke iz komšiluka, rodbina, pa pomažu domaćici kuće. Za ovo bi kao slučajno saznali momci, pa bi došli sa muzikom.578

Treća vrsta prela pravila bi se nedelju dana nakon svinjokolja. Domaćin kuće pozivao bi rodbinu, najpre mlade, da se svi okupe, na svečanom ručku, a veselje bi trajalo do kasno u noć. Prilikom ovakvih prela svi bi dobili prigodan poklon, koji je zavisio od imovnog stanja domaćina, ali i od toga kakva je godina bila, rodna ili ne.579

Sa ova tri opisana običaja prela su se održavala u okviru porodice, ali tokom XIX veka kada dolazi do buđenja nacionalne svesti Bunjevaca, preporoditeljskog delovanja Ivana Antunovića, otvaranja Pučke kasine, počinju javna prela.580

Prvo je organizovano 1879. godine i ono je običaj koji traje do današnjih dana.

Javno prelo nije organizovano samo za vreme Drugog svetskog rata, zatim za vreme komunizma, a devedesetih godina prošlog veka ponovo se organizuje. 581

Ono što nam u detaljnijem istraživanju uloge groktalica u društvu nedostaje je podatak, kada se u okviru određenih običaja izvodila groktalica. Na primer u vezi sa svadbom, da li je to bio deo u okviru veselja, kada bi svi zastali i slušali pevača, da li je postojao tačno određeni trenutak kada se ona izvodi, ili je to bilo proizvoljno, od situacije do situacije. Zatim kod babina: da li je to bilo tokom veselja, pre ili posle krštenja deteta, kao i na prelima i divanima? Na taj način bi smo mogli bolje rekonstruisati sliku događaja i važnosti izvođenja ovih pesama za zajednicu.

Endnote

504 Bošković Stulli, Maja: Usmena književnost, izbor iz studija i ogleđa, Školska knjiga, Zagreb, 1971, str.18.

505 Petrović, Dragoljub; Kujundžić-Ostojić Suzana: Funkcija, značenje i lingvistika groktalica kod bački Bunjevaca, Etnolingvistička i istorijska istraživanja o Bunjevcima: zbornik radova sa naučnog skupa održanog 25. oktobra 2008. godine u Subotici, Matica srpska i NIU „Bunjevački informativni centar” Subotica, Subotica, 2008, str. 37.

506 Peić, Marko; Bačlija, Grgo: Rečnik bačkih Bunjevaca, groktalica, Matica srpska, Novi Sad, 1990, str. 93.

507 Marko Peić; Bačlija Grgo: Narodne umotvorine bački Bunjevaca, Obnoviteljska bunjevačka matica, Subotica, 1997.

508 Јокић, Јасмина: Народна књижевност, Српска енциклопедија, том I, књига 2, Матица српска, 2011. Нови Сад, стр. 675.

509 Kikić, Geza: Pogovor, u: Bunjevačke narodne pisme, Osvit, Subotica, 1971, str. 219.

510 Knežević, V. Milivoje: O narodnim pesmama kod Bunjevaca, Književni sever, 1930, str. 96.

511 Bošković Stulli, Maja: Usmena književnost, str. 18.

512 Isto, str. 18-19.

513 Lord B, Albert: Pevač priča, Biblioteka XX vek, knjiga 71/1, Beograd, 1990, str. 22.

514 Peštalić, Grgur: Dostojna plemenite Bačke starih uspomena sadašnji i druge slovenske krvi delilah, slava, K. Bittermann, Subotica, 1866.

515 Isto, str. 24.

516 Isto, str. 24.

- 517 Radulović, Lidija: Pol/rod i religija, Kostrukcija roda u narodnoj religiji Srba, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, Etnološka biblioteka, knjiga 42, Beograd, 2009, str. 103.
- 518 A.: Narodna svirka, Neven, zabavno poučni mesečnik, god III, br. 11, 15. studena, 1886, Sombor, str. 164.
- 519 Isto, str. 165.
- 520 Лажих Михајловић, Данка: Српско традиционално певање уз гусле, Музиколошки институт САНУ, Београд, 2014, стр. 59–61.
- 521 Prilog, br. 2, muzički zapis groktalice iz 1951. godine, peva Marija Vuković, 1951. godine u Subotici, vlasnik snimka Kata Kuntić.
- 522 Peić, Marko; Bačlija Grgo: Rečnik bačkih Bunjevaca, str. 93.
- 523 Evetović, Matija: Kulturna povijest bačkih Bunjevaca, str. 231.
- 524 Petrović Dragoljub; Kujundžić Ostojić Suzana: Funkcija, značenje i lingvistika groktalice kod bački Bunjevaca, str. 47
- 525 Ivanić, Ivan: O Bunjvcima, str. 93–104.
- 526 Kuntić, Albe: Počeci borbe za preporod bačkih Bunjevaca, str. 412.
- 527 Isto, str. 413.
- 528 Isto, str. 373.
- 529 Ivanić, Ivan: O Bunjvcima, Subotica, 1894, str. 104.
- 530 Isto, str. 104.
- 531 Sekulić, Ante: Ваčki Буњевци и Šокци, str. 287.
- 532 Ердељановић, Јован: О пореклу Буњеваца, стр. 274–285.
- 533 Isto, str. 274–275.
- 534 Стефановић, Карацић Вук: Етнографски списи, стр. 189
- 535 Ердељановић, Јован: О пореклу Буњеваца, стр. 275.
- 536 Isto, str. 96.
- 537 Прћић, Ката: Свадбени обичаји код суботичких Буњеваца при крају XIX века, стр. 167.
- 538 Prčić, Ive: Bunjevačke narodne pisme, Subotica, 1939, str. 88.
- 539 Карановић, Зоја: Антологија српске лирске усмене поезије, Светови, Нови Сад, 1996, стр. 298.
- 540 Прћић, Ката: Свадбени обичаји код суботичких Буњеваца при крају XIX века, стр. ???
- 541 Čurčić, Lazar: Karakter i mentalitet Bunjevaca II, Književni sever, 1927, str. 61.
- 542 Ivanić, Ivan: O Bunjvcima, str. 107.
- 543 Isto, str. 102.
- 544 Mandić, Mijo: Svadbeni običaji kod Bunjevaca pri kraju XIX vika, str. 73.
- 545 Isto, str. 73.
- 546 Isto, str. 73.

- 547 Isto, str. 74.
548 Isto, str. 74.
549 Sekulić, Ante: Svadbeni običaji bačkih Bunjevaca: zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj. 48, Zagreb, 1980, str. 155.
550 Mandić, Mijo: Svadbeni običaji kod Bunjevaca pri kraju XIX vika, str. 75.
551 Ivanić, Ivan: O Bunjevcima, str. 102.
552 Mandić, Mijo: Svadbeni običaji kod Bunjevaca pri kraju XIX vika, str. 76.
553 Isto, str. 76.
554 Prčić, Ive: Bunjevačke narodne pisme, 1939, str. 89.
555 Mandić, Mijo: Svadbeni običaji kod Bunjevaca pri kraju XIX vika, str. 77.
556 Isto, str. 90.
557 Isto, str. 90.
558 Georgijević, Svetozar: O imenu Bunjevci, str. 184.
559 Mandić, Mijo: Svadbeni običaji kod Bunjevaca pri kraju XIX vika, str. 76.
560 Prčić, Ive: Bunjevačke narodne pisme, 1939, str. 91.
561 Isto, str. 91.
562 Isto, str. 92.
563 Isto, str. 93.
564 Isto, str. 93.
565 Isto, str. 93.
566 Прћић, Ката: Свадбени обичаји код суботичких Буњеваца при крају XIX века, , стр. 167–173.
567 Prčić, Ive: Bunjevačke narodne pisme, 1939, str. 94.
568 Isto, str. 94.
569 Прћић, Ката: Свадбени обичаји код суботичких Буњеваца при крају XIX века, str. 80.
570 Prčić, Ive: Bunjevačke narodne pisme, 1939, str. 94.
571 Mandić, Mijo: Svadbeni običaji kod Bunjevaca pri kraju XIX vika, str. 79.
572 Isto, str. 79.
573 Sekulić, Ante: Ваčki Bunjevci i Šokci, str. 209.
574 Isto, str. 209.
575 Isto, str. 209.
576 Isto, str. 209.
577 Skenderović, Đurđica: Bunjevačka okupljanja i prela, Bunjevački običaji, str. 11.
578 Isto, str. 13
579 Isto, str. 12.

Značaj maternjeg jezika i manjinskih jezika u Srbiji i u svetu (sa prilogom izabranih publikacija o položaju u jugoistočnoj Evropi)

Henzelman, Martin (2019), Značaj maternjeg jezika i manjinskih jezika u Srbiji i u svetu, Bunjevački prilog, sveska 8-9, 2019-2020, str. 40-56, Novi Sad: Udruženje građana Bunjevci
ISSN 2334-6124

Martin Hencelman

Sažetak: Kristin de Luka objašnjava da je "maternji jezik univerzalno čovekovo pravo", i za to tvrđenje postoje dva konkretna razloga. Prvi razlog je član 19 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, koji obezbeđuje pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, a drugi je Rezolucija Ujedinjenih nacija, kojom se države članice pozivaju "da promovišu prezervaciju i zaštitu svih jezika koje koriste ljudi širom sveta". Slučaj Bunjevaca možemo razmotriti u ogledalu pomenutih aspekata, jer zatim možemo bolje razumeti različite aspekte u kojima su ugrađene jezičke debate. Treba da tražimo unutrašnje i spoljašnje faktore koji igraju ulogu u diskusiji o tome, kako da klasifikujemo status jezika bunjevačke manjine i moramo da ih razmotrimo i da tumačimo njihov praktičan značaj. Unutrašnji faktori su jezička pripadnost, jezički razvoj i jezička varijacija, a nasuprot tome spoljašnji faktori su evropski kontekst, domaći kontekst i lokalni kontekst koje obuhvataju legalan status, reputaciju, stavove govornika, jezik u nečijem društvu, perspektive za razvoj i podršku. To znači da njihov jezik deli ključne karakteristike sa drugim jezicima koji su takođe štokavski zasnovani. Stoga, štokavski je policentričan jezik sa nekoliko varijanti koje, recipročno, imaju zajedničko da se sve one vraćaju na štokavski i dele njegove karakteristike, i sve one imaju neki unutrašnji specifičan razvoj koji ne menja ovu štokavsku osnovu. Zatim, postoji politička pripadnost koja definiše političke ili državne jezike koja nije direktno povezana sa jezičkim sistemom. Slučaj Bunjevaca je interesantan zato što nije, kao npr. karaševski u Rumuniji, postao državni jezik, ali suočavamo se sa radom koji je u toku. Ovo pokazuje da možemo jasno videti planiranje statusa i pisanih radova, što, s obzirom na ideju slovenskih književnih mikrojezika, jednostavno znači da imaju mali broj govornika jezika čija jezička varijanta nije potpuno standardizovana i njihov pisan jezik se koristi samo u nekim oblastima. Radi se na povećanju funkcije pisanog jezika, što funkcioniše jedino uz podršku društva i političkog sistema, jer Bunjevci nemaju sopstvenu državu, nego su jedna od 21 priznatih manjina u Srbiji. S obzirom da su Bunjevci nacionalna manjina u Srbiji, pitanja

specifična za jezik treba da se diskutuju u ovoj materiji kao i u teoretskom jezičkom pristupu. Svi naponi pokazuju da koncept književnog mikrojezika odslikava današnju situaciju. Bunjevci u Srbiji su napravili ogromne napore i u unutrašnjem i u spoljašnjem planu, razradili su veliku količinu publikacija i na putu su da povećaju funkcionalnost svog jezika.

Ključne reči: Maternji jezik, jezici manjina, Bunjevci, književni mikrojezik

Pridavanje održano 21. februara 2020. godine u Subotici, povodom Međunarodnog dana maternjeg jezika u organizaciji Bunjavačkog edukativnog i istraživačkog centra Ambrozije Šarčević.

Ako pogledamo jezičku situaciju u današnjem svetu globalizacije, lako se može dobiti utisak da su svi jezici, osim engleskog, manjeg značaja. Posebno to važi za jezike manjina, koji su često ugroženi. U ovom članku se, uprkos svim očiglednim tendencijama, zalažem za aktivno održavanje i brigu o jezicima manjina.

1. Značaj maternjeg jezika

Kristin de Luka je napisala članak o maternjem jeziku u časopisu „International Journal of Speech-Language Pathology“ (2018), u kome je autorka jasno i tačno definisala značaj termina „maternji jezik“ u praksi. Objašnjava, pre svega, da je „maternji jezik univerzalno čovekovo pravo“, i za to tvrđenje postoje dva konkretna razloga. Prvi razlog je član 19 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (Ujedinjene Nacije – 1948), koji obezbeđuje pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, a drugi je Rezolucija Ujedinjenih nacija (2007), kojom se države članice pozivaju „da promovišu prezervaciju i zaštitu svih jezika koje koriste ljudi širom sveta“ (De Luca 2018: 161). Od 2000. godine, Srbija je članica Ujedinjenih nacija i ova rezolucija ima naročit značaj za manjinske jezičke grupe gde je maternji jezik primarni govorni medijum, jer UNESCO (2017) izjavljuje:

„Lokalni jezici, naročito manjinski i autohtoni, prenose kulturu, vrednosti i tradicionalno znanje, igrajući na taj način važnu ulogu u promovisanju održive budućnosti.“

Istovremeno, prepoznavanje vrednosti maternjeg jezika stvara osećaj ponosa, a poštovanje maternjeg jezika može pomoći promovisanju boljih stavova prema drugim kulturama i jezicima. Ko ne poštuje svoj jezik, ne može poštovati svoju kulturu i druge kulture, a idealno bi bilo recipročno poštovanje. Stoga, svi naponi koji promovišu širenje maternjeg jezika ohrabruju jezičku raznovrsnost i multijezičku edukaciju, razvijaju i upotpunjuju svest o jezičkim i kulturnim tradicijama širom sveta i inspirišu solidarnost u društvu. Istorija nas uči da bez poštovanja tuđeg mišljenja nema solidarnosti, tj. javljaju se sukobi, a to isto važi i za jezike. Iz tog razloga poštovanje tuđeg mišljenja i tuđeg jezika je pametan korak u smeru čuvanja svih jezika. Ovo će produbiti razumevanje, toleranciju i dijalog. Zato je važno da se deca pre polaska u školu što ranije izlažu maternjem jeziku i isto tako službenom jeziku kako bi se kod njih razvila empatija i tolerancija. Nasuprot tome, kada dete započne formalno obrazovanje, ovaj početni jezički resurs se ignoriše, ili se – što je još gore – tretira kao inferiorniji dijalekt, a posledica je da deca brzo osete razliku u jezičkom tretmanu. Zbog toga treba od malih nogu vaspitati dete na maternjem jeziku, što je naročito problematično u područjima sa malim jezicima (De Luca 2018: 161–162).

Diskusije o tome šta predstavlja „jezik“, a šta „dijalekat“, mogu biti vrlo komplikovane i zavise od različitih faktora, kao što su npr. naučna tradicija i poduhvati istraživanja ovih termina. Posebno u slavistici se govori o tome, da postoji i treća varijanta – „književni mikrojezik“ (vidi 2.). One varijante koje se klasifikuju kao jezičke generalno dobijaju veću zvaničnu podršku, one su često državni jezici i igraju važnu ulogu u celoj administrativnoj organizaciji. Suprotno tome, one varijante koje se tretiraju kao dijalekti mogu uvenuti, jer im nedostaje status i finansiranje koji su povezani sa „jezikom“. Jedna važna podrška za podizanje ili održavanje statusa dijalekta u takvim situacijama je postojanje raširene savremene literature za decu i odrasle. Ovo može biti presudno u nastojanjima da govornici dijalekta osete stvaran osećaj identiteta i

ponosa kada koriste dijalekat u raznim vidovima komunikacije, bilo u literalnom kontekstu ili neformalnim kontaktima. Treba da uložimo napore da poboljšamo svoj maternji jezik, zadržimo njegovu autentičnost i izgradimo ga tako da pristup bogatom jezičkom nasleđu ostane pravo koje vredi predati sledećim generacijama. Važno je da se obezbedi da mladi ljudi nikada ne podlegnu pojmu da je njihov maternji jezik ponižavajući jezik. Konačno, svaki jezik vredi poštovati, a to nije samo zadatak, nego i odgovornost pred jezikom, koji sadrži nekoliko ciljeva, kao što su sledeći:

- mora se uložiti svaki napor da se obezbedi da naš maternji jezik ima budućnost;
- da deca imaju prilike da čuju priče na svom maternjem jeziku;
- da barataju knjigama i takođe da nauče da čitaju i pišu na maternjem jeziku i da se osećaju ponosnim zbog toga;
- našim jezičkim ljudskim pravom treba mudro i posvećeno upravljati ako se želi da njegovo bogatstvo i kulturna prepoznatljivost preživi i budu vredni prenošenja s kolena na koleno;
- treba da poštujemo određeno društvo, raspoloženja, emocije i stavove njegovih ljudi;
- treba da nastavimo da nalazimo praktične načine obezbeđivanja našeg jezičkog mozaika;
- naš jezik treba da se posmatra kao važna imovina za sledeće generacije i dr.

Ali kako to izgleda u praksi? Tove Skutnabb-Kangas, Robert Phillipson i Mart Rannut (1995) objavili su knjigu o jezičkim ljudskim pravima u prošlosti i sadašnjosti. Oni ukazuju na činjenicu da je veoma uobičajeno da su ljudi u skoro svim delovima sveta lišeni osnovnih jezičkih ljudskih prava, to jest, govornici većine manjinskih jezika su diskriminisani na tlu zvaničnog jezika. Nekim grupama nije dozvoljeno da se identifikuju sa svojim maternjim jezikom. Dalje, govornicima više od 6000 jezika nije dato pravo na obrazovanje, ni na sudsku administraciju ili na javne službe kroz medijume svog maternjeg jezika (<https://www.degruyter.com/view/title/3703>). Takođe, mnoge manjine se energično bore za priznanje svojih prava (Kontra et al. 1999).

S druge strane, vidimo da postoje međunarodni standardi, ali takođe i nacionalni legalni okviri. S obzirom na to, naravno, možemo pitati:

- Šta država (ne) čini da nam pomogne?
- Ko ima prvenstvo u zakonu i zašto?
- Zašto nemamo iste šanse?
- Šta se može uraditi da se popravi naša situacija?

Xabier Arzoz, koji se bavi položajem baskijskog jezika u Španiji i Francuskoj, piše o tome (2007: 4): Pre nego što se krene u potragu za jezičkim pravima u međunarodnom i domaćem zakonu, čini se adekvatnim da se ukratko definiše pojam jezičkih prava. Nekima to izgleda skoro kao nemoguć poduhvat, jer to može biti veoma različit pogled u zavisnosti od toga šta se pod tim podrazumeva u nekoj državi ili naučnoj tradiciji. Po ovom pitanju se tvrdi da je jedina važeća generalizacija koja se može napraviti ona generalizacija o jezičkom zakonodavstvu i jezičkim pravima (Arzoz 2007). Praktično značenje jezičkih prava još uvek nije nigde utemeljeno, ali, čini se da se može sa sigurnošću reći da regulisanje ljudskog i državnog ponašanja kroz zakon uvek obuhvata, eksplicitno ili implicitno, jezički aspekt. Prema tome, jezička prava se razmatraju sa pravilima koje javne institucije usvajaju s obzirom na upotrebu jezika u različitim oblastima. Temeljno govoreći, jezička prava se odnose na poseban (dominantan) jezik ili na malu grupu govornika, a to opet znači da maternji jezik može biti oboje: mali ili veliki jezik. U svakom slučaju, naš maternji jezik treba da se poštuje, čak i ako je to mali jezik, i, naravno, govornici imaju pravo da odlučuju o budućnosti svog jezika.

2. Značaj manjinskih i književnih mikrojezika

U pozadini gore izloženih pitanja, bitno je definisati dva termina, a to su:

- 1) manjinski jezici, i
- 2) književni mikrojezici.

Manjinski jezik je bilo koji jezik u zemlji osim nacionalnog jezika (mali ili veliki). Tu nije pitanje koliko govornika postoji ili koji status ima jezik, ni kvantitet ni kvalitet jezika nije suština, već je samo njegovo postojanje bitna činjenica. Zakon može prepoznati manjinske jezike, ali ne mora. Ako manjinski jezici nisu prepoznati zakonom, to ne znači da oni ne postoje, oni su tu, ali govornici tih jezika se suočavaju sa problemima uspostavljanja funkcionalne infrastrukture na svom jeziku. Priznati jezici su, na primer, albanski i mađarski u Srbiji, danski u Nemačkoj, nemački u Poljskoj itd.; nepriznat je makedonski u Grčkoj (iako tamo postoje govornici tog jezika).

Situacija je drugačija kad gledamo na termin književni mikrojezik, koji se odnosi samo na male jezičke oblike koji se razlikuju od dijalekata zbog postojanja njihovih pisanih dokumenata. Ovde postoji jezička kultivacija, ekspanzija normi i održavanje jezika, a najbitnije je to da postoji organizovan proces sa ciljem da se standardizuje raznolikost (Duličenko 2016, Sokolović 2018), ili, ako je standardizacija ispunjena, da se održi jezik u različitim oblastima. Za razliku od velikih jezika, biće jedva moguće da se upotrebi bilo gde u javnom prostoru. Stoga, mi se suočavamo sa specifičnom, malom pojavom jezika koji se razlikuje po vrlo malom broju govornika koji ga priča u malom geografskom području. Proces jezičkog planiranja i status planiranja omogućava da mu se dodeli idiom statusa književnog mikrojezika. Ovo je nezavisno od njegove tipološke klasifikacije koja zahteva razmatranje različitih socio-dinamičkih faktora, ne (ili ne samo) tipoloških ili istorijskih pitanja. Sociokulturne aktivnosti pružaju informacije o okolnostima koje okružuju razvoj književnih standarda, a kao rezultat, mogu se stvoriti knjige, gramatike i rečnici koje služe kao osnova za ekspanziju pisanja i takođe se analiziraju različita funkcionalna područja primene. Ukratko, književni mikrojezik se koristi za pisani oblik, on proizvodi književnost, masovne medije, obrazovanje, nauku, koristi se u institucijama itd., ali govornici nemaju svoju državu, oni su uvek jezička manjina. To znači da su svi književni mikrojezici po sebi manjinski jezici, ali nisu svi manjinski jezici književni mikrojezici. Na primer, u Srbiji mađarski jezik je regionalni manjinski jezik (u nekim mestima u Vojvodini čak dominantan), ali, naravno, to nije književni mikrojezik, jer je to zvaničan jezik države i

ispunjava sve kriterijume da služi društvu – isto kao i srpski. Mađarski jezik se primenjuje u svim oblastima (politika, administracija, obrazovanje, štampa, natpisi u javnom prostoru, ali i u pojedniničnim oblastima kao na hrani ili na novčanicama itd.). Ali na primer, književni mikrojezici neće služiti svim oblastima u društvu, nego samo nekim. Ove oblasti mogu biti velike ili male u količini, na primer, pozorište, mediji, internet nisu problem, ali problem može biti obrazovanje, čak i veći problem natpisi u javnom prostoru i u posebnim sferama kao na hrani, a natpis na novcu je verovatno najmanje realan. Te mogućnosti i ograničenja nam pokazuje slučaj gornjelужиčko-srpskog jezika u Nemačkoj, koji nije državni, ali jeste regionalni jezik sa lokalnim obrazovnim programom u školama (vidi posebno u zborniku pod red. Skorvida 2017). Iako postoji veliki broj publikacija i naučnih radova i vide se dvojezični natpisi u javnom prostoru, redak je slučaj da se izučava srbistika na univerzitetima u Nemačkoj i u svetu (npr. u Lajpcigu i u Pragu). Dalje, vrlo retko se gornjelужиčko-srpski koristi, naprimer, na natpisima na hrani (jedva da ima neki u supermarketu), a uopšte ga nema na novcu (metalnim parama, nočanicama); zbog toga je on specifičan po oblasti.

Pošto su književni mikrojezici uvek manjinski jezici, treba im posebna zaštita, prema tome, termin «manjinski jezik» takođe obuhvata književne mikrojezike. Njihov razvoj se jedino može ostvariti ako njihova rodna zemlja ne sprečava širenje njihovih aktivnosti koje su ogledalo državnog stava prema manjinama uopšte. Postoje nekoliko mogućih scenarija:

1. Vlada otvoreno podržava aktivnosti i pomaže manjini da ostvari svoje planove i ne interveniše, ona ne preduzima štetne mere, naprotiv, pokazuje poštovanje prema bilo kom jezičkom stavu i prepušta izbor govornicima. Ako je jezik kodifikovan, vidimo oznake na putevima, daci uče jezik svojih predaka i imaju pristup savremenoj jezičkoj infrastrukturi (udžbenici, internet, književnost, ali i finansiranje, priznanje i poštovanje). Ovo bi bila najbolja situacija za razvoj bilo kog manjinskog jezika uopšte.

2. Država ne mari za stvari određene grupe i ignoriše njihove potrebe, ali i ne uvodi nikakve restrikcije. Ona prepušta sve odluke grupi govornika, ali ih ne podržava niti sputava. Ovo nije pozitivno, već neutralno, stoga dobra strana je da nema sankcija i da se država jasno drži van odluka.

3. Nasuprot tome je odbijanje, najgori scenario za bilo koji manjinski jezik. Država sprečava razvoj jezika i odbija njegovo održavanje, obrazovanje je ograničeno (ako uopšte postoji) i asimilacija je vrlo verovatna, i ovo vodi direktno u iscrpljivanje (i tako možda u lingicid – ubijanje jezika). U ekstremnom slučaju, ovaj negativan državni stav može voditi ka zabrani jezika.

Kao zakonski organ, barem u velikom delu Evrope, funkcioniše Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima, međunarodna konvencija koja se bavi zaštitom jezičkih prava, čije mere zaštite se odnose na oblast obrazovanja, na upravu i javne službe, medije i drugo (Evropska povelja). Povelju je ratifikovalo 25 država članica Saveta Evrope (npr. Srbija, Ukrajina, Poljka, Slovačka, Nemačka, Švajcarska i dr.), 8 država je potpisalo i očekuje se njihova ratifikacija (iako nije potpuno sigurno da li će se jednog dana to ostvariti u (za sada) neodlučnim zemljama kao što su Francuska, Italija, Moldavija, Rusija, Makedonija i dr.), dok druge vlade još nisu potpisale uopšte (Grčka, Bugarska, Albanija i Turska u jugoistočnoj Evropi, ali i svi tri baltičke države: Estonija, Latvija i Litvanija). Pitanje manjina i njihovog jezika ima uvek političku pozadinu. Uopšteno govoreći, države koje su potpisale i ratifikovale povelju obećale su da će dati sve od sebe da podrže priznate manjine i ne vide u tome politički problem. Države koje su potpisale, ali nisu ratifikovale povelju se plaše potencijalne opasnosti za svoj državni integritet. U slučaju Italije to je potencijalno veća autonomija za Južni Tirol sa pretežno nemačkim govornim jezikom, Makedonija se boji jačanja albanske politike, Moldavija ne želi veći uticaj ruskog jezika ili njegovu zvaničnu primenu, a Francuska želi da se uveri da će Baskija i Korzika ostati lojalne itd. Ali barem, ove zemlje daju puno prostora regionalnim jezicima, u javnosti se regionalno vide oznake na putevima na državnom i manjinskom jeziku, kao što je to u državima koje su potpisale povelju. Suprotno tome, države koje nisu potpisale povelju jasno žele da spreče neki uticaj određenih

manjina, što često ide zajedno sa istorijskim iskustvom. Baltičke republike imaju veliku rusku manjinu, dominantnu naciju u bivšem Sovjetskom Savezu u kome su njihovi jezici bili ugroženi. U Bugarskoj najveća manjina su Turci, a zemlja je bila skoro 500 godina deo Otomanskog carstva, što je ostalo u kolektivnom istorijskom sećanju; osim toga, finansijska podrška i politički uticaj turske vlade su delimično veoma vidljivi, posebno tamo gde živi turska manjina. Grčka vlada ne priznaje slovensku Makedoniju (koja je čak morala da promeni svoje ime), a u nedalekoj prošlosti, sever današnje Grčke je bio uglavnom naseljen Slovenima (posebno Bugarima odnosno Makedoncima), zbog čega se Grčka još uvek boji teritorijalnih pretenzija od strane političara iz Skoplja. Ovi primeri pokazuju da je pitanje manjina vrlo složeno u Evropi. Prema tome, ne postoji zajednički evropski glas po ovom pitanju, nego vrlo različite tačke gledišta.

Ovde moramo da se pitamo koja je uloga jezika Bunjevaca u tom kontekstu, koji su problemi i perspektive?

3. Značaj bunjevačkog jezika u tom kontekstu

Slučaj Bunjevaca možemo razmotriti u ogledalu svih gore pomenutih aspekata, jer zatim možemo bolje razumeti različite aspekte u kojima su ugrađene jezičke debate. Treba da tražimo unutrašnje i spoljašnje faktore koji igraju ulogu u diskusiji o tome, kako da klasifikujemo status jezika bunjevačke manjine i moramo da ih razmotrimo i da tumačimo njihov praktičan značaj. Unutrašnji faktori su jezička pripadnost, jezički razvoj (pisani i govorni) i jezička varijacija, a nasuprot tome spoljašnji faktori su evropski kontekst, domaći kontekst i lokalni kontekst koje obuhvataju legalan status, reputaciju, stavove govornika, jezik u nečijem društvu, perspektive za razvoj i podršku. Sve ove tačke su vrlo interesantne u slučaju Bunjevaca i možemo ih objektivno analizirati sa neutralnog položaja. Prema tome, moramo ih staviti u veći kontekst i potražiti odgovore na aktuelna pitanja.

Posmatranje unutrašnjeg i spoljašnjeg razvoja će nam pomoći da napravimo sopstvene zaključke. Započemo od unutrašnjih faktora:

a. Ispočetka, suočavamo se sa posebnom situacijom, gde je jezička pripadnost Bunjevaca štokavska. To znači da njihov jezik deli ključne karakteristike sa drugim jezicima koji su takođe štokavski zasnovani (u političko-administrativnom smislu: srpski, hrvatski, bosanski i crnogorski). Stoga, štokavski je policentričan jezik sa nekoliko varijanti koje, recipročno, imaju zajedničko da se sve one vraćaju na štokavski i dele njegove karakteristike (Brborić 2001, Kordić 2009), i sve one imaju neki unutrašnji specifičan razvoj koji ne menja ovu štokavsku osnovu (leksika, izgovor itd.). Zatim, postoji politička pripadnost koja definiše političke ili državne jezike koja nije direktno povezana sa jezičkim sistemom (otuda različiti nazivi jezika u postjugoslovenskim državima).

b. Slučaj Bunjevaca je interesantan zato što nije, kao npr. karaševski u Rumuniji, postao državni jezik, ali suočavamo se sa radom koji je u toku. Mnogi važni koraci su preduzeti da se stvori specifična bunjevačka pisana tradicija, uključujući publikacije knjiga, rečnika, časopisa, onlajn novina, literatura itd. Ovo pokazuje da možemo jasno videti planiranje statusa i pisanih radova, što, s obzirom na ideju slovenskih književnih mikrojezika, jednostavno znači da imaju mali broj govornika jezika čija jezička varijanta nije potpuno standardizovana i njihov pisan jezik se koristi samo u nekim oblastima. Radi se na povećanju funkcije pisanog jezika, što funkcioniše jedino uz podršku društva i političkog sistema, jer Bunjevci nemaju sopstvenu državu, nego su jedna od 21 priznatih manjina u Srbiji.

v. Stavovi govornika ukazuju na to da su mnogi sociolingvistički parametri važni: "Kako se govornici osećaju o svom jeziku? Šta oni vide u imenu jezika i koji je njihov stav prema standardizaciji? Kako oni vide sadašnjost i budućnost jezika?" Sve ovo su perspektive u bunjevačkom društvu, ali ne smemo zaboraviti da i ljudi van tog društva posmatraju pitanje tog jezika. Oni mogu imati dvosmislena osećanja (čak i ako su oni „autsajderi“ prema procesu standardizacije jezika). Moramo razmotriti i spoljašnje perspektive i zatim razgovarati o uticaju na diskusiju o jeziku, jer konačno, govornici mogu da pitaju ko njima definiše kako se zove njihov maternji jezik, ko njima može ili mora reći kako da pišu svojim jezikom, gde piše u zakonu da kodifikacija neke varijante nije dozvoljena i zašto govornik mora to da objasni kada podučava svoju decu? Odgovore

na ova pitanja treba prepustiti ljudima koji se tim pitanjima bave sa određenim ciljem (npr. standardizacija jezika).

A sad prelazimo na spoljašnje faktore:

a. Postoji evropski kontekst, tako da možemo pogledati Povelju o jezicima manjina. Mnoge države u Evropi su potpisale i ratifikovale taj dokument, obavezujući se da će zaštititi i promovisati manjinske jezike koji se govore kod njih.

b. Domaći kontekst je slučaj Srbije, a Srbija je potpisala i ratifikovala povelju. Ona prepoznaje 21 manjinu, uključujući i Bunjevce.

v. Lokalni kontekst je Vojvodina, tj. ona mesta gde Bunjevci žive. Ovo nas dovodi do mnogih lokalnih pitanja, pre svega političkih prava, ali takođe i do jezičkih stvari kao legalan status i konkretna podrška.

Ovi faktori međusobno deluju jedan sa drugim. Stoga, postoji unutrašnji jezički razvoj, a postoje i spoljašnji uticaji. I jedno i drugo je veoma važno, i jedan i drugi međusobno deluju, i jedan i drugi su osnova za održavanje jezika i kultivaciju jezika. S obzirom da su Bunjevci nacionalna manjina u Srbiji, pitanja specifična za jezik treba da se diskutuju u ovoj materiji kao i u teoretskom jezičkom pristupu. Svi naponi pokazuju da koncept književnog mikrojezika odslikava današnju situaciju. Bunjevci u Srbiji su napravili ogromne napore i u unutrašnjem i u spoljašnjem planu, razradili su veliku količinu publikacija i na putu su da povećaju funkcionalnost svog jezika. Izdavanje knjiga, nedavni rečnik i mala gramatika su vrlo pametni koraci u ovom pravcu; takođe, naučne i onlajn publikacije su važan instrument. Kombinacija različitih aspekata pokazuje da se manjinska prava predstavljaju na način na koji se varijanta jezika može standardizovati.

Treba da se setimo da mi odlučujemo o budućnosti našeg maternjeg jezika i da će nas naša deca pitati zašto smo odlučili na taj način, posebno ako je u pitanju manjinski jezik. Stoga, ostaju nada i optimizam da sledeća

generacija neće samo govoriti, nego i pisati i zaštititi svoj manjinski jezik na odgovarajući način.

Bibliografija

Брборић, Б. С језика на језик. Београд: ЦПЈ; Нови Сад: Прометеј, 2001.

Дуличенко, А. Д. Введение в славянскую филологию. Учебное пособие. Москва: Наука–Флинта, 2016.

Европска повеља о регионалним и мањинским језицима: URL: <<https://ljudskaprava.gov.rs/sr/node/129>>

Соколовић, Д.: У потрази за новом парадигмом језичке политике и планирања мањинских словенских језика // Српска славистика I. Радови српске делегације на XVI међународном конгресу слависта. Ур. Драгићевић, Р./Брборић, В. Београд: Савез славистичких друштва Србије, 2018, 381–397.

Arzoz, X. The Nature of Language Rights // JEMIE, 6, 2, 2007, 1–35.

De Luca, C. Mother Tongue as a Universal Human Right // International Journal of Speech-Language Pathology, 20, 1, 2018, 161–165.

Kontra, M. et al. (eds.). Language: A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights. Budapest: Central European University Press, 1999.

Kordić, S. Plurizentrische Sprachen, Ausbausprachen, Abstandsprachen und die Serbokroatistik // Zeitschrift für Balkanologie, 45, 2, 210–215.

Popov, A./Kujundžić Ostojić, S. Gramatički i pravopisni priručnik bunjevačkog jezika. Budisava: Krimel, 2019.

Skutnabb-Kangas, T./Phillipson, R./Rannut, M. (eds.). Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1995. За више информације о књизи: URL: <<https://www.degruyter.com/view/title/3703>>

UNESCO. International mother language day: Towards sustainable futures through multilingual education, 2017. URL:

<<http://www.unesco.org/new/en/international-mother-languageday/>>

Prilog:

Izabrane publikacije u vezi sa manjinama, književnim mikrojezicima i manjinskim jezicima u jugoistočnoj Evropi

A. Slavenski mikrojezici – opšta i pregledna literatura

Абисогомян, И. (отв. ред.). Микроязыки современной Славии, (социо)лингвистические аспекты формирования и развитие. Лингвокультурное пространство современной Европы через призму малых и больших языков: к 70-летию Александра Дмитриевича Дуличенко. *Slavica Tartuensia*; IX. Тарту: Издательство Тартуского университета, 2011. Дуличенко, А. Д. Славянские литературные микроязыки. Образцы текстов. Том I–II. Тарту: Издательство Тартуского университета, 2003–2004.

Дуличенко, А. Д. Основы славянской филологии. Лингвистическая проблематика. Том II. Ополе: Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2011.

Скорвид, С. С. (отв. ред.): Миноритарные и региональные языки и культуры Славии. Москва: МИК, 2017.

Тамаш, Ј. (ур.). Величина малих језичких, књижевних, културних и историјских традицијах. Зборник радова са Међународне научне конференције, одржане на Андrevљу од 20–21. априла 2012. године. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 2012.

Davies, W./Ziegler, E. (eds.). *Language Planning and Microlinguistics: From Policy to Interaction and Vice Versa*. Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan, 2015.

Henzelmann, M. *Authentizität als treibende Kraft bei der Herausbildung slavischer Mikroliteratursprachen (am Beispiel des Pomakischen und des Schlesi-schen)*. München et al.: Biblion Media, 2015.

Henzelmann, M. *Die Bunjewatzen. Ein kurzer Überblick über eine ethnische Minderheit in Serbien und die Herausbildung ihrer Mikroliteratursprache. Specimina philologiae Slavicae*; 190. Leipzig: Biblion Media, 2016.

Henzelmann, M. *Slavische Mikroliteratursprachen – Zur Applizierbarkeit eines Paradigmas im westslavischen Sprachraum // Opera Slavica*, XXIX, 2, 2019, 5–28.

Lane, P. *Minority Language Standardisation and the Role of Users // Language Policy*, 14, 3, 2015, 263–283.

Mladenova, M. *Slavic Literary Microlanguages Amid Internationalisation Trends (Based on Examples from the Codified Language of the Banat Bulgarians) // Mundo Eslavo*, 13, 2014, 63–73.

Steinke, K. Über Sinn und Unsinn der Kodifizierung von Kleinstschriftsprachen (am Beispiel des Pomakischen, Kaschubischen und Banater Bulgarischen) // Славянское языкознание: покидая XX век ... К XIV Международному съезду славистов. Охрид, 10-16.09.2008. Slavica Tartuensia; VIII. Ред. Дуличенко, А. Д. Тарту: Издательство Тартуского университета, 2008, 96–106.

B. Manjine i manjinski jezici u jugoistočnoj Evropi

Еролова, Й. Добруджа – граници и идентичности. София: Парадигма, 2010.
Младенова, М. (съст.). „Малките“ езици и култури. Балканистичен форум / Balkanistic Forum, 3, 2017.

Сикимић, Б. (ур.). Скривене мањине на Балкану. Посебна издања; 82. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2004.

Соболев, А. Малый диалектологический атлас балканских языков. Том I–V. Санкт-Петербург: Наука; München: Otto Sagner, 2005–2013.

Apostolov, M. Religious Minorities, Nation States and Security: Five Cases from the Balkans and the Eastern Mediterranean. Aldershot: Ashgate, 2001.

Demirtaş-Coşkun, B. The Vlachs: A Forgotten Minority in the Balkans. Ankara Papers; 1. London: Frank Cass, 2001.

Насисалихоğlu, М./Аксу, F. (eds.). Proceedings of the International Conference on Minority Issues in the Balkans and the EU. May 16th, 2007, Istanbul. Joint Conference Series; 7. Istanbul: OBİV 2007.

Hein, A. M. Does Transnational Mobilization Work for Language Minorities? A Comparative Study on Romanians in Serbia, Bulgaria, Ukraine and Hungary. Region – Nation – Europa; 75. Münster: Lit Verlag, 2014.

Hinrichs, U. (Hrsg.). Handbuch der Südosteuropa-Linguistik. Slavistische Studienbücher. Neue Folge; 10. Wiesbaden: Harrassowitz, 1999.

Hübschmannová, M./Kalinin, V./Kenrick, D. (eds.). What is the Romani Language? Interface collection; 21. Paris: Centre de recherches tsiganes; Hatfield: Hertfordshire University Press, 2000.

Kahl, Th. Hirten in Kontakt. Sprach- und Kulturwandel ehemaliger Wanderhirten (Albanisch, Aromunisch, Griechisch). Balkanologie. Beiträge zur Sprach- und Kulturwissenschaft; 2. Münster: Lit Verlag, 2007.

Kappler, M. Turkish Language Contacts in Southeastern Europe. Analecta Isisiana. Ottoman and Turkish Studies; 61. Piscataway: Gorgias Press, 2010.

Robayo-Abril, M. Breaking the Cycle of Roma Exclusion in the Western Balkans. Toronto: World Bank, 2019.

Ortakovski, V. Minorities in the Balkans. New York: Transnational Publishers, 2000.

Quintana Rodriguez, A. Geografía Lingüística del Judeoespañol: Estudio sincrónico y diacrónico. Sephardica; 3. Bern: Peter Lang Verlag, 2006.

Sobolev, A. Sprachatlas Ostserbiens und Westbulgariens. I-III. Marburg: Bibliion, 1998.

Stieger, C. Wir wissen nicht mehr, wer wir sind. Vergessene Minderheiten auf dem Balkan. Wien: Paul Zsolnay Verlag, 2017.

V. Pojedine države u jugoistočnoj Evropi – pregledna i izabrana literatura

a. Srbija

Ђурић, В./Танасковић, Д./Вукмировић, Д./Лађевић, П. Етноконфесионални и етнички мозаик Србије. Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији. Београд: Републички завод за статистику, 2014.

Селинић, С. Националне мањине у Србији 1945–1961. Политички значај // Историја и географија. Сусрети и прожимања. Зборници радова; 11. Ур. Божић, С. Београд: Географски Институт „Јован Цвијић“ САНУ и др., 2014, 369–394.

Соколовић, Д. Језичка лојалност и етничка солидарност корисника словачког језика у Војводини // Јужнословенски филолог, LXXIII, 1-2, 2017, 155–169.

Соколовић, Д. Пољаци у Србији / Poles in Serbia / Polacy w Serbii. Београд: Ambasada RP w Belgradzie, 2018.

Фејса, М. Нова Србија и њена русинска мањина / Нова Србија и еј руска меншина / The New Serbia and Its Ruthenian Minority. Нови Сад: ИК Прометеј, 2010.

Ralić, P. Minority Rights in Serbia: Facts, Figures, Orientation. Belgrade: Ministry of Information of the Republic of Serbia, 1993.

b. Rumuniја

Павловић, М. Срби у Темишвару. Београд: Етнографски институт САНУ, 2012.

Радан, М. Graiurile caraşovene azi. Fonetica și fonologia / Карашевски говори данас. Фонетика и фонологија. Timișoara: USR, 2000.

Iratiov, F. Rușii-lipoveni din România. Studiu de geografie umană. Cluj-Napoca: Editura Universitară Clujeană, 2002.

Kahl, Th./Pascaru, A. Das Banater Bulgarisch im Dialog mit der Vergangenheit: Zur sprachlichen und kulturellen Identität einer slawischen Minderheit // Bulgarica, 1, 2018, 101–131.

Sallanz, J. (Hrsg.). Die Dobrudscha. Ethnische Minderheiten, Kulturlandschaft, Transformation. Ergebnisse eines Geländekurses des Instituts für Geographie der Universität Potsdam im Südosten Rumäniens. Praxis Kultur- und Sozialgeographie; 35. Potsdam: Universitätsverlag, 2005.

v. Bugarska

Иванова, Е. (съст.). Помациите: версии за произход и съвременна идентичност. София: Нов български университет; Фондация „Фридрих Науман“, 2014.

Карахасан-Чънар, И. Етническите малцинства в България. История, религия, култура, обреден календар. София: ЛИК, 2005.

Кирилова, А./ Георгиева, И. Армяните в България. София: ВаСиЛ, 1998.

Мицева, Е. Арменците в България – култура и идентичност. София: IMIR, 2001.

Райчевски, С. Българите мохамедани. София: Национален музей на българската книга и полиграфия, 2004.

Kolev, A. H. Minorías y pluralismo cultural en Bulgaria. Madrid: Dykinson, 2017.

Petkova, L. The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Integration and Impact on Bulgarian–Turkish Relations, 1947–2000 // The Global Review of Ethnopolitics, 1, 4, 2002, 42–59.

g. Makedonija

Стојановски, С. Идентитетот кај Македонците муслимани: помеѓу етнолингвистичките карактеристики и политичката мобилизација // Македонците со исламска религија во историски и современ контекст. Скопје: МАНУ, 2016, 55–80.

Kahl, Th./Maksuti, I./Ramaj, A. (Hrsg.): Die Albaner in der Republik Makedonien. Fakten, Analysen, Meinungen zur interethnischen Koexistenz. Wiener Osteuropa Studien; 23. Münster: Lit Verlag, 2006.

Ortakovski, V. T. Interethnic Relations and Minorities in the Republic of Macedonia // Southeast European Politics, 2, 1, 2001, 25–45.

d. Grčka

Даскалов, Г. Армяните в Гърция. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2005.

Митринов, Г. Южнородопските български говори в Димотишко / South Rhodorean Bulgarian Dialects in Region Dimotika (Greece) // Български език, 2012, 3, 21–36.

Митринов, Г. Южнородопските български говори в Ксантийско и Гюмюрджинско. София: Фондация ВМРО, 2011.

Clogg, R. (ed.). Minorities in Greece: Aspects of a Plural Society. London: Hurst and Co., 2003.

Kahl, Th. Minorities in Greece. Historical Issues and New Perspectives // Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas, 5, 2004, 205–219.

đ. Albanija

Брајовић, М. Положај Срба и Црногораца у Албанији // Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи. Зборник радова са научног скупа одржаног 26–29. новембра 2003. године. Ур. Становчић, В. Београд: САНУ, 2005, 519–521.

Соболев, А. Н./Новик, А. А. (ред.). Голо Бордо (Gollobordë), Албанија. Из материјалов балканској експедицији РАН и СПбГУ 2008–2010 гг. Санкт-Петербург: Наука; München: Otto Sagner, 2013.

Соболев, А. Н. Языки симбиотических сообществ Западных Балкан: греческий и албанский в краине Химара, Албанија // Вестник СПбГУ. Язык и литература, Т. 14, 3, 2017, 420–442.

Steinke, K./Ylli, Xh. Die slavischen Minderheiten in Albanien (SMA). I-IV. München: Otto Sagner, 2007–2013.

е. Crna Gora

Соболев, А. Н. Мрковичи (и Горана): Языки и диалекты черногорского Приморья в контексте новейших балканистических исследований // Demiraj, B. (Hrsg.): Sprache und Kultur der Albaner. Zeitliche und räumliche Dimensionen. Akten der 5. Deutsch-albanischen kulturwissenschaftlichen Tagung (5.–8. Juni 2014, Buçimas bei Pogradec, Albanien). Albanische Forschungen; 37. Wiesbaden: Harrassowitz, 2015, 533–551.

Džankić, J. Montenegro's Minorities in the Tangles of Citizenship, Participation and Access to Rights // Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe, 11, 3, 2012, 40–59.

Dymarski, M. Political Situation of Ethnic Minority Groups in Independent Montenegro // Studia środkowoeuropejskie i bałkanistyczne, XXVI, 2017, 205–219.

Da li je umitnost slamarstva umitnost?

Sandra Iršević

Iršević, Sandra (2019), Da li je umitnost slamarstva umitnost? Bunjevački prigled, sveska 8-9, 2019-2020, str. 57-65, Novi Sad: Udruženje građana Bunjevci ISSN 2334-6124

Sažetak: Pristupajući slamarstvu, autorka polazi od teze da pod uticajom globalizacije umitnost postaje bliža modi i turističkoj ponudi, da je «lipo» osnov svega. Slike i pridmeti od slame se nazivaju umitničkim dilima, al ji pojedini teoretičari i istoričari umitnosti ne smatraje dilom umitnosti, tačnije dilom velike umitnosti. Polazeć od Hegelove teze o smrti umitnosti, koju je Hajdeger razmatro, postavlja se pitanje dal danas možmo smatrat predmete izrađene u tehnici slame umitničkim i dilom savrimene umitnosti? Istoričar umitnosti, Bela Duranci u svojem tekstu „Počeci primenjene umetnosti u Vojvodini” zastupa tezu da je umitničko oblikovanje predmeta praktične namine – «primenjena umitnost». Umitnost slamarstva je zasnovana na bunjevačkom običaju pletenja slame, a veziva se za proslavu završetka žetveni svečanosti «Dužijancu». Svaka slika koja je izrađena u tehnici slame ima svoju pripovitku koja se oslanja na istoriju, običaje i ideju. Autorka smatra da danas ne možmo govorit o nestanku i kraju umitnosti, odnosno, tezi Hegela i Mišoa da se više neće stvarat umitnička dila koja će kod publike proizvodit niki uzvišeni doživljaj i čulno iskustvo, neg viruje da su govorili o potrebi promine svaćanja savrimene umitnosti. Tradicionalno svaćanje estetike bilo je okrenito ka promišljanju o suštini umitnosti el posmatranju umitnosti ko predmeta eksploatacije u turističke, političke el nike druge svrhe. Granica umitnosti je danas pomirena i razlika izmed umitničkog i neumitničkog dila, ogleda se samo u našem ličnom i subjektivnom poimanju umitnosti. Umitnost slamarstva se mož razumit polazeć od Benjaminove teze da je umitničko dilo ono što umitnik kaže, u fokusu umitnosti su kreativnost i ideja a tehnika izrade umitničkog dila je u središtu.

Ključne riči: Umitnost, slamarstvo, Bunjevci

1. Uvod

Pod uticajom globalizacije, medija u potrošačkom društvu postavlja se pitanje dal je umitnost nestala el je i ona dio potrošačkog društva? Pojedini teoretičari savrimenu umitnost ne vide ko veliku umitnost i ostaju virni

tradicionalnom shvatanju umitnosti. Filozof Martin Hajdeger u svom radu *Izvor umitničkog dila* razmatra tezu nemačkog filozofa Georga Vilhelma Fridriha Hegela o smrti umitnosti.

“Govori se doduše o besmrtnim delima umetnosti i o umetnosti kao večnoj vrednosti. Tako se govori na onom jeziku koji to kod svih suštinskih stvari ne uzima tačno, pošto se plaši da bi tačno uzeti na kraju značilo: misliti. Koja strepnja je danas veća od strepnje od mišljenja? Ima li govor o besmrtnim delima i o večnoj vrednosti umetnosti uopšte neki sadržaj i neku trajnost? Ili su to samo još poludomišljeni načini govora u vreme u kom je velika umetnost skupa sa svojom suštinom uzmakla od čoveka”²

Iz pitanja, ali i tvrdnji koje postavlja Hajdeger mož se zaključiti da se velika umitnost udaljila od čovika, što znači da Hajdeger pravi razliku izmed tradicionalne i savrimene umitnosti. On savrimenu umitnost ne smatra velikom, što bi značilo da umitničke prakse u savremenom dobu ne zadovoljavaju Hajdegorovo poimanje velike umitnosti, koja teži ka nekom uzvišenju.

Kad govorimo o estetici Martina Hajdegera treba da znamo da je njegov pristup umitnosti zapravo je usmiren na to da izlazi iz okvira svoje estetike posmatrajuć umitničko dilo kroz njegovu suštinu.

Hajdeger jednom od svojim najznačajnijim radova *Izvor umitničkog dila* prvobitno objašnjava suštinu umitnosti ko “postavljanje istine u dilo”.³ Zatim, obrazlažuć da je stvaralačko očuvanje istine u dilo, odnosno, “Suština umitnosti, na čemu počivaje umitničko dilo i umitnik, jeste samopostavljanje u dilo istine”.⁴

Hajdeger razmatra suštinu umitnosti kroz umitnost i dilo, odnosno umitničko dilo posmatra ko stvar, a kasnije ko dilo. Hajdeger obrazlaže da stvar mož bit neživo bistvujuće koje je proizvod čovikovog rada, zatim,

---

2 Hajdeger.M.,”Izvor umetničkog dela”, u: *Šumski putevi*,Plato, Beograd, 2000.,str 75.

3 Ibid.67.

4 Ibid.67.

živo biće/bivstvujeće, al i ono bivstvujeće koje se ne pokazuje polazeć od samog sebe, nego se naprosto pojavljiva i najzad čak i posljednje stvari, smrt i strašni sud. Hajdeger obrazlaže da je stvar nosilac svojstava, stvar ko jedinstvo raznovrsnosti čulnog i stvar ko jedinstvo materije i forme.

Pitanje koje ode postavljamo je dal u savrimenom dobu mi imamo pogrišan odnos prema umitnosti? Ko odlučiva šta je umitnost i umitničko dilo?

Ko što sam na početku navela, danas pod uticajom globalizacije sve se smatra umitnošću, odnosno “umitničkim”. Ako pođemo od stava Hegela čija se filozofija zasniva na sistemu razvoja, odnosno duh se razvija kroz svist o samom sebi, koja je u suštini i svist o slobodi. Hegel smatra da svaki razvoj ima svoj početak i kraj, a početak razvoja duha razmatra u subjektivnom duhu, u objektivnom i apsolutnom duhu, koji se razvija kroz umitnost, religiju i filozofiju. Hegel je razmatrao tri etape umitnosti: simbolična umitnost, klasična umitnost i romantična umitnost. U romantičnoj umitnosti, po Hegelu umitnost biva privaziđena od strane duha, pa se postavlja pitanje o razlogu njezinog postojanja, što razmatra u svojoj tezi o kraju umitnosti. Hegel smatra da odbacivanjem umitnosti od strane duha, ona više nema istu uzvišenu svrhu ko ranije, neg služi za zabavu el ulipšavanje svita.

Hegel svoje područje estetike određiva ko umitnički lipo i govori o lipoti koja je proizvedena od strane čovika za čovika, a ne o prirodnom lipom. Prema tome, za Hegela je umitnički lipo ideal, a ideal pridstavlja ideju ko način da sami sebe razumimo.

2. “Nestanak umitnosti” el njezina prisutnost u svakodnevnom životu

“Lipo je ideal, vridnost i nužnost za životni uspih”, smatra poznati francuski filozof, teoretičar savrimene umitnosti Iv Mišo. U svojem dilo *Umitnost u plinovitom stanju*⁵ analiziro je stanje u umitnosti od moderne,

---

5 I. Mišo, *Umjetnost u plinovitom stanju*, Naklada Ljevak, Zagreb 2004.

postmoderne i globalizacije. Teoretičar savrimene umitnosti zastupa tezu o “nestanku umitnosti”, objašnjavajući da se ne radi o stvarnom nestanku umitnosti, neg da je ona postala sve prisutna u našim životima, na svakom mistu i koraku. Umitnost se razvila unutar grupa, a savrimena umitnost je postala dostupna širokim masama iako nije u suštini naminjena njima.

Smatra da je došlo do prioblikovanja umitničkog dila i da nam je ono danas dostupno jer je “lipo” i da je ušlo u sve pore svakodnevnog života. “Lipo” postaje ideal i ključ uspiha i prilazak lipote u “događaj” biotehnološkog proizvedenog svita opisiva ko “umitnost u plinovitom stanju”. Pritvaranje umitničkog dila sa “austom” u današnji modernu umitnost koja je dostupna u raznim oblicima zahvaljuju napretku tehnike, umitnost sad sigra sasvim drugačiju ulogu u savremenom životu. Smatra da je došlo do “smrti” prave umitnosti i da je ona danas naminjena u komercijalne svrhe. Što se mož viditi kroz razvoj turizma, kulture i identiteta. Mišo smatra da mase i ne razumiju umitnost i turisti troše novac na razne suvenire, koje nose pridznak “umitnički”.

Slažem se sa tezom, da je danas umitnost postala sve prisutna u našim životima i da kroz reprinte umitnički dila stičemo niko novo iskustvo o umitnosti. Nije bitno dal ljudi razumiju umitnost, neg da na zidovima u svojim domovima imaju slike el uramljene fotografije poznati umitnički dila. U navedenom kontekstu, Hegelova teza o smrti umitnosti bi mogla da se primeni, jer on u stvari nije govorio o pravoj smrti umitnosti, ko što je u radu navedeno, nego o nedostatku uzvišenog u umitnosti, posebnog čulnog doživljaja koji umitnost proizvodi u tradicionalnom shvatanju filozofije estetike.

Mišo ističe da je Volter Benjamin u jednoj rečenici objasnio suštinu : “U velikim intervalima u povisti istodobno se s načinom života minja i način percepcije ljudski društava”.

Mišo je ovu njegovu rečenicu shvatio ko suštinu svoje teze, da tehnička otkrića koja su od pronalaska litografije otvorila put reprodukciji dila. Na ovaj način umitnost je izgubila svoju vrednost, a umesto elite, kojoj je do tad bila naminjena, sada je postala dostupna širokim masama. Nova uloga

savrimene umitnosti se posebno primećiva na filmu, jel je on mehanički ponovljiv, a proizveden je i za milione i milione gledalaca, objasnio je Mišo u svom eseju *Prema estetiki vrimena trijumfa estetike*.

Volter Benjamin zastupajući tezu o ponovljivosti objašnjava da ono što se je reprodukovano u filmu nije umitničko dilo, neg da montaža ima umitnički elemenat. Film je naminjen masama, a drugi oblici umitnosti maloj grupi ljudi. Ovakim stavom Benjamin je podržao tezu o promini percepcije i prirode umitničkog dila. S njim se složio i Mišo objašnjavajući da od kraja 19. vika više je snimljeno ploča i filmova, i štampano jeftini knjiga, neg što je proizvedeno umitnički dila. Jedinstvena umitnička dila isto tako su kopirana, pa se danas mogu videti u vidu reklama, plakata, fotografija, na internetu...

Kroz umitnost, ko ovaku, kako je opisiva Mišo zadovoljeni su različiti interesi, poput hedonistički i turistički. Slažem se sa tezom da pod uticajem globalizacije umitnost postaje bliža modi i turističkoj ponudi. Muzeji su postali mesta gdje se okupljaju široke mase i nisu više okupljališta elite koja je umitnost, doživljava na drugačiji način, neg što se danas umitnost doživljava. Danas je "lipo" osnov svega. Ono diktira izgled, koju odijem da nosimo, šta da gledamo i šta je umitnost.

Ako pođemo od tog stava, onda se postavlja pitanje: Zbog čeg slike i pridmeti od slame se ne bi smatrali umitničkim? Ukoliko se percepcija umitnosti prominila kako tvrdi Benjamin, onda danas u ovom savremenom dobu da bi nešto bilo "umitničko" ne posmatra se više samo od kojeg su materijala predmeti el slike, neg koji estetički doživljaj budi dotično umitničko dilo u posmatraču.

Hajdeger u svojoj analizi dila umitnosti polazi od tog da svako umitničko dilo ima niko značenje i vridnost za društvo el pojedinca. Umitničko dilo obuhvata i materijal od koga je slika ili pridmet napravljen, a doživljaj koji imamo koristeć to dilo el gledajuć sliku od slame smatra suštinom umitnosti koja se javlja u dilu. Hajdeger smatra da je umitničko dilo pridmet samo ima tržišnu vridnost.

Na primer, slike i pridmeti od slame se nazivaju umitničkim dilima, al ji pojedini teoretičari i istoričari umitnosti ne smatraje dilom umitnosti, tačnije dilom velike umitnosti o kojoj Hajdeger govori. Nemački filozof Hegel početkom XIX vika postavio je tezu da umitnost pripada prošlosti i u svojim radovima posvićenim estetiki govorio o smrti umitnosti, odnosno umitnost gubi značaj koji je imala nekada za čovičanstvo. Polazeć od ove Hegelove teze o smrti umitnosti, koju je Hajdeger razmatro postavlja se pitanje dai danas možmo smatrat pridmete izrađene u tehniki slame umitničkim i dilom savrimene umitnosti?

3. Dal su slike i pridmeti od slame umitnost?

Istoričar umitnosti, Bela Duranci u svoejm tekstu *Počeci primenjene umitnosti u Vojvodini*⁶ zastupa tezu da je umitničko oblikovanje pridmeta praktične namine – „primenjene umitnosti“. Duranci objašnjava da je 50-ti godina krajem prošlog vika započela je „industrijska imitacija rukotvorina“ što je izazvalo protest umitnika i usmirilo pažnju na autentične vridnosti proizvoda višti majstora.

Da podsitim, u početku su likovni kritičari slikanje u tehniki slame uvrstili u ručni rad, a ne u likovnu umitnost jel lipljenje ravne slame na selotejp i sickanje slame nisu smatrali umitnošću. Međutim, godine 1986. profesor istorije umitnosti Bela Duranci ukazuje da pletivo pridstavlja umitnost slikanja u tehniki slame i kaže „ lipiti i sickati slamu mož svako, a plesti ne“.

Umitnost slamarstva je zasnovana na bunjevačkom običaju pletenje slame, a vezuje se za proslavu završetka žetveni svičanosti “Dužijancu“.

Godine 1911. godine svećenik crkve Svetog Roka Blaško Rajić, sa salaša i porodični domova ovaj običaj je prino u crkvu. Žeteoci, kojima bi se pridružili i mladi obučeni u svečane narodne nošnje, pridvođeni bandašom i bandašicom noseći klasje i krunu (poseban venac napravljen od slame

---

6 <http://www.upidiv.org.rs/2016/01/poceci-primenjene-umetnosti-u-vojvodini/>
(Pristupljeno 28.08.2018)

), ušli bi svečano u crkvu na svitu misu na praznik Velike gospojine. Slama je dar prirode, snaga ravnice, hrana žitnice, rad i molitva, blagoslov Boga, svečanost Dužijance. Svaka slika koja je izrađena u tehnici slame ima svoju priču koja se oslanja na istoriju, običaje i ideju. Danas, umitnost slamarstva se razvila i kod drugi naroda širom Srbije, Hrvatske, Rumunije i drugi zemalja u okruženju. Specifična je po tom što je i danas velikim dilom vezana za običaje i rituale. Pored toga, što Bunjevke i Bunjevci slamom oslikavaju salaše, crkve, običaje, Sava Nikolić Poljanski iz Aleksandrovca izrađiva ikone u tehnici slame.

4. Zaključak

Ako pođemo od Hegelove teze o smrti umitnosti i Mišove teze o nestanku umitnosti i Hajdegorovog razmatranja Hegeleve teze, možmo da zaključimo da nisu govorili o nestanku umitnosti neg u savremenom dobu nema više velike umitnosti, odnosno Hajdeger govori o načinu na koji mi danas svaćamo suštinu umitnosti. Hajdeger govori o kraju estetike ko filozofske discipline koja podrazumeva razmišljanje o umitnosti, odnosno o njenoj suštini.

Smatram da mi danas ne možmo da govorimo o nestanku i kraju umitnosti, odnosno, tezi Hegela i Mišoa da se više neće stvarat umitnička dila koja će da kod publike proizvedu neki uzvišeni doživljaj i čulno iskustvo, neg virujem da su govorili o tom da treba da prominimo svaćanje savremene umitnosti. Tradicionalno svaćanje estetike bilo je okrenuto ka promišljanju o suštini umitnosti el da posmatramo umitnost ko pridmet eksploatacije u turističke, političke el niku drugu svrhu.

Pitanje estetike, al i postestetike je pitanje granica izmed umitničkog i (ne)umitničkog dila, što je u suštini i pitanje u ovom radu. Dal možemo slike u tehnici slame smatrat umitničkim?

Poslednji godina slike i pridmeti od slame postaju popularni tako da mogu da se pronadu u raznim galerijama i kulturnim institucijama, a posebno onim koje niguju kulturu i običaje Bunjevki i Bunjevaca. Moć danas da proglase što god umitničkim imaje galerije, kustosi, i mnoge druge institucije koje izlažuc slike izrađene u tehnici slame potvrđivaje njevu

umitničku vrednost. Samim tim što su određene slike uvrštene u muzejske postavke dobijaje potvrdu da je rič o umitničkom dila. Potvrda dolazi i od organizacija koja se bave kulturom poput “Bunjevačke matice” iz Subotice, dok treći vid moći imaju kuratori, ljudi koji naručuju umitnička dila i promovišu ji.

Granica umitnosti je pomirena i razlika izmed umitničkog i neumitničkog dila, ogleda se samo u našem ličnom i subjektivno poimanju umitnosti. Kreativnost dolazi do izražaja i preuzima moć, jel mediji, kustosi, kuratori i druge institucije diktiraje šta je umitnost. Zastupam tezu da su slike i predmeti izrađeni od slame umitnost i da danas ne govorimo o kraju umitnosti, neg o promeni percepcije i suštine umitnosti. Francuski umitnik Marsel Dišan svojim umitničkim dilima je provocirao javnosti i uveo redimejd⁷. Zastupo je tezu da je umitničko dila ono što umitnik kaže i u fokus umitnosti postavio kreativnost i ideju.

Ako se vratimo na početak rada i Hajdegorovoj analizi umitničkog dila i razmatramo njegov put od dila do stvarstvenosti stvari, možmo da kažemo da ono što čini potvrdu umitničkog dila u stvari je suština bića. Benjamin je svojom tezom o nestanku umitnosti aure u savrimenom dobu postavio je novu tezu u okviru koje je tehnika izrade umitničkog dila je u sridištu. Na taj način se privladava dualizam materija/forma i tehnika postaje centralni pojam. Virujem da je Hegel ko i Benjamin smatro da dolazi do kraja pojma estetike u tradicionalnom filozofskom smislu. Sad možmo govorit o postestetiki, odnosno novim oblicima umitnosti koji minjaje pojam umitnosti uopšte. Sad umitnost ima svoj svit i gubi svoje religijske karakteristike i počiva na politiki zadovoljavajuć potrebe potrošačkog društva. Potvrdu da je umitnost slamarstva umitnost, danas daju sami umitnici, kustosi koji otvaraje izložbe sa slikama izrađenim u tehnici slame, mediji koji vridnuju kreativnost i ideju u nikom umitničkom dila.

---

7 Redimejd pridstavlja kritički gest koji je iz temelja poljuljo postavku umitničkog dila kao uzvišenog autonomnog, darom autora stvorenog, komada i omogućio formiranje novog poretka, teorijski potkrepljenog tezama, prije svega, analitičkih estetičara, u kojem je princip redimejda pripoznat ko okosnica promene statusa umitničkog dila.

Literatura

- Bošković J., Marsel Dišan: redimejd (ready made), <https://pulse.rs/marsel-disan-redimejd-ready-made/> (Pristupljeno 01.09.2018)
- Duranci B., Počeci primenjene umetnosti u Vojvodini, <http://www.upidiv.org.rs/2016/01/poceci-primenjene-umetnosti-u-vojvodini/> (Pristupljeno 28.08.2018.godine)
- Hajdeger, M., *Izvor umetničkog dela*, Slovo, Vrbas, 1996.
- Michaud, Yv, *Umjetnost u plinovitom stanju*, Naklada Ljevak, Zagreb 2004.

Umitnost Bunjevaka u Jugoslaviji

Sandra Iršević

Iršević, Sandra (2019),
Umitnost Bunjevaka u
Jugoslaviji, Bunjevački
prigled, sveska 8-9, 2019-
2020, str. 66-82, Novi Sad:
Udruženje građana Bunjevci
ISSN 2334-6124

Sažetak: Istorija bunjevačke umitnosti u Jugoslaviji povezana je sa slikarkama Jelenom Čović, Magdom Mamužić, Angelom Mačković i vajarkom Anom Bešlić. One se mogu smatrat prvim pravim umitnicama kod Bunjevaca, al i u Subotici uopšte. Jelena Čović je bila prva akademski obrazovana slikarka iz Subotice. Olga Kovačev Ninkov u jednom intervju, opisala je Jelenu Čović ko inovatorku, koja je volila da drži časove slikanja u prirodi, što u vrime prije Velikog rata nije bilo uobičajeno. Subotički likovni kritičar i istoričar, Bela Duranci, u knjigi o Stipanu Kopiloviću samo u kratkim fragmentima se dotako rada Jelene Čović. Duranci podsića da je Jelena Čović bila ponosna Bunjevka, al i prva bunjevačka i subotička slikarka, koja je jedno vrime bila i jedina žena koja je primala stipendiju od grada. Subotica koja je uvek bila pojam tolerancije i multikulturalnosti i u tom periodu pridstavljala je pravi primer kako dominantna kultura utiče na kulturu mali naroda, odnosno kako je Austro - Ugarska priko "minhenske škole" izvršila uticaj na slikarstvo u Subotici, a posebno na Jelenu Čović. Jelena Čović je prva akademska slikarka Subotice i prva bunjevačka slikarka, a posli Drugog svitskog rata jedna od najbolji slikara Subotice uopšte. Ana Bešlić je prva akademska vajarka u Subotici. Bila je ponosna Bunjevka, jugoslovenski orijentisana. Svojom izložbom priređenom sa Đorđom Božanom otvara gradsku izložbenu salu u Subotici 1954. Godine. Bila je jedna od osnivača vajarske grupe "Prostor 8" 1957. godine. Ana Bešlić je tokom svojeg rada izrađivala i spomenička i skulpturalna dila koja se svojom formom razlikuju od veliki monumentalni spomenika. Učenica Jelene Čović, ćerka poznatog subotičkog arhitekta Titusa Mačkovića, Angela Mačković je bila slikarka i vajarka. Izlagala je u Subotici sa Jelenom Čović i Martinom Džavić.

Ključne riječi: likovna umetnost, Bunjevke, mali narodi

1.Uvod

Bunjevci ko mali narod kroz istoriju su se uvek borili za očuvanje svojeg identiteta, jezika i kulture. Malo pažnje je poklonjeno istraživanju književnica i umitnica. Iz feminističkog diskursa Jelena Čović i Ana Bešlić posebno su interesantne ko umitnice, jer ne samo da su za sobom ostavile legat velike umitničke i kulturne vrednosti, neg su i ko pridstavnice manjinskog naroda pomirale “granice”. Teoretičarke umitnosti i naučnice Linda Noklin (Linda Nochlin), Liza Tikner (Lisa Tickner), Grizelda Polok (Griselda Pollock), Rozika Parker (Rozsika Parker) i Linda Nid (Lynda Nead) doprinele su istaživanju umitnosti na zaboravljene umitnice.

“Termini poput pola i roda, rodni uloga, polne razlike i patrijarhata i dalje se koriste u feminističkoj teoriji i kritiki. Ti termini su proizašli iz stalnog ukazivanja na sistemske nejednakosti, a njeva primena omogućiva nam da uočimo do koje mire je vizuelna kultura stvarana prema patrijarhalnim uvirenjima i kako je podupirala postojeći sistem diskriminacije. Feministička kritika istorije umitnosti postala je sastavni dio svi grana istorije umitnosti. Ta kritika ne pridstavlja nikaki monolitan skup ideja već označava pluralitet koji vlada kako unutar feminističkog političkog pokreta i rodni studija, tako i u prostoru umitnosti u kojem se sukobljavaje različita mišljenja. Feministička teorija proizlazi iz rada istoričarki umitnosti, umitnika i umitnica, al i iz dilovanja aktivista i aktivistkinja. Nuz to, ona je rezultat različiti pravaca u okviru feminizma šezdeseti i sedamdeseti godina u SAD-u i Zapadnoj Evorpi, koji se obično naziva „drugim talasom“ feminizma. Taj drugi talas feminizma zadržo je osnovne ideje i zahtive „prvog“ talasa, poput borbe za jednaka prava žena i muškaraca, jednake mogućnosti zaposlenja i ukidanje razlika u vrednovanju muškog i ženskog rada na tržištu.“⁸

Linda Nokli u eseju “ Why have there been no great women artists” koji

---

8 Jovana Mitrović, *Prikazi žena u slikarstvu u prvoj polovini 20. veka i slikarstvo Anđelije Lazarević*, “Knjiženstvo”, Časopis za studije roda, književnosti i kulture, Beograd.

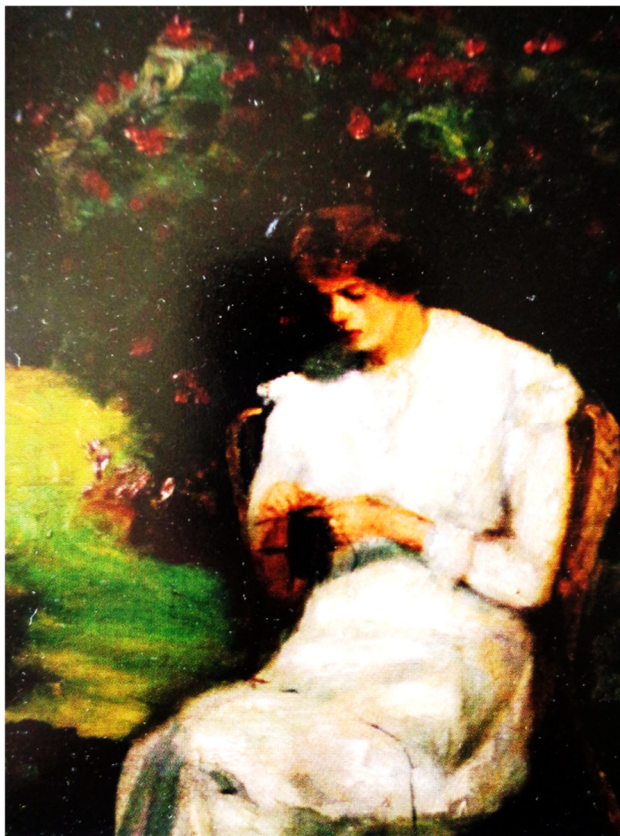
je objavljen u časopisu *Art news* je postavila pitanja koja se odnose na diskriminaciju umitnica u svitu umitnosti. Osvrnula se i na obrazovanje žena i njev položaj u društvu. Za razliku od nje feminističke teoretičarke Grizelda Polok i Rozika Parker u knjigi *Old Mistress: Women, Art and Ideology* su istakle da su se žene borile za ostvarivanje svoji prava i osvajanja prostora u umitnosti.

“Autorke postavljaje pitanje o trenutnom stanju istorije umitnosti ko nauke i bave se razumivanjom položaja i identiteta žena kroz istoriju, al i u trenutnoj praksi istorije umitnosti. Prema ovim autorkama, istorija umitnosti nije neutralna praksa objektivne nauke već je uvijek ideološka praksa. Grizelda Polok smatra da alternativni pristup u proučavanju umitnosti ne podrazumiva istraživanje estetski objekata već razumivanje ideološke prakse. Zbog tog se feministička kritika interesuje, baš ko i marksistička, za ideološke okvire i društvene uslove u kojima se umitnost stvara.“⁹

U periodu kad je stvarala Jelena Čović i Angela Mačković žene su prikazivane kako se bave ženskim poslovima, a ne u društvenom i javnom prostoru. Primer tog je slika Angeline Mačković *Pletilja* ((1910).

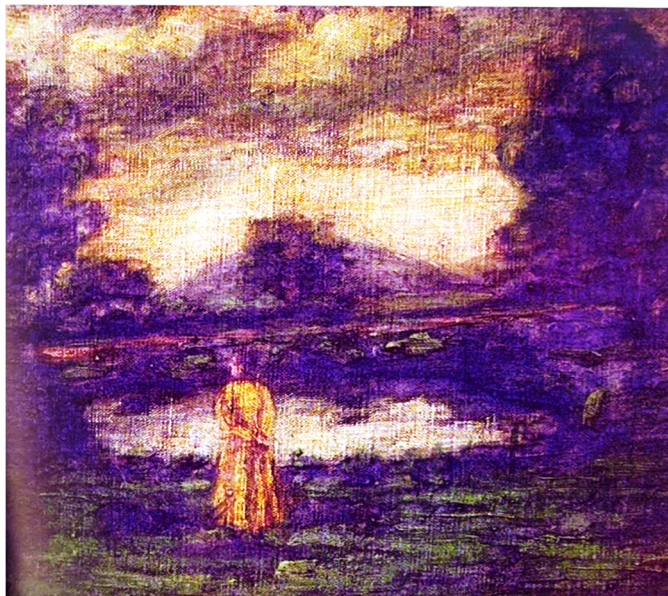
---

⁹ Ibid.

slika Angeline Mačković *Pletilja* ((1910).

Za razliku od svoje učenice, Jelena Čović je prikazivala žene u prirodi, brez tog da su se bavile nekim „ženskim poslom“. Čovićka je bila i poznata po tom što je pravila kopije poznati slikara.

(Žena na obali, <http://www.subkultura.rs/sr/licnosti/jelena-covic-slikarka/>)

Sa kulturološkog i rodnog aspekta ni Jelena Čović ni Angela Mačković ko umitnice nisu dovoljno istražene.¹⁰ Ana Bešlić, je imala tu sriću, da se nakon Drugog svitskog rata priselila u Beograd i samim tim što je bila bliža centru, imala je veće mogućnosti da se razvija i napriduje. Za razliku od nje, Jelena Čović koja je bila prva akademska slikarka Subotice i žena slikar uopšte, odluku da se ne prikloni ni jednom centru platila je svojom karijerom. Koliko god da su se žene borile kroz istoriju da ostvare svoja prava, med kojima je osnovno pravo na rad, obrazovanje i zdravstvenu zaštitu, pripadnice manjiskog naroda bile su u još lošijoj poziciji. Diskriminisane su ko žene i pripadnice manjina, a naročito nakon Drugog svitskog rata, kada je donet dekret i svi Bunjevci i Šokci su asimilovani u

---

¹⁰ Istoričarka umetnosti Olga Kovačev Ninkov iz Gradskog muzeja Subotica bavi se istaživanjom rada obadve umitnice posljednji godina.

Hrvate.¹¹

U posebno lošem položaju su bile Bunjevke, jel pojedini historičari ne priznaju postojanje Bunjevaca, ko posebnog naroda i nazivaje ji bačkim Hrvatima jel Bunjevcima-Hrvatima. Bunjevci i Bunjevke nemaje drugu državu do Srbije, poput drugi nacionalni zajednica, te su i u ovom položaju podređeni u odnosu na druge manjinske zajednice.

Brez obzira na to, Bunjevke su na severu Srbije ostavile trag svojim dilovanjom posebno na polju umitnosti i humanitarnog rada. Prva akademska slikarka u Subotici bila je Jelena Čović, akademska vajarka Ana Bešlić, ne triba zaboravit ni Angelu Mačković.

2. Istorija bunjevačke umitnosti u Jugoslaviji

Iako njim nije priznato, Bunjevci su dali veliki doprinos na razvoju umitnosti u Subotici. Slikarke Jelena Čović, Magda Mamužić, Angela Mačković, vajarka Ana Bešlić mogu se smatrat prvim pravim umitnicama kod Bunjevaca, al i u Subotici uopšte. Sama činjenica da se Jelena Čović na svojoj prvoj slici potpisala ko Bunjevka govori o njezinom oprideljenju.

2.1. Jelena Čović

Jelena Čović (1879-1951) je bila prva akademski obrazovana slikarka iz Subotice. Svoj život je posvetila slikarstvu i učenju drugi. Živila je u siromašnoj porodici, kad se razmišljalo samo o udaji ženske dice, a ne o njevom školovanju, a naročito za umitnicu. Živila je i u periodu kad je umitnost pripadala muškarcima, i to privilegovanim bilcima. Tad su žene na platnu prikazivane u stereotipnim ulogama i bile ignorisane. Bila je žena isprid svoj vrimenta, sa ciljom, željom i vizijom i odlučnošću da slidi svoj san i postane slikarka. Istoričarka umitnosti, Olga Kovačev Ninkov smatra da je prisudan trenutak u njezinom životu bio 1900. godine, kad

---

¹¹ Odlukom GNOOV od 14.maja 1945.godine svi Bunjevci i Šokci se moraju pisati kao Hrvati bez obzira na njihovu izjavu.

joj je umrla majka i onda je nuz pomoć rođaka uspila da ode na školovanje u Sopron, na severozapadu današnje Mađarske. Prvu samostalnu izložbu je imala deset meseci od početka školovanja 6. jula 1901. godine u tadašnjem Hotelu "Pešta" u Subotici, koji je bio otvoren u sklopu pozorišta. Tadašnji gradonačelnik Lazo Mamužić, je izglasao pomoć siromašnoj sugrađanki, kako bi nastavila školovanje.¹²

Jelena nakon tog ide u Budimpeštu, pa u Minhen na školovanje (1903-1905).

Olga Kovačev Ninkov u jednom intervju,¹³ opisala je Jelenu Čović ko inovatorku, koja je volila da drži časove slikanja u prirodi, što u ono vreme nije baš bilo uobičajeno. Bila je skromna, i veliki majstor svojeg zanata. Kolekcionar dr Jovan Milekić otkupio je njezine slike i one su danas legat Gradskog muzeja Subotica.¹⁴ Trideseti godina dvadesetog veka Jelena je živila od svoje prosvitarske plate jel je pridavala likovno u školama. Prvi svitski rat priživela je u Subotici, a na pragu Drugog svitskog rata oduzela joj se desna ruka. Naslikala je priko 2000 dila. Poznata je bila po tom da je radila kopije veliki slikara.

Subotički likovni kritičar i istoričar, Bela Duranci, u knjigi o *Stipanu Kopiloviću*¹⁵ samo u kratkim fragmentima se dotakao rada Jelene Čović. Duranci podsća da je Jelena Čović bila ponosna Bunjevka, al i prva bunjevačka i subotička slikarka, koja je jedno vreme bila i jedina žena koja je primala stipendiju od grada.

---

¹² Olga Kovačev Ninkov, „Život i delo prve subotičke slikarke Jelene Čović (1879-1951), *Subotičke novine*, Subotica, 2000., Broj 11., 12.

¹³ Videti: <http://www.hrvatskarijec.rs/vest/A6130/Mali-portreti--za-veliko-djelo/pristupljeno> 28.01.2016.

¹⁴ Olga Kovačev Ninkov, „Život i delo prve subotičke slikarke Jelene Čović (1879-1951), *Subotičke novine*, Subotica, 2000., Broj 13., 10.

¹⁵ Stipan Kopilović je bio prvi impresionista u Bačkoj. Radio je uljem i grafikom, a slikarstvo je usavršio u Pešti kod Gustava Molijera.

“Subotica među članovima osnivačima peštanskog *Nacionalnog salona*, svrstala se u red gradova di ova udruga priređuje izložbe svoji članova, slikara, kipara, pritežno umitnika domicilno “pristoloničara”. Prva izložba ove putujuće karavane priređena je u Subotici 1903., a druga 1912.”¹⁶

U listu *Neven*¹⁷ je istaknuto da vlada veliko interesovanje za izložbu bunjevački slikara, koja je održana 26. i 27. novembra 1927. godine, povodom 400 godina postojanja grada Subotice i otkrivanja spomenika caru Jovanu Nenadu Crnom. Posebna pažnja poklonjena je mladom slikaru Martinu Džaviću, a izlagale su još Jelena Čović i Angela Mačković. Subotički novinar, Karolj Čeh u mađarskom listu “Radnički pokret” uputio je kritiku na sama dila umitnika, gledajuć ji kroz socijalne momente i trenutno stanje u društvu. O tom govori i u svojoj knjigi o međuratnoj subotičkoj umitnosti, Tibor Gajdoši ocinjujuć da se u slikama umitnice vidi lažan svit buržoazije koji se smatra nerazumljivim i dalekim. Gajdoši dalje objašnjava da je Čeh slike posmatro sa klasnog stanovišta.¹⁸

Duranci je u svojoj drugoj knjigi *Duga nad akademijom* ocinio da je Čovička prošla ko Nadežda Petrović. Sa velikim ambicijama je krenila u svit umitnosti i onda je „propala“. Ne stideć se svojeg identiteta 1903. godine na poledini autoportreta potpisiva se ko *prva bunjevačka slikarka*.¹⁹ Zastupala je umitnički pravac ekspresionizam u prvoj deceniji dvadesetog vika. Početkom Prvog svitskog rata (1914-1918), zadesila je sudbina mnogi umitnika u Bačkoj. Vraća se sa studija kući u Suboticu. Nakon rata, ko i drugi umitnici našla se na tromedi izmed tri centra: Pešte, Beograda i Zagreba. Početkom XX vika u Vojvodini bila je karakteristična

---

16 Bela Duranci, *Stipan Kopilović 1877.1924*, Subotica, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, 2011., 35.

17 List *Neven* 10.11.1927., str 3

18 Olga Kovačev Ninkov, „Život i delo prve subotičke slikarke Jelene Čović (1879-1951)“, *Subotičke novine*, Subotica, 2000., Broj 19., 10.

19 Olga Kovačev Ninkov, „Život i delo prve subotičke slikarke Jelene Čović (1879-1951)“, *Subotičke novine*, Subotica, 2000., Broj 19., 10.

borba izme tri centra koja su imala jak uticaj i na razvoj umitnosti u Subotici. To se posebno vidi kroz razvijanje nacionalnog i lokalnog identiteta umitnika. Posebno dolazi do izražaja odnos manjine prema „nacionalnom centru“. Subotica koja je uvek bila pojam tolerancije i multikulturalnosti i u tom periodu predstavljala je pravi primer kako dominantna kultura utiče na kulturu malih naroda, odnosno kako je Austro- Ugarska priko „minhenske škole“ izvršila uticaj na slikarstvo u Subotici, a posebno na Jelenu Čović.

Najplodonosniji period njezinog rada bio je od 1903-1939. godine. Jelena drži časove za slikanje, jel nije mogla živiti samo od prodaje slika. Zvanje akademske slikarke i vrhunske kopije i druga dila, koja se danas nalaze po cijeloj Evropi u privatnim zbirkama kolekcionara nisu joj doneli dovoljno novaca za egzistenciju. Postoji podatak da je izradila oko 50 kopija veliki majstora. Umitničko školovanje je započela u privatnoj školi slikara Gustava Brandla Kesegija u Šoponju 1900. godine. Nastavlja školovanje u Kraljevskoj ženskoj slikarskoj školi u Budimpešti kod profesora Deaka Ebra i Lasla Hegediša. Jelena Čović je prva akademska slikarka Subotice i prva bunjevačka slikarka, a posli Drugog svetskog rata jedna od najbolji slikara Subotice uopšte.

Olga Kovačev Ninkov u feljtonu *Život i dilo subotičke slikarke Jelene Čović (1879-1951)* navodi da Subotica uvek smatrala jednim od centara likovne scene u Srbiji i da pojava Jelene Čović nije bila slučajna:

”vezuje se za vreme naglog procvata Subotice i banje Palić sa likovnom scenom tek na pomolu, kao i sa prvim pojavama feminističkih ideja. Njen značaj je u određenom tadašnjem uskom krugu, od samih početaka, pa i kasnije, shvatan veoma ozbiljno, čemu zahvaljujući su je i kasnije cenili- ali takođe, samo u ovim malim gradom omogućenom krugu”.²⁰

---

²⁰ Olga Kovačev Ninkov, „Polazak pre 100 godina“, *Subotičke novine*, Subotica, 2000., 12.

2.2. Ana Bešlić

Ana Bešlić (1912-2008) je prva akademska vajarica u Subotici. Bila je ponosna Bunjevka jugoslovenski orijentisana. Izrađivala je spomenike, ko i skulpture u složenim prirodnim i arhitektonskim prostorima. Svojom izložbom priređenom sa Đorđom Božanom otvara gradsku izložbenu salu u Subotici 1954. godine. Bila je jedna od osnivača vajarske grupe “Prostor 8” 1957. godine. Izlaže na brojnim izložbama skulpture.

Godine 1983. poklanja legat od 20 svoji dila Gradskom muzeju u Subotici. Uručena joj je nagrada dr Ferenc Bodgvogvari i Pro urbe 1997. godine i tad je održana njezina poslidnja izložba *Belo, volim te belo*.

Ana Bešlić je primer pridstavnika posliratne jugoslovenske skulpture. Ona se izdvaja po tom što je van tradicionalni tokova tražila putokaz ličnog razvoja, a izgradila je individualni svit oblika koji se realizuje jezikom čiste forme. Nakon završetka rata vratila se u Beograd 1945. godine, na Akademiju likovni umitnosti, kod Sretena Stojanovića i Radeta Stankovića.

Kad je završila Akademiju Ana Bešlić ulazi u majstorsku radionicu Tome Rosandića.²¹

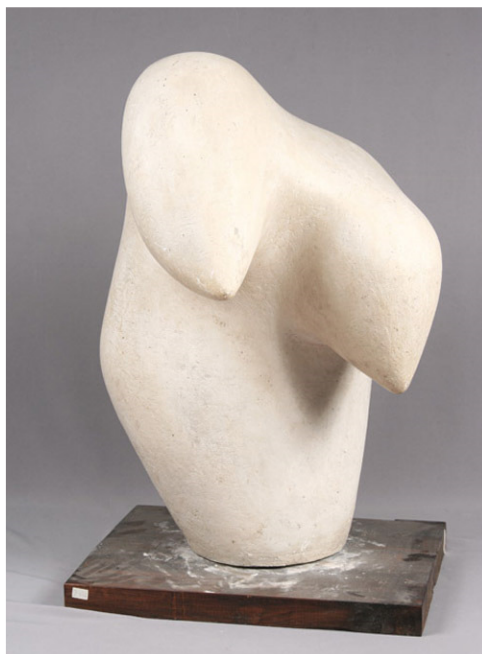
Ana Bešlić je tokom svojeg rada izrađivala je i spomenička i skulpturalna dila koja se svojom formom razlikuju od veliki monumentalni spomenika. Tu se posebno izdvaja tema i oblik spomenika. Na primer, *Majka i sin* spomenik žrtvama fašizma u Aleksandrovu kod Subotice, 1955. *Ptice* fontana na Paliću 1957, spojene forme u parku vile Izvršnog veća Srbije Beograd 1961. Grupa postavljena ispred dispanzera u Subotici 1965, *Baklja sećanja* u Bajmoku 1971. i drugo.

“Modernističku umetnost, a time i skulpturu karakterisao je neizvesni

---

21 Savit za nauku i umitnost je 1948. godine osnovo majstorske radionice. Saradnike majstor je biro putom konkursa. U to vrime rad u radionici se smatro najvećim domenom specijalizacije, a država je stipendirala polaznike. Ana Bešlić je konkurisala sa dilom *Glava devojke iz 1941*.

evolucionizam i istoricizam kao težnja ka idealnim esencijalistički predočivom uzorku *same* i u estetsko- medijskom smislu *čiste* (pure) umetnosti skulpture. Za Anu Bešlić taj put je vodio od modernog akademizma i intimizma četrdesetih godina preko *mekog* socijalističkog realizma i vitalističkog socijalističkog modernizma pedesetig i ranih šezdesetih godina do visokog socijalističkog modernizma od sredine šezdesetih do poslednje trećine sedamdesetih godina 20.veka“.²²

(Ana Bešlić, *Veliki torzo*, 1958.godina, Gradski muzej Subotica)

Iz feminističkog diskursa, možemo primetiti da asocijalni oblik skulptura Ane Bešlić nas uvodi u poimanje „ženskog“. Miško Šuvaković u knjizi *Evropski konteksti umetnosti u XX veku u Vojvodini*, posebno se osvrnio na slučaj Ane Bešlić.

---

22 Miško Šuvaković, Jerko Denegri *Ana Bešlić*, Beograd, 2008., str. 43

„Stanovišta čitanja feminističke istorije umetnosti, asocijativni oblik koji nas vodi poimanju „ženskog“ doživljaja skulptorskog tela kao rodnog (gender) tela. Njena izrazito rodna, gotovo genitalna asocijativnost kao podtekst univerzalnog modernističkog apstraktno-vitalističkog izraza je bitna odrednica njene skulptorske emancipacije i, izuzetnog, napora ka prevazilaženju formalizma, tj. ka otvaranju forme i relativizovanju esencijalističkog odnosa unutrašnje-spoljašnje u skulpturi. Prelaženjem formalizma dolazi se do one „plastične smislenosti“ koja čini mogućim novo razumevanje skulpture kao rodnog i psihoanalitički odredljivog prostornog događaja ili teksta“.²³

(Ana Bešlić, Jastuci, 1988., vl. Muzej savremene umitnosti Vojvodine, Novi Sad)

2.3. Angela Mačković

Učenica, Jelene Čović, ćerka poznatog subotičkog arhitekta Titusa Mačkovića **Angela Mačković (1883-1966)** je bila slikarka i vajarka. Imala je tešku sudbinu, poput svoje profesorke.

---

²³ Miško Šuvaković, *Evropski konteksti umetnosti XX veka u Vojvodini*, Novi Sad, Muzej savremene umetnosti u Vojvodini, 2008., 207-209.

Ko ćerka poznatog subotičkog arhitekta Titusa Mačković, Angela je mogla sebi da priušti da pohađa najbolje škole. Međutim, kad joj je otac bankrotirao nikada se nije oporavila od toga udara i prid kraj života je živila od socijalne pomoći.

Počela je studirati u Minhenu i bila kod profesora Hasa i Ekstera. Živila je isključivo od svojeg rada, a stvarala je dila u ulju, akvarelu, pastelu i crteže. Izlagala je u Subotici sa Jelenom Čović i Martinom Džavićom. Izlagala je između dva rata, a slikala je impresionističke portrete. Prema istraživanju subotičke istoričarke umitnosti Olge Kovačev Ninkov, Angela Mačković je jedna od prvi umitnički grafičarki moderne umitnosti u Subotici, iako je sačuvano malo njeni dila. Jedno u galeriji „Vinko Perčić“ i Gradskom muzeju Subotica. Njezina slika *Pletilja* je primer impresionizma i nalazi se u Gradskoj biblioteci u Subotici. Bila je med prvim ženama umitnicama u Subotici koja je radila i stvarala između dva svitska rata. Nakon Drugog svitskog rata nije više toliko radila, živila je od socijalne pomoći i kopirala je radove drugi umitnika.

3. Rod i umitnost

Nikola Dedić u svojem radu *Umetnost Vojvodine XX veka i problemi rodnih identiteta*, objašnjava da problem roda u umitnost uveden sa pojavom takozvane „istorije umitnosti“ koja umitnost sagledava „kao autonomno polje kulture nego kao oblik suprotavljenih konfliktnih pozicija moći unutar sistema istorijskih detetminisanih praksi“.²⁴

Pojedine teoretičarke smatraje da dolazi do prilaska sa taktike subjekta na taktiku identiteta.

“Poseban slučaj “umetnosti u doba kulture” jeste rad sa rodnim (gender) identitetima. Karakterističan je obrt od umitnika ko izvora uietnosti, što je jedna od temeljni odrednica modernog doba, moderne i modernizma, ka umitniku i, zapravo umitnici koja se postupcima izvođenja umitnosti dekonstruktivno i decentrirano pita o svom identitetu stvaraoaca, dilatnika,

---

²⁴ Ibid.720

društvenog aktera, umitnice, proizvođačice, izvođačice, žene. Suočavanje sa dramatičnom činjenicom da umitnik nije nužno muškarac, odnosno da se stvaranje i izvođenje umitnosti ne mož jednoznačno dovest pod esencijalistički i univerzalistički kodeks jel katehizis bezinteresner estetike modernizma, otvorilo je pitanje o „rodnim identitetima“. Pojedini teoretičari / teoretičarke pišu o prilasku sa taktike *subjekta* na taktike *identiteta*. Taj prilaz se vezuje za pojavu žena umitnica i na njevo dekonstruktivno dilovanje u odnosu na velike dogme, kanone, teme i sisteme stvaranja i recepcije zapadne moderne umitnosti. Prilazak sa *ideje* subjekta ko izvora (transcedentalnog ili egzistencionalnog “mista” jel “vrila” porikla) na *identitet* ko trenutnu indeksnu poziciju u društvu, kulturi i umitnosti podudara se da prilaskom sa taktike umitničkog stvaranja na taktike umitničkog izvođenja. Sa druge strane, pitanje roda se ukazuje ko bitno jel omogućiva da se na liniji od subjekta ka umitničkom objektu postavi pitanje o relativnosti ontološkog ustrojstva umitnosti i umitnika. Rod se prepoznaje kao društveni konstrukt i ta matrica društvenog konstituisanja se u razmivanju i izvođenju primenjuje u umitnosti”.²⁵

Poznata feministička teoretičarka, Grizelda Polok tvrdi da je umitnost dugo bila muški poso i da tek 60-ti godina prošlog vika dolazi do konstituisanja statusa umitnica. Polokova dalje objašnjava da je uloga žena umitnica bila dominantna krajom XX i početkom XXI vika. Umitnice u ranijem periodu nisu bile vidljive i zbog tog je neophodno da se ponovo podvrgnu tumačenju sa rodnog i kulturnog aspekta. Među, ovim umitnicama pripada i Jelena Čović koja je uspostavila “likovnu kulturu” u Subotici. Feministička umitnost nastaje pojavom i razvojem feministički pokreta.

U vojvođanskim avangardnim umitničkim praksama nije bilo mnogo žena, umitnost je bila muški poso. U Subotici dolazi do formiranja Udruženja likovni umetnika 1923.godine, osnivanja likovni kolonija, koje su tada predstavljale, nešto novo i modernističko i napuštanje tadašnjeg socijalnog realizma. Tada se u Subotici posebno razvija avangarda. Dolazi

---

²⁵ Miško Šuvaković, *Umetnost XX veka u Vojvodini*, str 339

do buđenja “nacionalnog” kod umitnika, što se posebno ispoljilo u slikarstvu. Sa druge strane, 60-ti godina prošlog vika započinje proces decentriranja statusa „umitnika“ i konstruisanja umitnice. Taj proces se odvija u rubnim područjima modernizma i tu se izdvaja ime Ane Bešlić.

“Ove autorke su delovale na margini i nisu bile interpretirane u teoriji i istoriji umetnosti kao” žene”. Pri tome, one su bile žene različitih etničkih i umetničkih identiteta. Bile su suočene sa granicama sopstvenog jezika i jezika kulture u kojoj su delovale, bez obzira na to da li se radilo o verbalnim ili vizuelnim ili bihevioralnim jezicima. Karakteristično je da pojavom postmoderne od ranih osamdesetih pa kroz umetnost u doba nepreglednosti od sredine devedesetih do danas uloga žena umetnica postaje veoma bitna i vidljiva, a krajem XX veka i početkom XXI kao gotovo dominantna na lokalnim umetničkim scenama”.²⁶

Mnoge umitnice danas treba ponovo podvrgnut tumačenju iz kulturnog i feminističkog diskursa. Med njima se svakako nalaze Jelena Čović i Angela Mačković. Obadve umitnice i slikarke imale su tešku sudbinu.

“Problem roda u rasprave o umetnosti uveden je pojavom tzv „nove istorije umetnosti“ koja pojam umetnosti više ne sagledava kao autonomno i bezinteresno polje kulture već kao oblik suprostavljenih, konfliktnih pozicija moći unutar sistema istojskih determinisanih praksi. Pojam roda (*gender*) se koristi da ukaže na društvenu i kulturološku konstrukciju kategorija muškog i ženskog identiteta., što je gledište suprostavljeno esencijalističkim tvrđenjima po kojima su ove kategorije biološki determinisane. Studije roda su interdisciplinarno polje istraživanja koje na antiesencijalističkim I relativističkim osnovama razmatraju pojam roda I sučeljavaju ga sa entiesencijalističkim interpretacijama rase , klase, etniciteta, i na□ije; drugim rečima pojam roda “ upućuje na društveno poreklo subjektivnih identiteta muškaraca i žena, na čitav sistem veza koje mogu uključiti polnost, iako nisu neposredno

---

²⁶ Ibid,343.

determinisane polnošću niti nju neposredno determinišu.”²⁷

4. Zaključak

Takozvano *bunjevačko pitanje*, koje je i dan-danas aktuelno uticalo je (ne)razvijanje slikarstva kod Bunjevaca i Bunjevki, ko i istraživanja rada uitnica koje su obilježile jednu epohu u Subotici. Jelena Čović, Magda Mamužić, Angela Mačković i Ana Bešlić pored tog što su postavile temelje umitnosti u rodnom gradu, ostavile su traga i u Vojvođanskoj umitnosti. Smatram da su ove umitnice posebno marginalizovane u istoriji umitnosti, jel je u vrime kad su one stvarale, umitnost pripadala je muškarcima. Umitnice nisu dovoljno istražene sa kulturnog stanovišta. Razlog je virovatno taj, što je nakon 1945. godine bilo zabranjeno izjašnjavat se ko Bunjevac i u većini tekstova i knjiga koje se odnose na istoriju umitnosti oni se pristavljaje ko Hrvati, a digod ko i Srbi. Umitnici i umitnice koji su tada ostali virni svojem rodu i poriklu, bivaju na niki način izopšteni, a naročito ako su žene. Jelena Čović nije se priklonila ni jednom centru, tu mislim na Zagreb, Beograd i Budimpeštu i zbog tog je ostala uskraćenja mnogi „privilegija“ koje su u tom periodu imali pojedini umitnici. Za razliku od Jelene Čović, Ana Bešlić odlaskom u Beograd pravi veliki zaokret u svojoj karijeri. Smatra se pridstavnicom socijalističkog realizma, a zbog seksualizacije objekta bila je podvrgnuta i istraživanjima iz feminističkog diskursa. Dvi umitnice, pripadnice istog naroda, različitog društvenog položaja, povezuje ignorisanje njevog rada, jel su žene.

Na žalost, zbog turbulentne istorijske situacije u državama u kojima su živile bunjevačka umitnosti je ostala neistražena.

---

²⁷ Nikola Dedić, *Umetnost Vojvodine u XX veku i problem rodnih identiteta*, 721.

5. Literatura

1. Bela Duranci, *Stipan Kopilović 1877-1924*, Subotica, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, 2011.
2. Nikola Dedić, *Umetnost Vojvodine u XX veku i problem rodnih identiteta*, Novi Sad, Muzej savremene umetnosti u Vojvodini.
3. Miško Šuvaković, Jerko Denegri, Ana Bešlić, Beograd, 2008.
4. Miško Šuvaković, *Evropski kontekti umetnosti XX veka u Vojvodini*, Novi Sad, Muzej savremene umetnosti u Vojvodini, 2008., 207-209.
5. List Neven 10.11.1927., str. 3
6. Olga Kovačev Ninkov, „Život i delo prve subotičke slikarke Jelene Čović (1879-1951)”, Subotičke novine, Subotica, 2000.
7. Jovana Mitrović, *Prikazi žena u slikarstvu u prvoj polovini 20. veka i slikarstvo Anđelije Lazarević*, “Knjiženstvo”, Časopis za studije roda, književnosti i kulture, Beograd.
8. Vidit: <http://www.hrvatskarijec.rs/vest/A6130/Mali-portreti--za-veliko-djelo/,pritupljeno> 28.01.2016.

Lički Bunjevci od Hercegovine do Bačke (od 17. do 20. veka)

Nikola Žutić

Žutić, Nikola (2019), Lički Bunjevci od Hercegovine do Bačke (od 17. do 20. vijeka), Bunjevački prigled, sveska 8-9, 2019-2020, str. 83-119, Novi Sad: Udruženje građana Bunjevci
ISSN 2334-6124

Sažetak: Bunjevci ni dan danas, zahvaljujući dominirajućem hrvatskom političkom gledištu, nemaju mogućnosti da slobodno ispoljavaju svoj nacionalni i kulturni identitet ni na teritoriji suverene Republike Srbije. Bunjevački i Šokački srpsko-katolički narodnosni element nije ni u naznakama vezivao svoje etničko biće za hrvatstvo pošto su propagatori hrvatstva tek dvadesetih godina XX vijeka počeli govoriti o hrvatstvu Bunjevaca i Šokaca, ali i Krašovana u Rumuniji. Povezanost Bunjevaca sa srpskim etnicitetom autor članka zasniva na istraživanjima Fenješ Eleka, Vuka Stefanovića Karadžića, Bernardina Unjia, A. Kuntića, biskupa Martina Brajkovića, Radivoja Simonovića, Ivana Ivanića, Ivana Antunovića, Ivana Murgića, Manojla Grbića, Stevana Pavelića, Černiga, Radovana Lopašića, Jovana Erdeljanovića. Radivoj Simonović navodi da su bački i lički Bunjevci doseljenici iz Dalmacije i da su prvobitno bili Vlasi u dinarskim planinama u Bosni (uključujući Hercegovinu). U Liku doseljeni pravoslavni i rimokatolički Bunjevci ratovali su zajedno sa starim ličkim i dalmatinskim Srbima protiv Turaka u drugoj polovini XVII vijeka. Bunjevci su se "sretali" u borbi protiv Turaka u ustanku Stojana Jankovića i Ilije Smiljanića. Ustanak protiv Turaka je iz Dalmacije prešao u Liku, gde su "zastavu ustanka poboli zajedno" Vlasi, Morlaci i Bunjevci. Iz prenaseljene Like Bunjevci su morali seliti u slabo naseljenu Bačku, iz koje je mađarsko stanovništvo sasvim izbjeglo a ostali su samo Srbi koji su čuvali "evropsku granicu" od Turaka. Nasuprot brojnim dokumentima i knjigama o srpsko-katoličkom porijeklu Bunjevaca i Šokaca, hrvatski historičar češkog porijekla, Jaroslav Šidak, u svom dobro poznatom kroatofilskom maniru Bunjevce i Šokce Slavonije, Baranje i Bačke jednostavno svrstava u Hrvate. Prema Šidakovoj narodnosnoj kulturološkoj šemi, proizlazi da su Bunjevci sto procentno pohađali školsku nastavu i na taj način, valjda daljinskim prenosom, prihvatili Gajevu tzv. .. Pominjao je i ulogu Ivana Mažuranića čijim trudom su Bunjevci i Šokci u Vojvodini dobijali "štampane hrvatske školske udžbenike". Romantična

tzv. hrvatsku ortografiju

predanja Bunjevaca-Hrvata veličala su ulogu bibliofila hrvatstva, kakav je na primer bio Franjo Mandić, a koji su propagirali i širili u bunjevački narod knjige Matice hrvatske i Društva sv. I. Neki su, poput biskupa Antunovića slutili da će prihvaćanje hrvatskog imena izazvati hrvatsko-srpski sukob u Bačkoj, pa su smatrali da je bolje prihvatiti samo imena Bunjevci i Šokci. "On je, svjestan da se i 'mi Bunjevci sve više volimo nazivati Hrvati', o tome otvoreno pisao u svojoj knjizi 'Rasprava' ..., pominjući kao primjer kako su se pravoslavni Vlasi u Hrvatskoj počeli nazivati Srbima što je izazvalo veliki srpsko-hrvatski sukob". Nikada se u to vrijeme nisu pominjali Hrvati kao pretendenti na teritorije Bačke, Baranje i Banata, upravo zbog činjenice što su u to vrijeme Bunjevci i Šokci bili Srbi i, jednostavno rečeno, još nisu počeli nositi hrvatsko ime. Hrvaticizacija Bunjevaca potiče od činjenice da su stvarne vođe Bunjevaca i Šokaca u XX vijeku bili rimokatolički svećenici, koji su naknadno veliku energiju ulagali u njihovo pretvaranje u Hrvate. Prelom u tom pogledu su "godine utemeljenja "Pučke kasine" koja je postala kulturno žarište i tvrđava nacionalne snage Bunjevaca Subotice i cijele Bačke. "... Ulogu hrvaticizacije bunjevački kler je prihvatio nakon rimokatoličkog kongresa 1900. godine. Taj ideološki faktor nije imao odlučujući uticaj u vreme ispoljavanja jugoslavenske ujediniteljske misije Bunjevaca i Šokaca 1918. godine. Najmarkantnija ličnost Bunjevaca u vrijeme ujedinjenja bio je rimokatolički svećenik Blaško Rajić. ... Da je bunjevačko pitanje riješilo 10.000 Bunjevaca i Srba ~~10~~. U nastavku članka *Bunjevačke novine* su istakle «Mi smo svi jedan narod, sinci Majke Jugovića, mi ćemo zajednički jer smo mi Bunjevci i Srbi jedno. kada su na velikoj Narodnoj skupštini u Novom Sadu ~~70~~ legitimno izabranih pridstavnika subotičkih Bunjevaca i Srba glasali u ~~Novom Sadu~~ da se Vojvodina zajedno sa Suboticom prisajedini, ne Zagrebu, kao što su neki predlagali, nego Beogradu i Kraljevini Srbiji. Rajić je već tada bio najmarkantnija ličnost Bunjevaca i neustrašivi borac za realiziranje njihovih nacionalnih prava. Međutim, s protokom vremena u Kraljevini Jugoslaviji, pop Blaško Rajić poprima »tri narodne svijesti«. početkom 1940. godine pisao je da je on »vazda bio ne samo dobar Sloven nego i predratni bački Bunjevac hrvatske svijesti«. Treba istaći da je Blaško Rajić mijenjao svoj vjersko-nacionalni identitet u skladu sa nacionalno-političkim promenama u državama. Rimokatolički svećenici su govorili «da naše časno i pošteno bunjevačko ime zadržimo u našem srcu, ali da javno ispovjedamo kao narodnosno ime, kad nas za to pitaju, ime Hrvat». Predsjednik Matice, župnik Blaško Rajić, na sastanku januara 1940 godine je istakao da je Matica i osnovana da ujedini sve Bunjevce-Hrvate na kulturnom polju, «da stvori frontu koja je vrednija od one koja se napada ili brani hladnim ili vatrenim oružjem». Rajić je zaključio da Bunjevci Hrvati nisu ništa dobili na kulturnom planu osim "odgoja na temelju istočne kulture koju naš narod neće da primi". Treba pozvati " Vladu

putem hrvatskih ministara da im otvore što prije hrvatske škole i srednje škole, na osnovu zapadne kulture". Pošto Beogradski političari nikada nisu htjeli autonomnu Vojvodinu, kako je tvrdio Vuković, "zato mi Hrvati u Vojvodini u tom slučaju hoćemo da kidamo sa Vojvodinom, da idemo u Banovinu Hrvatsku. Autonomnu Vojvodinu možemo ostvariti samo putem dr Mačeka i putem Banovine Hrvatske." Čim se priznaju Hrvatima njihova prava u Vojvodini nastat će nova era, a nadam se da će to biti skorih dana". Zato smatram da se svakako ima respektovati volja naroda u Vojvodini prilikom rješavanja pitanja Vojvodine". O Vojvodini je bilo riječi i na konferenciji predstavnika bivše mađarske stranke u Vojvodini, koja je održana ~~9. Godine~~ godine, kojim je jednostavno naloženo da se Bunjevci i Šokci imaju smatrati Hrvatima. Godine 1945. od strane partizanskog vrha na čelu sa Josipom Brozom – Tito je inicirao potpuno pohrvaćenje Bunjevaca i Šokaca u Vojvodini. Brozova kritika "srpskog šovinizma" prema Bunjevcima i Šokcima u Vojvodini brzo je urodila plodom. Iz partijsko-državnog vrha komunističke Jugoslavije svim mjesnim narodno-oslobodilačkim odborima u Vojvodini upućena je strogo povjerljiva naredba kojom se u potpunosti brisalo bunjevačko i šokačko ime i pretvaralo u hrvatsko. 1991 godine, preko "šifre 028", konačno je u Miloševićevo vreme Bunjevcima dozvoljeno da se izjašnjavaju kao posebna narodnosna grupa.

marta 1940

Ključne riječi: Bunjevci, Srbi, Vlasi-katolici, hrvatizacija, Blaško Rajić

Uvod

Ovaj moj članak predstavlja prilog istoriji jedne dugo vremena potiskivane vjersko-nacionalne pojave u srpskom narodu, a to su Srbi rimokatoličke vjere koji su od zvanične (naučne) historiografije zaboravljeni, odnosno minimizirani u svom prostornom i brojčanom opsegu. Posljednjih godina za ovu temu su zaslužniji entuzijasti – neistoričari, borci za nacionalnu istinu, kao što su pojedinci okupljeni oko Matice srpske dubrovačke na čelu sa Buhom, filologom prof. Milosavljevićem, politikologom dr Subotićem, bistrim bosancem Jarčevićem, tu sam i ja kao saradnik i drugi.

Brojnost Srba rimokatolika je u historiografiji drastično smanjivana. Ozbiljni istraživači su govorili o desetak hiljada pripadnika, na pr. Čeda Antić citirajući Luju Bakotića i Luju Vojnovića. Zaboravljalo se da su oni mislili samo na dubrovačke Srbe rimokatolike koji su se kao takvi najduže

održali. Međutim, Srba rimokatolika je bilo na desetine miliona (u Dalmaciji, Istri, Slavoniji Šokci, na Kosmetu Janjevci i Letničani, u Makedoniji unijati u Đevđeliji, u Žumberku pokatoličeni senjski Uskoci, u srednjoj Italiji Molizejski Srbi rimokatolici, u Banatu Krašovani i na kraju Srbi bački Bunjevci).

Koje je u poslednje vreme aktuelizirao predsjednik Nikolić (poznata afera sa dječijim udžbenicima pisanim ćirilicom, koji su izazvali nacionalnu pometnju i paniku u Hrvatskoj. O tome ste vjerojatno dosta čitali u štampi...

Pomirljiva i umjerena politička izjava predsjednika Srbije Tomislava Nikolića da „Bunjevci nisu ni Srbi ni Hrvati, već autentična slavenska narodnost“, i da ih „Srbija prepoznaje kao autohtoni južnoslavenski narod“, izazvala je u Republici Hrvatskoj pravu nacionalnu pometnju i izlive gnjeva. O toj predsjednikovoj izjavi od 25. decembra 2013. godine odmah je raspravljao Odbor Hrvatskog sabora za ljudska prava i prava nacionalnih manjina, te pozvao nadležne institucije „da ulože maksimalne napore u zaštiti hrvatske nacionalne manjine u drugim zemljama“. Zastupnik Hrvatske Demokratske Zajednice Brkić odmah je poručio da su „Bunjevci integralni dio hrvatskog nacionalnog korpusa, a Nikolićeva izjava nasrtaj na pripadnike hrvatskog naroda“, dodavši kako je riječ „o nastavku velikosrpske politike“. Prema zastupnikovoj izjavi izgleda da je za Srbiju opasno da pominje svoje lojalno bunjevačko stanovništvo na svojoj teritoriji, koje po hrvatskom političkom gledištu ipak mora da se i dalje izjašnjava da je hrvatsko. I član saborskog odbora Domagoj Hajduković, inače pripadnik Milanovićeve tobož nacionalno „benigne“ Socijal-demokratske partije, lakonski je zaključio: „Bunjevci i Šokci su integralni dio hrvatskog nacionalnog korpusa“.

S protokom vremena oko „bunjevačkog pitanja“ velikohrvatske strasti se nikako ne smiruju. Povodom **humanitarne donacije poklona školskih ćiriličnih udžbenika** za bunjevačku djecu, od strane predsjednika Nikolića u septembru 2014. godine, opet se nacionalno ustalasala hrvatska javnost. Medijsku buru je, dakle, izazvala, činjenica što su ti udžbenici

napisani na ćirilskom pismu i bunjevačkom govoru (stara bunjevačka ikavica), ali se zaboravlja činjenica da su ti udžbenici rađeni po prosvjetnom programu Republike Srbije po kome bunjevačka djeca uče ćirilsko pismo u prvom i do polovine drugog razreda, a u drugim razredima nastavljaju sa latinicom. Ne treba zaboraviti ni podatak da je bunjevački govor sa elementima nacionalne kulture samo izborni predmet.

Vodstvo Bunjevačkog nacionalnog vijeća, na čelu sa Suzanom Kujundžić – Ostojić, stupilo je u odbranu predsednika Nikolića saopštenjem da su udžbenici za bunjevački govor štampani na ćirilici **uz njihovu, tj bunjevačku saglasnost**, pa je u znaku lojalnosti srpskoj državi dala slijedeću izjavu za medije: „Mi uvijek kažemo da je Srbija naša matična država, koja je konačno, posle dugog niza godina, na nas pogledala očima kakim mi želimo da budemo viđeni, ko ravnopravni građani ove zemlje. Veliko fala pridsidniku što nam je pomogo i održo svoje obećanje. Upravo je to ono što je zdravo važno, jer o ljudima najviše divane njeva dila“.²⁸

Ova izjava uopšte nije primirila ozlojeđene Hrvate, pa su se u cijelu priču umješali i hrvatski europarlamentarci na čelu sa Andrejom Plenkovićem, koji tobožnju nacionalnu ugroženost vojvođanskih Hrvata hoće da postavi na „europsku razinu“, zatraživši na prvom jesenjem zasjedanju Evropskog parlamenta u Strazburu zaštitu prava Hrvata u Srbiji. Plenković je u svom govoru podsjetio na nedavnu donaciju predsjednika Nikolića koji je predao udžbenike na ćirilici osnovcima Bunjevcima u Subotici. Po Plenkoviću, „riječ je o potezu koji predstavlja kontinuitet politike razvodnjavanja hrvatskog korpusa, odnosno hrvatske manjine na teritoriju Srbije, koju srbijanska vlast provodi od početka devedesetih“. Plenković je potom apelovao da Evropska komisija u procesu pregovora o pristupanju Srbije EU insistira na poštivanju Sporazuma o zaštiti manjina

---

²⁸ *Bunjevačke novine*, br. 111, septembar 2014.

između Hrvatske i Srbije iz 2004, te da to bude jedan od elemenata za dalji put Srbije prema EU.

Očigledno je da su predstavnici hrvatske države odbacili istorijsku istinu o Bunjercima kao dijelu starog srpskog naroda koji je živio upravo na prostorima nedavno otetih srpskih zemalja (dijelovi Hercegovine, sjeverne Dalmacije, Like i podvelebitskog „Morlačkog“ (u prevodu „Srpskog kanala“). Pri tom su zaboravili sudbinu pola miliona prognanih pravoslavnih Srba sa prostora zapadnih srpskih zemalja na kojima su nekada živjeli i Srbi rimokatoličke vjere, koje su se nazivali a i danas se nazivaju Bunjercima. Sudbina tih ljudi izgleda da ne ulazi u problem evropskih ljudskih i manjinskih prava. Bunjerci ni dan danas, poslije preseljenja iz svoje prapostojbine u Bačku, Baranju i Banat, nemaju mogućnosti da slobodno ispoljavaju svoj nacionalni i kulturni identitet ni na teritoriji suverene Republike Srbije. Njihovo nasilno pretvaranje u Hrvate, koje je 1945. izveo Josip Broz – Tito i Komunistička partija Jugoslavije (zabranom korištenja bunjevačkog imena i proglašenjem Bunjevaca za Hrvate), ne može se ni do današnjeg dana zaustaviti.

Bačka, Banat i Baranja bez hrvatskog imena

((O tome svjedoče brojni dokumenti i literatura))

Agresivni hrvatski povijesni falsifikatori zaboravljaju na činjenicu da je Hrvatstvo nepoznat narodnosni pojam u srpskoj „Vojvodovini“ (Vojvodini) sve do tridesetih godina XX vijeka. Banat, Bačka i Baranja, kao dio mađarske krunovine, bili su šaroliko narodnosno i vjersko područje nastanjeno Njemcima, Srbima, Mađarima, Slovacima, Bunjercima, Šokcima, Rusinima, Rumunjima, Jevrejima i drugima. O Hrvatima kao posebnoj narodnosti ili etničkoj tvorevini nema ni pomena u izvorima i literaturi iz druge polovine XIX i c početka XX vijeka. Bunjevački i Šokački srpsko-katolički narodnosni element nije ni u naznakama vezivao svoje etničko biće za hrvatstvo pošto su propagatori hrvatstva tek dvadesetih godina XX vijeka počeli govoriti o hrvatstvu

Bunjevaca i Šokaca, ali i Krašovana u Rumuniji. U izvorima i literaturi s kraja XIX i početka XX vijeka Bunjevci su se nazivali Vlasima (Srbima), isticalo se vlaško porijeklo Bunjevaca. Hrvatsvo Krašovana-Karašovana (Srba rimokatolika oko rijeke Karaš) u Rumuniji stvaralo se tek poslije Drugog svjetskog rata.

U austrijskim, odnosno ugarskim popisima stanovništva za Bačku, Banat i Baranju, u razdoblju od 1846. i 1850. pa do 1910. godine, pominju se narodnosne kategorije Mađara, Njemaca, pravoslavnih Srba, Srba rimokatolika, odnosno Bunjevaca i Šokaca. Prema austrijskom popisu stanovništva iz 1850. godine, koji je objavljen u knjizi Mađara Fenješ Eleka, Šokci i Bunjevci svrstani su u narodnosno-vjersku kategoriju Srba rimokatoličke vjere (g. “Szerbek... minok a schokaczok vagy bunyevaczok, kik a romai katholikus...”).²⁹ Prema podacima iz navedene Elekove knjige, Srbi (“Szerbek”) su predstavljali veliku većinu stanovništva u srpskoj Vojvodini (“Szerb Vajdasagban”), pošto ih je tu živelo 402.890, a bili su podjeljeni na različite grane, kao što su to Šokci ili Bunjevci (Schokaczok vagy bunyevaczok), koji su rimokatolici, zatim na Race (Raczok) i Crnogorce (Montenegrinok) u Banatu. S vremenom je međutim, broj Srba u Vojvodini opadao zbog njihovog rimokatoličenja i prevođenja u Mađare i na kraju u Hrvate. Naime, Mađarska statistika je, prema popisu iz 1910. godine utvrdila da u Banatu, Bačkoj i Baranji živi 383.983 pravoslavnih Srba. Bunjevce su neprijatelji tog imena kroz XIX vijek predstavljali kao “prezreno roblje koje ne govori ljudski nego laje Racki (srpski – N.Ž)”. Vuk Stefanović Karadžić u svom “Rječniku” je zapisao da su Bunjevci “Srbi zakona rimskog”.

Rimokatolički svećenik **Bernardin Unji** iz Mađarske krajem XIX vijeka je zapisao da su Bunjevci i Šokci, stanovnici Bačke, Baranje i nekadašnje južne Mađarske čisti Srbi. O naseljavanju Bunjevaca u Bačku i Baranju

---

29

F. Elek, Ausztriai birodalom Statistika foldrajzi leirasa, Pest. 1857

zapisao je slijedeće: „Stanovništvo grada Subotice, takozvani Bunjevci, dovelo je ovamo 18 franjevaca, koji su većinom došli iz Bosne, a delimično i iz Dalmacije. Neki su se smetili u tvrđavi, koja se nalazila u mestu današnjeg samostana, a drugi su se preselili u Segedin. A franjevci, koji su ih pratili, osim fra Anđea Šarčevića, ubrzo su se vratili u Bosnu...”

Kako je 1969. godine pisao historičar Bunjevac **Alba M. Kuntić**, za pitanje Srba rimokatolika i Bunjevaca vrlo važan dokument je popis župa i župljana rimokatoličke i pravoslavne vjere u bivšoj karlovačkoj krajini, odnosno u senjsko-modruškoj biskupiji od biskupa Martina Brajkovića iz 1700. godine koji govori o 'catolici Valachi alias Bunievci'. Opat Alberto Fortis u svom putopisu iz 1774, opisujući bunjevačke svadbene običaje u Dalmaciji, naziva ih običajima rimokatoličkih Morlaka (Vlaha), odnosno Srba. Ivan Lovrić, Bunjevac iz Sinja, ove običaje naziva morlačkim, odnosno vlaškim i navodi da su rimokatolički i pravoslavni Morlaci iste narodnosti (srpske – N. Ž). Radivoj Simonović navodi da su bački i lički Bunjevci doseljenici iz Dalmacije i da su prvobitno bili Vlasi u dinarskim planinama u Bosni. Biskup subotički, Bunjevac Lajčo Budanović, u jednom zapisu iznosi podatke da su ih stari spisi nazivali Vlasima, kao i da su se i sami ovi doseljenici, za koje on tvrdi da su iz Bosne, nazivali Vlasima, ali da se to ime kod rimokatolika “već od drugog pokoljenja izgubilo jer su se prilagodili tamošnjem katoličkom pučanstvu”.

Etnograf i historičar **dr Jovan Erdeljanović** je isticao da se “u svim historijskim izvorima i kod svih pisaca iz prošlih vjekova Bunjevci smatraju i nazivaju Srbima, odnosno imenima kojima se nazivaju ili označavaju i pravoslavni Srbi (Vlasi, Morlaci, Uskoci, Iliri, Bošnjaci itd). Pišući o bunjevačkom imenu Erdeljanović je istakao da su to ime Srbima rimokatolicima dali njihovi sunarodnici druge vjere, odnosno pravoslavni Srbi, najviše iz podsmjeha što nisu razumjeli latinski jezik na kojem su slušali molitve i službu Božiju. U opticaju je bilo i mišljenje da su ime dobili i prema kućici u kojoj su živjeli („Bunja“). Erdeljanović je mnoge rimokatoličke porodice u Lici, koje su danas hrvatske, svrstavao u

bunjevačke (srpsko-katoličke) kao na primer porodice Maras, Biondić, Devčić, Anić i druge.

Porijeklo Bunjevaca – starosedeoci u Bačkoj ili doseljenici

U istorijsko-etnografskoj raspravi „Bunjevci i Šokci u Bačkoj, Baranji i Lici“ (Beograd 1899) etnograf **Ivan Ivanić** navodi da su **Bunjevci starinom iz nevesinjskog kraja oko šireg područja rijeke Bune, da su bili pravoslavni Srbi, dok se pismeni dio naroda služio ćirilicom**. Kako je dalje isticao, danas „stanuju“ u Gornjoj Bačkoj, u Lici i Primorju (podvelebitski kanal), u nekim mjestima oko Pešte, Feherskoj županiji, Čepelskom ostrvu a ranije i u Banatu (Rekaš, Krašovo i Neuzina), „ali su se sada (krajem XIX vjeka – N.Ž) skoro sasvim izgubili“. Ivanić dalje piše da „Šokci, i to oni koji se nas tiču, – jer o sremskim i slavonskim Šokcima ne pišemo, – stanuju u donjoj Bačkoj, u županijama Baranji, Tolni, Naš, Sala“. Po Ivaniću, velik broj Bunjevaca „treba da je u Lici, gde su se prvo zaustavili, kada su se iselili iz Hercegovine“ tokom druge polovine XVII vijeka. Ivanić je zaključio da oni žive u Vojnoj Krajini počev od Senja paralelno sa morskom obalom, ali „ipak po 2-3 sata hoda daleko od mora“³⁰.

Bunjevački pisac, **kanonik Ivan Antunović** (Kumbaja, Bački Almaš, 19. juni 1815 – Kaloča 1888), u svojoj „Raspravi o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom i gospodarskom“ (Beč, 1882), po pričanju pukovnika Ivana Murgića (ličkog Bunjevca) navodi da su Bunjevci, iselivši se iz stare svoje domovine Hercegovine, naselili mjesta u „Podgorju“ (s velebitske morske strane) sa selima i mjestima Vidovac, Konjsko, Karlobag, Dolac, Cesarica, Prisna, Jablanac, Stinica, Stari Grad, Lukovo Šugarje, Sv. Juraj, Stolac, Senjska draga itd. Na Velebitu su naselili Ostarije, Krasno, Vratnik, Krivi-put i Krmpote. – Dalje su se naselili u Gračacu, Štikadi, Ričici, Sv. Roku, Cerju, Lovincu i drugim ličkim selima. Manojlo Grbić

---

³⁰ M. Ivanić, Bunjevci i Šokci u Bačkoj, Baranji i Lici“, Beograd 1899

u knjizi „Karlovačko Vladičanstvo“ navodi istovjetna mjesta u koja su se Bunjevci naseljavali.

Teoriju o Bunjercima kao starosjedeocima u Bačkoj i Lici među prvima je zastupao bunjevački kanonik Ivan Antunović, koji je u svom spisu „Rasprave“ tvrdio da su Sloveni (Srbi) starosedeoci u Ugarskoj, tj. da su na tim prostorima bili naseljeni prije dolaska Mađara. I etnograf Ivan Ivanić je smatrao da je istorijska istina da su odmah poslije Rimljana i raznih nomadskih plemena (sarmatskog i tračkog koljena), Bačku i južnu Ugarsku naselili Srbi, a gornje krajeve sjeverne Ugarske ostali Sloveni. Ivanić je smatrao da Antunović „ima donekle pravo jer je u Bačkoj bilo Bunjevaca i pre njihove glavne i najmnogobrojnije seobe krajem XVII veka“. Međutim, kanonik Antunović je bio u potpunosti ubijeđen da su Srbi u Bačkoj starosedeoci i kako on **Bunjevce od Srba „nigde ne dvoji“**, on je zaključio da su i oni, tj. Bunjevci, starosedeoci u Bačkoj.

Iako je Ivanić u potpunosti poštovao „srpsku svest pok. Kanonika“, i sam „nije dvojiio Bunjevce od Srba“, ali ipak nije mogao prećutati činjenicu da je glavno jezgro doseljenih Bunjevaca iz Hercegovine, o čemu po Ivaniću svjedoče utvrđeni istorijski fakti, kao i narodno vjerovanje samih Bunjevaca da su im se „pretci doselili sa Buna reke u Hercegovini“. Ivanić je isključivao mogućnost da je Bunjevaca bilo u seobama Srba iz uže i stare Srbije, već ih je trebalo tražiti u seobama iz Bosne, Hercegovine, Dalmacije i Like. Sa Bunjercima Ivanić je usko vezao Vlahe, koji su se u starim listinama nazivali pravoslavnim i rimokatoličkim Srbima, koji su se „po jeziku i po svemu daleko razlikovali od pravih Hrvata Kajkavaca“, a ćirilskim pismom su pisali kao i deo Bunjevaca. Naime, za Vlahe, Bunjevce i Šokce, kako ističe etnograf Ivan Ivanić, biskup Đerski Leopold Kolonić dao je 1687. u Trnavi štampati „**nauke hristijanske pismom ćirilice, jer drugog pisma osim ovog nisu poznavali**“. Za činjenicu da tadašnji Srbi oba verozakona (pa tako i Bunjevci) nisu poznavali latinicu, po Ivaniću je bilo mnogo dokaza, pa je navodio da je „još 1583. štampan u Rimu **srbuljskom ćirilicom** katihizis rimske crkve od jezuite Petra Kanizija.

Kao bliske srodnike Bunjevaca Ivanić je smatrao Primorce – Čakavce sa Kvarnerskih otoka, koji su se zajedno sa Bunjercima naselili u Primorju iz Bosne u XVII vijeku. Bunjevac **Stevan Pavelić** je tvrdio da su čak i kvarnerski čakavci bili pravi Bunjevci. Pavelićeve navode potvrđuju statistički podaci o stanovništvu Kvarnerskih otoka, objavljeni 1857. godine u knjizi dopisnog člana mađarske akademije nauka Fenješ (Fenyés) Eleka, prema kojoj je u Istri i na kvarnerskim otocima živelo 134.445 Srba rimokatoličke (među kojima su bili i Bunjevci) i pravoslavne vere. Italijana je bilo oko 60.000, Slovenaca oko 30.000 bez pominjanja hrvatskog imena koje se u to vreme „skrivalo“ iza srpskog. (Statistički podaci prema austrijskom popisu iz 1850 godine).

Po narodnom predanju Bunjevac je bio ubijeden da su mu se preci doselili sa reke Bune u Hercegovini. Osim kanonika Antunovića, koji je zastupao hipotezu o autohtonosti Bunjevaca u Bačkoj i Baranji, **većina pisaca iz XIX vijeka se slažu u procjeni da su Bunjevci starinom iz Hercegovine, odakle su se selili prema sjevernoj Dalmaciji, a najviše u Liku.** To potvrđuje i Vuk Stefanović **Karadžić** koji u svom „Kovčežiću“ (1849) piše: „Bački Bunjevci, može biti da se zovu od hercegovačke reke Bune, od koje su se negda amo doselili“. Etnograf **Biderman** navodi da su Bunjevci zaista prošli kroz Dalmaciju iz Hercegovine, neki ostali u Dalmaciji i Lici, a drugi otišli u Bačku (Oesst. Ung. Revue, 1888). **Černig** je u svojoj „Etnografiji (I)“ decidirano tvrdio da su Bunjevci porijeklom iz Hercegovine. Pisac monografije grada Subotice, **Ivanji (Istorija Subotice, 2)**, slično navodi s dodatkom da su **došli sa Bune rijeke, iz okoline Mostara i dijelom iz Dalmacije.** I. Ivanji je za subotičke Srbe u svojoj knjizi napisao da su **došli sa Velebita.** (I. Ivanyi, Szabadka Tortenete, I, II). Manojlo Sladović u svojoj knjizi „Povijesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske“ (1856) navodi slijedeće: „Žitelji krmopotske satnije u Pazarištu, po Lovincu, oko Boričevca, Brotnje (u Lici), jesu Bunjevci od vode Bune u Hercegovini potekli“.

U novije vreme na internetu se može pročitati hipoteza koja odudara od navedenog mišljenja historičara i etnologa da Bunjevci porijeklom

iz Hercegovine, već se smještaju južnije na prostore Kosova i Metohije i sjeverne Albanije i da su odatle pobjegli od turskog terora i naselili se po srpskim zemljama. Prema tim podacima, koji su više etimološke prirode, Bunjevci su živjeli između dečansko-đakovačkih planina i Prokletija u sjevernoj Albaniji, a naselja su im se nalazila i na desnoj obali Drima. Dalje se navodi da su putopisci zabilježili da se selo Bunjani nalazi na tri sata hoda sjeverno od rijeke Drima, koju su Šiptari nekada nazivali Bunja.

Velebitski i lički Bunjevci

Može se sa sigurnošću tvrditi da je Dalmacija bila samo prolazna etapa Bunjevačke seobe, tj. put kojim su oni prošli putujući do konačnog odredišta Bačke, ali je jedan veći dio Bunjevaca iseljenika iz Hercegovine ostao da živi u Lici, na Velebitu i Primorju na obali Morlačkog (srpskog) kanala - od Starigrada, preko Karlobaga do Senja. Kako je navodio Ivan Ivanić, „rat, krvav rat (Kandijski i Veliki bečki rat – N.Ž) beše obeležje onog vremena kada se dogodila seoba Bunjevaca“ (u drugoj polovini XVII veka). Rat ih je primorao da se isele iz Hercegovine, ratujući su se probijali do Like, tamo ih je zatekao rat, a dočeka ih je i u Bačkoj kao graničare – pripadnike bačke „racke (srpske) milicije“.

Prapostojbina Bunjevaca Hercegovina, rijeka Buna i srpsko nevesinjsko polje, svjedoči o srpstvu starih Bunjevaca koji su u to vrijeme bili pravoslavne vjere, kao uostalom i svi Nevesinjci. Tokom seobe iz svoje hercegovačke prapostojbine Bunjevci se, prema napisima Ivana Murgića, „otiskoše“ preko Metkovića, Gabele i Goba „niz među dalmatinsku“ te stigoše do mletačkih prenaseljenih Ravnih Kotara, ali pošto ne nadoše mjesta za naseljenje oni se okrenuše dalje ka Kninu. Tu su se razdvojili na dva dela: jedan veći deo je otišao uz more ispod Velebita (putem „Morlačkog“ kanala), dok je drugi krenuo uz reku Zrmanju ispod ličke strane Velebita. Kako je pisao hrvatski povjesničar Radovan Lopašić, Bunjevci su došli u Liku kroz dolinu Zrmanjsku „sa ustašima dalmatinskim (misli

na srpske ustanike koji su se borili protiv Turaka – N. Ž), naselivši Gračac, Lovinj (danas Lovinac – N.Ž), Ričicu, Stikadu (danas Štikada – N.Ž), Sv. Rok i susjedna mjesta. Kroz XX vijek sva nabrojana sela i mjesta, sem Gračaca i Štikade (koja su pravoslavna, bila su nastanjena potomcima tih srpskih Bunjevaca koji su danas ekstremni rimokatolici Hrvati). Ako su ovi podaci tačni i sam sam izgleda starog pravoslavno-bunjevačkog porijekla jer su svi Žutići starinom iz Štikade.

Oni Bunjevci koji su se kretali morskom stranom Velebita nastanili su se u Karlobagu, Jablancu, Sv. Jurju, Krmpotama; zatim su provalili kroz klance Velebita i, prema etnografu Černigu, zaposjeli „pređe turska sela“: Smiljan (Nikole Tesle), Bužin i Trnovac, podjelivši tu zemlju sa „Vlasima“, tj. Srbima iz turske Like i Krbave. Kako su se sve seobe Bunjevaca dešavale s jedne i druge strane Velebita (Velebit od Mlečana nazvan „Montanja Morlaka“ - Srpska planina) Bunjevci (a sa njima i Srbi Vlasi) su znali zapjevati pjesmu „Srpska planina i Lika bunjevačko - vlaška dika“.

Doseljeni pravoslavni i rimokatolički Bunjevci ratovali su zajedno sa starim ličkim („Vlasi“) i dalmatinskim (Uskoci, Morlaci) Srbima protiv Turaka u drugoj polovini XVII vijeka. Bunjevci su se „sretali“ u borbi protiv Turaka u ustanku Stojana Jankovića i Ilije Smiljanića. Ustanak protiv Turaka je iz Dalmacije prešao u Liku, gde su „zastavu ustanka poboli zajedno“ Vlasi, Morlaci i Bunjevci. Naročito su se u borbu protiv Turaka istakli bunjevački Lovinac i bunjevačko Pazarište. Kako navodi Ivan Ivić, Bunjevci se pod svojim vođama, knezom Jenkom Rukavinom iz Vidovca „više Baga“, te Dujmom Kovačevićem iz Konjskog i vojvodama narodnim Kneževićem i Došenom, pridružiše četama Stojana Jankovića, Ilije Smiljanića, te napadoše Turke u njihovim gradovima: Bilaju, Buniću i Udbini.

Poslije oslobođenja Like od Turaka 1689. godine u Liku se naselilo još „160 kuća Bunjevaca“ iz sjeverne Dalmacije i podvelebitskog primorja. Kako ističe Ivan Murgić, Bunjevci se tako raširiše uz more

u Podgorju i naseliše Takalice, Vidovac iznad Karlobaga, Dolac (okolina Karlobaga), Cesaricu (pet kilometara od Karlobaga uz more), Priznu, Bačvicu, Jablanac, Stinicu, Stari Grad (danas Starigrad na moru ispod Velebita), Kladu, Lukovo (danas sa dodatkom Šugarje), Volarice, Stolac, Senjsku Dragu, Kotrenu, Sv. Jakob, Povile, Ledenice i Zagon. Na vrhu Velebita naselili su Ostarije (blizu hrvatskog logora Jadovno), Crni Padež, Krasno, Vratnik, Krivi put i Krmpote. Bunjevci su se potom spustili niz Velebit u Liku i u podnožju naselili Lički Novi, Brušane, kao i Mušaluk, Osjek (danas Lički Osik, u građanskom ratu Teslingrad), Budak, Kulu (danas Široka Kula), Vukšić i Perušić. Bunjevačke porodice koje su tada prešle Velebit iz primorskog dijela i došle u Liku, bile su porodice Pavelić (preci Ante Pavelića), Rukavina, Kovačević koje su došle iz Vidovca (kod Karlobaga) i naselile Trnovac u Lici. Iz Jablanca, Stinice i Starih grada naselile su se u Pazarište porodice Jovanović, Starčević (Antini precima), Milinković, Batovac, Osmokrovina, Šašić, Varičević, Dragišević, Živković, Šimić, Balenović Vlatković, Vojnić, Dundović, Levar, Muhar, Radošević, Filipović, Isikić, Vrkljan, Hodac, Marković, Kalašević, Pešin, Rogić, Krmpotić, Dušić, Lobac, Lekac, Samardžija, Kušan i dr.

Tokom rata protiv Turaka u Lici, od 1683. do 1689, prozelita pop Marko Mesić preveo je većinu Bunjevaca iz pravoslavlja u rimokatolicizam. Preostale „Turke“ u Lici, naročito u Perušiću, pop Mesić je pokrstio uz dato obećanje da će preko pokrštavanja moći i dalje da žive u Lici. Pokrštenjaka je najviše bilo u Perušiću, Kuli, Ribniku, Ličkom Novom, Udbini i Buniću. **Rimokatoličenje „zaostalih Turaka“ (islamiziranih Srba) i pravoslavnih Vlaha, Morlaka i Bunjevaca, 1720. je opisao pater Isidor Brinjanin, pišući o postanku kapucinskog samostana u Bagu (Karlobagu), koji je postao prozelitski (misionarski) centar za prevođenje „inovjernih šizmatika“ u rimokatoličku veru:** „I tako neka se zna, da su Lika i Krbava mnogih godina pod nečovečnim turskim jarmom bili, koju (Liku) najzad Božjom pomoću 1689. godine karlovački đeneral Josif Erberštajn, pomoću

primorskih graničara osvoji i potčini vlasti Leopolda I. Pošto su Turci izgnati, pridolazili su da nasele ove župe ljudi iz raznih krajeva među kojima beše većina šizmatika (Srba), ali i preostali veliki broj Turaka koji primiše katoličke veru, da bi očuvali svoja imanja. Ali i to je istina da su mnogi od njih, naročito oni iz Široke Kule i Budaka, od strane 'Bunjevaca' (Bunjevci) nasilnom rukom odagnani i k svojim Turcima se vratili. Ma da su neki (od tih Turaka) koji su bili jači, ostali u Perušiću i Novom (Ličkom), i kojima, ma da je sve što je bilo za spasenje duše davano, ipak su izgledali više Turci, no hrišćani. I ako su javno bili katolici i podržavali tome, ipak su zadržali turske običaje“.

Dakle, novodoseljeni Bunjevci u Lici nisu svi još uvek bili rimokatolici. Među njima je većina bila pravoslavne vjere a rimokatoličeni su tek tokom Velikog bečkog rata (1683 – 1699). Bunjevci u Pazarištu (rodno selo „oca hrvatske nacije“ Ante Starčevića – N.Ž) i Krmpotama duže su zadržali pravoslavlje i svoje slave, sve do početka XVIII vijeka. Godine 1690. počelo se sa osnivanjem prvih rimokatoličkih župa među ličkim Bunjevcima. Prozelita pop Marko Mesić te godine osnovao je prve rimokatoličke župe u Budaku, Perušiću, Pazarištu, Ribniku; 1691. godine u Karlobagu, 1692. u Kosinju Gornjem, 1702. u Podlapači, godine 1704. u Lovincu, 1708. godine u Smiljanu. U Jablancu s morske strane Velebita i u Mušaluku Mesić je podigao crkvu, da bi malo kasnije podigao rimokatoličke crkve u Divoselu i Počitelju, u kojima je ipak u potpunosti sačuvano pravoslavlje sve do „Oluje“ 1995. godine. Godine 1691. pop Marko Mesić je naselio Sv. Rok, Lovinac i Ričicu, dovodeći iz Karlobaga porodice Kovačević, Krpan i Brkić, koje su u tim mjestima zatekli već ranije doseljene Bunjevce. Pojedini pripadnici tih preseljenih bunjevačkih porodica tokom devetnaestog vijeka radili su na stvaranju hrvatske ideje i nacije (kao na pr. Bunjevac Ante Starčević), da bi tokom Drugog svetskog rata postali vođe ustaškog pokreta i predvodnici ideje pokolja pravoslavnih Srba (na pr. Bunjevac Ante Pavelić, ideolog hrvatskog ustaškog pokreta Mile Budak).

Tačna godina doseljenja Bunjevaca u primorje ispod Velebita nije precizno utvrđena. Po **Manojlu Grbiću radi se o 1679. godini**. Ovim većim seobama prethodile su manje seobe s početka XVII veka, kao na pr. seoba Bunjevaca u Lič i Krmpote **1606. godine**. Uglavnom su se sve seobe Bunjevaca od prapostojbine u Hercegovini do Bačke dešavale tokom XVII vijeka. **U to vreme stanovništvo u Lici se sastojalo, prema izveštaju senjskog biskupa Brajkovića iz 1702, od Bunjevaca (Srba rimokatoličke i pravoslavne vere), Kranjaca (iz Slovenačkih zemalja), Hrvata kajkavaca, pokrštenih „Turaka“ i „Vlaha šizmatika“, dakle pravoslavnih Srba koji su bili brojčano dominantni)**. Brajković posebno naglašava da su veći dio ovih Srba bili starosedeoci. Biskup Brajković dalje navodi da su u selu Pazarištu stanovnici „Vlasi katolici nazvani Bunjevci“ („Catolici Valachi alias Bunievczi“) i da u Lovincu ima „80 kuća Vlaha Bunjevaca“, a u Smiljanu 40 kuća Bunjevaca.

Ivan Ivanić se krajem XIX vijeka pitao da li su Bunjevci u svim tim mjestima „još i danas Bunijevci ili su se, po srodnosti vere, pretopili u Hrvate“. On je ipak tvrdio („svakako je fakt“), da su se u mnogim od pomenutih mjesta sačuvali kao Bunjevci i „danas sa ponosom ističu da su Bunjevci“. Tako na pr. u „Srbobranu“ (br. 20 iz 1893. godine) objavljeno je **otvoreno pismo Paje Brkića**, bivšeg opštinskog načelnika **iz Sv. Roka**, u kojem on navodi da su za njegove roditelje i praroditelje svi govorili da su „Bunijevci bili“, pa zaključuje: „E pa kad su oni to bili, onda sam i ja. A Srbi i Bunijevci ne stoje daleko... A vi kad danas zastupate Bunjevce po Bačkoj i Banatu, zastupate kad i kad i svoju braću i ličke Bunijevce. Bunijevci u tim mjestima žive u najvećem prijateljstvu sa pravoslavnim Srbima, žene se i udaju među sobom. U ostalom i Antunović izrično veli, da su Bunijevci u mnogim pobrojanim mjestima očuvali i danas svoju bunjevštinu, što im služi na Čast“.

Velikohrvatski falsifikati, koji su od mitologije postali nametnuti stereotip istine, najlakše se mogu pobiti demografskom statistikom. Tako na pr, za Liku je validan turski popis iz 1626. po kome je u Lici bilo 7 do 8 hiljada kuća u kojima su uglavnom živjeli pravoslavni

Srbi, a u manjoj mjeri Srbi islamske vjere („Turci“). Rimokatolici su u to vrijeme predstavljali neznatan broj stanovnika Like i Krbave. Srpska demografska osnova Like i Krbave sve više se mjenjala s austrijskom okupacijom tih krajeva. Naime poslije Velikog bečkog rata (1683-1699) u Liku su se naselile slovenačke i njemačke porodice iz Kranjske i Štajerske, veliki broj Bunjevaca (Srba rimokatolika) se odselio preko Slavonije u Bačku. Lika i Krbava su 1712. pripojeni austrijskoj Vojnoj krajini, pa je te iste godine urađen popis župljana Like i Krbave, po kome su se stanovnici dijelili na Srbe pravoslavne i „Katolike“ (Srbe rimokatolike, odnosno Bunjevce i malobrojne doseljene Slovence i Njemce). O Hrvatima rimokatolicima nema ni pomena u ovom austrijskom popisu stanovništva. U prilog citiranih podataka iz popisa iz 1712. svjedoči izvještaj austrijskog barona Bartnštajna iz 1761. godine u kojem se navodi da su stanovnici Like i Krbave „sve sami neunijati Grci“ dakle Srbi pravoslavni, koji su „jako umnožili gornjekarlovačko generalstvo“. Treba istaći podatak da je u vladničanskom arhivu u Plaškom bilo mnogo dokumenata koji su svedočili o srpstvu Like, Krbave i Gorskog kotara. Pored arhiva eparhija Srpske pravoslavne crkve, pominjanje srpskog imena i jezika je prisutno u bečkim arhivima, banskom arhivu Hrvatske i Slavonije .

Etnograf Ivan Ivanić u svojoj ranije pomenutoj knjizi o Bunjevcima, ističe da krajem XVIII vijeka „i hronika prestaje govoriti o ličkim Bunjevcima i mi ni iz jednog istorijskog podatka ne vidimo kakav važniji momenat gdje bi se tamošnji Bunjevci naročito istakli kao Bunjevci, jer su oni već u XIX vijeku ušli u opštu istoriju Like i vojene Krajine“. Ivanić ne navodi činjenicu da su Bunjevci u drugoj polovini XIX vijeka poprimili novi nacionalno vjerski identitet pretvaranjem u Hrvate rimokatolike.

Seoba Bunjevaca u Bačku

Glavna masa Bunjevaca došla je iz Hercegovine preko Like i Slavonije u Bačku u vrijeme dok je još trajao Veliki bečki rat (1683-1699). **Kroz tek oslobođenu Slavoniju Bunjevci su prolazili 1691. godine, gdje su**

zatekli Srbe rimokatoličke vere – Šokce. S druge strane, Ivanić ističe da je bunjevački put kroz Slavoniju mogao biti u osamdesetim godinama XVII vijeka, jer oni „**već 1686. godine iskrsavaju u većim grupama u Subotici.** Iz **prenaseljene Like** Bunjevci su morali seliti u slabo naseljenu Bačku, iz koje je mađarsko stanovništvo sasvim izbjeglo a ostali su samo Srbi koji su čuvali „evropsku granicu“ od Turaka. Kako navodi Ivan Ivanić **Srbi su bili jedini stanovnici Bačke sve do druge četvrtine XVIII vijeka, kada su se Mađari po prestanku ratne opasnosti vratili u svoja sela.** Ivanić ne zaboravlja na podatak da je Bačka bila naseljena Srbima „od vajkada“, daleko pre dolaska mađarskog azijskog plemena (895. pod Arpadom).

Po dolasku u Bačku Bunjevci su prvo naselili sela pored Dunava, zatim gradove Sombor, Baju, Kaloču i uputili se prema Subotici, gde su prvo naselili okolna sela i pustare, a poslije odlaska Turaka (1686) ušli su u samu varoš gdje su zatekli brojne Srbe starosedioce koji su bili iste narodnosti kao Bunjevci, govorili istim jezikom, imali iste običaje, pa su se brzo s njima srodili. Austrijski kraljevski komesar, grof Volkra, dozvolio je da se u donji deo subotičke tvrđave useli „kaluđer pri rackoj koloniji“ tj. pri bunjevačkoj koloniji. Gornji sprat kule zauzeli su tadašnji graničarski kapetani – Bunjevci: Sučić, Marčetić, Vujović i Kajić sa svojim porodicama. Ovaj podatak svjedoči da su u blizini Subotice naseljeni Bunjevci, koji su krajem 1686. ušli u samu varoš i činili „racku koloniju“, kojoj je kraljevski komesar i dodijelio naročito kaluđera.

Već tih godina postojali su rimokatolički samostani u Baji, Somboru, Baču, Kaloči i Subotici u kojima su vjerske obrede vršili doseljeni Bunjevci i drugi srpski i ostali rimokatolici. Godine 1687. došlo je do masovnog bunjevačkog naseljavanja Subotice, pošto je te godine stigla glavovina doseljenih Bunjevaca pod vodstvom „18 franjevačkih kaluđera“, koji su bili misionari „grčko-slovenskog obreda“ (još uvek unijati) iz Bosne i Dalmacije. U to vrijeme među pridošlim franjevcima je još uvek bilo „polupravoroslavnih“ franjevaca, koji su kasnije (poslije 1697) primili rimokatoličku veru. Kanonik Antunović je zapisao da je zaslugom otaca franjevaca veliki dio „grčko-istočnjaka“ priveden u krilo „Sv. Majke

crkve katoličke“. I. Ivanji navodi da su prije toga pokatoličeni i pravoslavni Bunjevci kada su došli u Liku, zbog oskudice pravoslavnih sveštenika.

Ivanić je, citirajući statističke podatke, pisao da Šokci u Bačkoj stanuju u Sonti, Plavni, Monoštoru, Vajski, Bođanu, Baču, Santovu, Bregu i Novom Sadu. U Baranji su bili naseljeni u slijedećim mjestima: Pečuju, Pišpekuu, Bogaduu, Kesi, Nemeti, Berementu, Petardi, Torjancima, Repjaku, Šiklošu, Dardi, Sv. Stevanu, Bodalji, Baranjvaru, Vetini, Darasu, Manastiru, Muhaču, Nimešazu, Mođorogu, Egeragu, Sv. Eržebetu, Bikalu, Sv. Martinu itd. Ivanić zaključuje da su Šokci u Baranji donekle očuvali svoju narodnost, dok su je oni u Tolni skoro izgubili.

Ivanić potom analizira gde su se početkom XVIII vijeka Bunjevci i Šokci rasprostirali, gdje su sačuvali svoju narodnost, a gdje su se izgubili. Iz izveštaja o vizitama biskupskim u XVIII i XIX vijeku on navodi da je na pr. „u Apatinu 1756. bilo Ilira (Šokaca) a sad ih nema, u Baču, prije više, a sad malo; u Almašu 1738. bili su svi Bunjevci, sad su u manjini, u Baćinu su i sad u manjini i poslovenjuju Mađare, u Batmonoštoru gube se Šokci, a u Baji Bunjevci; u Voršogu su se izgubili, u Kaloči takođe; jezik su izgubili ali se Bogu i sad racki (srpski) mole, veli Antunović“. *Šokaca je bilo, osim u Bačkoj, još i u Baranji, Peštanskoj i Tolnanskoj županiji.*

Za Ivanića je u njegovim istraživačkim naporima bilo najteže to što do njegovog vremena još nigde nije tačno iznesena njihova statistika: „Za bačke Bunjevce i Bačko-Baranjske Šokce bila je zvanična statistika još donekle tačna (iako je mnoge Bunjevce i Šokce ubrajala u Mađare), ali broj ličkih Bunjevaca ne može se tačno opredjeliti, jer su uračunati u Hrvate“. Mađarski statističar Hunfalvi, nazivajući ih katoličkim Srbima, računao je da ih u Bačkoj i Baranji ima oko 70.000 duša. Po popisu od 1880. godine u Bačkoj je bilo 50.000 Bunjevaca i Šokaca.

Ivanić nije garantovao za tačnost brojeva kod ličkih Bunjevaca, „jer njih u zvaničnom popisu nema, ali će ih po našim privatnim izveštajima, ipak biti oko 30.000“. Na kraju Ivanić zaključuje da prema svemu navedenom

Bunjevaca ima 101.000, a Šokaca 52.000. Za Ivanića je to „lep broj, ali svakako manji no što je pređe bio, čemu uzroka valja tražiti u pretapanju u druge narodnosti, što je nastalo usled oskudice narodnih škola, i u raseljavanju u Trojednici (Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji – N.Ž). Kamo lepe sreće, da se pomoću probuđene narodne svesti stave bar u buduće prepreke odrođavanju naše katoličke braće – Bunjevaca i Šokaca“.

Propaganda hrvatstva među Bunjercima i Šokcima

Nasuprot navedenim brojnim dokumentima i knjigama o srpsko-katoličkom porijeklu Bunjevaca i Šokaca, hrvatski historičar češkog porijekla, Jaroslav Šidak, u svom dobro poznatom kroatofilskom maniru Bunjevce i Šokce Slavonije, Baranje i Bačke jednostavno svrstava u Hrvate. Pri tom ne navodi nijedan iole ozbiljniji izvor koji bi potvrdio takvu njegovu hipotezu. Za njega je Bačka “krajnji sjeveroistočni rub hrvatskog etničkog područja”, upravo zbog svrstavanja Šokaca i Bunjevaca u Hrvate. Za specifični ikavski bunjevački govor Šidak jednostavno tvrdi da je hrvatski: “Štaviše u osnovnim školama među Bunjercima upotrebljavali su se od pedesetih godina (XIX vijeka – N. Ž) isti udžbenici kao i u Hrvatskoj, pa se, na taj način, i u njihovoj sredini proširila Gajeva ortografska reforma, mjesto mađarske grafije i ’ilirski pravospis’. Time je udaren temelj kasnijem uvođenju hrvatskog književnog jezika u literaturu Bunjevaca”. Prema Šidakovoj narodnosnoj kulturološkoj šemi, proizlazi da su Bunjevci sto procentno pohađali školsku nastavu i na taj način, valjda daljinskim prenosom, prihvatili Gajevu tzv. hrvatsku ortografiju, kao da nije postojao susjedni srpski kulturni vođanski milje i srpska Vukova ortografija.

Propagandu hrvatstva su krajem tridesetih godina XX vijeka počeli propagirati etnički Srbi rimokatolici, odnosno Bunjevci i to pod uticajem ideje o stvaranju Velike Hrvatske u liku Banovine Hrvatske u avgustu 1939. godine. Tipični primjer predstavlja spisatelj vojvođanskog hrvatstva Petar Pekić, koji je naizgled pisao u stilu monarhističkog jugoslavenstva izjednačavajući srpsku i hrvatsku narodnost u Vojvodini, srpsko i hrvatsko historijsko bitisanje po principu

narodnosne “ravnopravnosti ključa”, ali stavljajući uvijek hrvatsko ime ispred srpskog. Negirajući srpski karakter Banata, Bačke i Baranje, Pekić je isključivo koristio regionalni teritorijalno-etnički naziv “Vojvođani”, pokušavajući stvarati posebni vojvođanski entitet. Mitološko hrvatstvo Vojvodine vezao je za XIII vijek kada je Bela IV “doselio veliki broj Hrvata u Bačku” nakon odlaska Tatara. Prema Pekićevoj interpretaciji događaja, Srbi su većinom naseljavali Banat, a Hrvati “u strahu od Turaka u manjim i većim grupama prodirali na sjever te se ustavili i nastanili u Bačkoj, Baranji i ostalim županijama Zadunavlja”. „Glavna seoba Bunjevaca-Hrvata u sjevernu i srednju Bačku”, po Pekiću, odigrala se krajem XVIII vijeka, kada su bosanski franjevci, zbog oskudice svake vrste, pozvali bunjevački narod na seobu iz Turske: „Pod njihovim vodstvom zaista za kratko vrijeme do 150.000 Hrvata katolika napuste Bosnu te se nastane u susjednoj Slavoniji, Hrvatskoj pa Zadunavlju i nešto u Bačkoj. Tu je i početak velike seobe Bunjevaca. Pod svojim duhovnim vođama bosansko-hercegovačkim franjevcima se oni već 1686. u većim grupama dosele u Suboticu i okolinu. Slijedeće 1687. ratno vijeće u Beču... dozvoli Bunjevcima-Hrvatima da se nastane u Segedinu, Subotici, Baji i Somboru. Iste godine Bunjevci-Hrvati pod vodstvom franjevaca, te svojih prvaka Jurja Vidakovića i Dujma Markovića, završe svoju glavnu seobu u Bačku...”. Pekić je bio zahvalan „rodoljubivom bunjevačkom svećenstvu” što mađarizacija „nije zahvatila maha i slomila otpor hrvatskog naroda u Bačkoj i ostalim pokrajinama južne Ugarske”. Pominjao je i ulogu Ivana Mažuranića (porijeklom Bunjevac) čijim trudom su Bunjevci i Šokci u Vojvodini dobijali „štampane hrvatske školske učenike”. Romantična predanja Bunjevaca-Hrvata veličala su ulogu bibliofila hrvatstva, kakav je na primer bio Franjo Mandić, a koji su propagirali i širili u bunjevački narod knjige Matice hrvatske i Društva sv. Jeronima. Ljubitelji „hrvatske knjige” u bunjevačkim selima smatrani su lučonošama „hrvatske narodne kulture” (P. Pekić, “Povijest oslobođenja Vojvodine”, Subotica, 1939).

Istoričar iz Zagreba Robert Skenderović jednostavno je preuzeo teze Petra Pekića o naseljavanju Bunjevaca u Vojvodinu u XVII vijeku (iz Bosne i

Dalmacije), pod vodstvom franjevaca. U svojim radovima Skenderović falsifikuje historijske nazive za Srbe (Raci, Slaveni, Iliri, Dalmatinci, Morlaci i drugi) i jednostavno ih predstavlja kao nazive za Hrvate. On na svoj neistorijski način piše da sve do potkraj XIX vijeka odnosi prema hrvatskom identitetu i hrvatskom imenu nisu bili pozitivni kod Bunjevaca i Šokaca: „Neki su, kao i u Slavoniji, smatrali da hrvatsko ime nije nacionalno nego regionalno te da ga zato ne treba prihvaćati. Neki su, poput biskupa Antunovića slutili da će prihvaćanje hrvatskog imena izazvati hrvatsko-srpski sukob u Bačkoj, pa su smatrali da je bolje prihvatiti samo imena Bunjevci i Šokci. On je, svjestan da se i 'mi Bunjevci sve više volimo nazivati Hrvati', o tome otvoreno pisao u svojoj knjizi 'Rasprava'..., pominjući kao primjer kako su se pravoslavni Vlasi u Hrvatskoj počeli nazivati Srbima što je izazvalo veliki srpsko-hrvatski sukob”(?! –N.Ž).

Srbi i Mađari uglavnom su kroz XVIII i XIX vijek vodili političke i nacionalne sporove oko historijskih prava na panonske krajeve. Nikada se u to vrijeme nisu pominjali Hrvati kao pretendenti na teritorije Bačke, Baranje i Banata, upravo zbog činjenice što su u to vrijeme Bunjevci i Šokci bili Srbi i, jednostavno rečeno, još nisu počeli nositi hrvatsko ime. Na području današnje Vojvodine vjekovima su se vodile rasne (narodnosne) i vjerske borbe preko crkava i drugih vjerskih organizacija. Stvarne vođe Bunjevaca i Šokaca u XX vijeku bili su rimokatolički svećenici, koji su naknadno veliku energiju ulagali u njihovo pretvaranje u Hrvate. Historičar Daka Popović je proročki predviđao da će se, zbog te činjenice, ponosno bunjevačko i šokačko ime izgubiti u neposrednoj budućnosti: “Šokački će se naziv izgleda potpuno izgubiti (kao što se izgubilo ime Dalmatinac i Bošnjak) iako je još pre pola stotina ime Šokac bilo rasprostranjenije i obuhvatalo je Slavoniju, Srem, južno bačko podunavlje i Baranju. U Sremu i Slavoniji ime Šokac je zamenjeno imenom Hrvat, a u Bačkoj i Baranji će se vrlo brzo zameniti bunjevačkim, a po negde i srpskim imenom.”

Isključivo vjersku rimokatoličku opredjeljenost bunjevačkog elementa, kako je već istaknuto, stvarali su i jačali franjevci, naročito

somborski franjevci, koji su bili njihova duhovna elita, kakvi su na primer bili „najučeniji Bunjevac i pjesnik tog doba fra Grgur Peštalić”, fra Ivan Antunović, naslovni biskup kaločki, zatim „otac bunjevačkog pokreta” Ambrozije Šarčević, „u kojima se porodi sretna pomisao da Bunjevce treba preporučiti nacionalnim duhom koji im jedini može pružiti dovoljno snage da odole sistematskim napadima najavljene mađarizacije”. Prema zamisli Šarčevića, u Subotici je 1878. godine utemeljena „Pučka kasina” koja je postala kulturno žarište i tvrđava nacionalne snage Bunjevaca Subotice i cijele Bačke. “Pučka kasina” će biti najzaslužnija za osnivanje Bunjevačko-Šokačke stranke u Kraljevini SHS 1920. godine.

Osnovna nacionalna strategija stvaranja hrvatstva provodila se preko širenja hrvatskog regionalnog (geografskog) imena Banske trožupanijske hrvatske na srpske, mađarske i italijanske prostore. Od druge polovine XIX vijeka ovakva tendencija je prisutna i na srpsko-mađarskim prostorima Bačke, Baranje i Banata. Primanjem Josipa Jurja Štrosmajera, don Mihovila Pavlinovića, Juraja Dobrile i fra Grge Martića među počasne članove „Đačkog društva Hrvatski dom” 1878. godine, simbolično su trebali biti objedinjeni Hrvati Banske Hrvatske, Dalmacije, Istre, Slavonije, Bosne i Bačke. Istoričari „bunjevačkog hrvatstva” isticali su ličnost biskupa Ivana Antunovića (koji se osjećao Bunjecom - Srbinom rimokatolikom) da je snažno afirmisala bunjevačko i šokačko ime, što je bilo preduslov za širenje hrvatskog imena na prostore Vojvodine. Međutim, sam biskup Antunović nikada nije za Bunjevce i Šokce govorio da su Hrvati, već da su jednostavno svi oni Srbi rimokatoličke vjere.

Pojava hrvatstva u Baranji, Bačkoj i Banatu vezana je za vatikansku propagandnu sentencu „svi rimokatolici Balkana – Hrvati”, utemeljenu na Prvom hrvatskom katoličkom sastanku iz 1900. godine. O ulozi RKC kod isticanja značaja „narodnosti Hrvatske“, na prvom katoličkom sastanku govorio je Šandor pl. Bresztyenszky. Iako mađarskog podrijetla, Breštjenski se svojski zalagao da u svom govoru istakne važnost hrvatstva za Vatikan i Rimokatoličku crkvu, odnosno da

istakne veliku „ ljubav prema domovini (Hrvatskoj) i narodnosti“ od strane rimokatoličke crkve. Breštjenski je posebno naglašavao da Hrvati nikada neće tražiti osnivanje posebne narodne crkve odvojene od Vatikana jer bi to bio „griješ i proti svetoj vjeri našoj“. Zato je svoj govor završio sledećim rečima: „Ostanimo dakle, u neprekidnoj, jakoj svezi sa Svetom Stolicom, pa će nam domovina (Hrvatska – N.Ž.) i narodnost biti obezbijeđeni“.

Hrvatstvo su u Hrvatskoj i Slavoniji objeručke prihvatili Njemci rimokatolici, naročito poslije 1900. godine, odnosno poslije održavanja Prvog hrvatskog katoličkog sastanka. Glavni uzrok toj pojavi Daka Popović nije vidio u vjerskoj rimokatoličkoj istorodnosti, koja je bila odlučujuća u navedenom slučaju, već u činjenici što su se Njemci na teritoriji Hrvatske i Slavonije pojedinačno naseljavali, kao zanatlije i činovnici, dok su se sremački Njemci naseljavali kao kompaktni zemljoradnici, koji su među Srbima sačuvali svoju nacionalnu svijest i jezik. Popović ipak previđa glavni razlog toj pojavi što se kod Srba nije provodila organizovana vjersko-nacionalna asimilacija nesrba, već se ona provodila sporadično stihijski, odnosno prema ličnom nahodaenju i simpatijama pojedinca prema srpskom narodu. Hrvatizujući se u Slavoniji i Hrvatskoj, Njemci su, s druge strane, germanizovali mnoge Bunjevce, Šokce i Srbe u jugoslavenskom i mađarskom Podunavlju. Iznad Njemaca, u pogledu snage nacionalne asimilacije, bili su Mađari koji su vršili snažan proces mađarizovanja Njemaca u današnjoj Vojvodini.

Jugoslavenska ujediniteljska misija Bunjevaca i Šokaca 1918. godine

Pojedini Srbi u Vojvodini ali i Srbiji vjerovali su u konstrukcije propagatora hrvatstva o potrebi zajedničke borbe protiv Mađara preko veličanja jugoslavenstva i naročito hrvatstva u Vojvodini. Mađari su tokom Prvog svjetskog rata oštro istupali protiv širenje jugoslavenske državne misli kao pogubne za mađarske državne interese, a naročito su osuđivali planove velikohrvatskih ideologa o otcepljenju od Ugarske. Zagrebačka štampa, koja je dopirala i do bunjevačkih čitatelja u Bačkoj,

objavljivala je „zanosne i rodoljubive članke” u kojima se snažno manifestirala hrvatska čežnja za oslobođenjem ispod mađarske dominacije i priključenju nekakvoj budućoj velikoj Hrvatskoj. Do bunjevačkih intelektualaca su dopirali hvalospjevi propagatora hrvatstva o osloboditeljskom značaju slovenačke Majske deklaracije iz 1917. jer se ona, po njima, zasnivala na „hrvatskom državnom pravu”. Bunjevci skloni hrvatstvu, prema Pekićevim konstrukcijama, obraćali su se političkim krugovima u Zagrebu da u svoj „revolucionarni program stave i plan oslobođenja Bačke od Ugarske“.

Najmarkantnija ličnost Bunjevaca u vrijeme ujedinjenja bio je rimokatolički svećenik Blaško Rajić. Bunjevačke novine pisale su 1918. da je bunjevačko pitanje riješilo 10.000 Bunjevaca i Srba 10. novembra 1918, kada su sa „oduševljenjem odobravali tada muževno i javno izgovorene riječi našega popa Blaška Rajića”. U nastavku članka Bunjevačke novine su istakle „Mi smo svi jedan narod, sinci Majke Jugovića, mi ćemo zajednički jer smo mi Bunjevci i Srbi jedno. Ne smije da nas rastavlja način kako se ko krsti... Ko nas dijeli taj je neprijatelj naš. Za nas je to pitanje riješeno 13. XI 1918, kada je prvi put stupila noga oslobodilačke srpske vojske na tle dotle podjarmljene Subotice. Za nas je to pitanje bilo riješeno kada je pop Blaško Rajić istoga dana u sali Bunjevačko-srpskog narodnog vijeća pozdravio pješadijskog pukovnika Antu Živulovića, komandanta prvih srpskih trupa koje su oslobodile Suboticu i ostale srpske oficire riječima: 'Gospodo, u ime subotičkog Bunjevačko-srpskog narodnog vijeća i u ime 70.000 Bunjevaca i Srba, koji u ovom gradu stanuju, čast mi je pozdraviti Vas kao vođe pobjedonosne srpske vojske, kao osloboditelje potlačenih naroda ispod teškog tuđinskog jarma... Za nas je to pitanje bilo riješeno kada je pop Blaško Rajić, 17. novembra 1918, u ime Katoličke Crkve blagoslovio artiljerijskog pukovnika Vladislava Krupeževića, njegove oficire i vojnike i srpske topove prid crkvom sv. Roke u Subotici, i kada je prid oltarom ovako govorio pobožnim Bunjercima i Srbima, kojih je također crkva sv. Roka također bila puna: 'Bio jedan narod. I sada je još živ. Narod malen na broj, ali veliki u ljubavi prema istini i pravdi, u ljubavi

prema braći svojoj. To je narod srpski. Bog je pomogao taj narod, pa se je on još prije oslobodio ispod jarma nekrstova, ispod zuluma turskog. Sloboda je bila slatka, a ljubav je gonila narod srpski da podili slatku slobodu sa još potištenom braćom svojom. Prija nekoliko godina skoče Srbi na noge lagane, zaletе se i oslobode braću svoju, što su u Macedoniji i oko Kosova ravnog, oslobode ih ispod krutog dugolitnog turskog gospodarstva. Ali su još imali mnogo braću svoju, koja je još u većoj bedi i nevolji čamila, u duhovnoj samoći. To smo bili mi, koji smo pod takom stegom bili, da nismo mogli ni 'Očenaš' na svom jeziku naučiti. Srbi su htili i nama pomoći. Ali ih je skupo stalo. Sudbina njina bila je ista što i sudbina Spasiteljeva, progonstvo, smrt i uništenje. Ali ih Bog nije ostavio... Srpski narod je prvo shvatio reči Spasiteljeve. Ljubav koja je spasa Boga nagonila da primi križ, muku i smrt, ta ljubav, ljubav za braću, navela je narod ovaj da primi poniženje i muku, da pođe na Golgotu za spas braće svoje. Mogli su se oni radovati svojoj slobodi ali su oni radije primili križ i muke... Zato slava i hvala Bogu, a onda miloj braći našoj koji su iza muka i Golgote evo došli slavni, dični kao osloboditelji naši. Za nas je to pitanje bilo riješeno 18. novembra 1918. kada su komandanti srpske artiljerije g. Vladislav Krupenežević i Milan Atanacković u pratnji oružane srpske vojske ušli u varošku kuću i silom zbacili sa vlasti dotadašnju još uvek mađarsku gradsku upravu u Subotici i predali je u ruke bunjevačko-srpske, na čelu sa Bunjecom dr Stipanom Matijevićem, kao velikim županom i gradonačelnikom. Za nas je to pitanje bilo riješeno i 25. novembra 1918. kada su na velikoj Narodnoj skupštini u Novom Sadu 70 legitimno izabраних pridstavnika subotičkih Bunjevaca i Srba glasali u Novom Sadu da se Vojvodina zajedno sa Suboticom prisajedini, ne Zagrebu, kao što su neki predlagali, nego Beogradu i Kraljevini Srbiji. Tada je pop Blaško Rajić održao ovaj svoj čuveni i istorijski govor: 'Izjavljujem da je ovaj način rišenja našeg pitanja, kako je maločas izvršen, sa svim srcem pozdravljam i uz njega pristajem. A sada dozvolite da vam prostim pučki jezikom kažem, kako ja sve to posmatram. Naša buduća jugoslavenska država je kako jaje, iz koga će se izleći orao, koji će se dići nebu pod oblake... Neću ovde razlagati što je Srbija uradila. Ta o tome danas govori sav veliki svit, nego ću u ime mojega do sada

potlačenoga, pritisnutog naroda javno prid skupštinom da zahvalim Srbiji što nas je svojom neprispodobivom vojskom oslobodila jarma i smrti! A vama braćo obećavam svojom muževnom riči, da ću na tome mistu, na koje me uz g. Jašu Tomića poslaste po najboljem svom uvirenju i znanju zastupati našu narodnu stvar'. Za nas je najzad ovo pitanje bilo riješeno i kada je početkom 1919. godine **Blaško Rajić** išao u Pariz sa bunjevačko-srpskom delegacijom, gdi je prid saveznicima na konferenciji mira svidočio **da su Bunjevci jedan narod sa Srbima** i da zato treba da ostanu u granicama nove države, koju je Srbija pobidom u ratu stvorila, a ne i dalje da ostanu u Mađarskoj, gdi bi opet morali da robuju tuđinu, a uz to i ratnu štetu da plaćaju Srbiji. Postoje i drugi za sav objektivni i normalni svit nedvojbeni dokazi istorijski (na naše davnašnje istorije), moralni, geografski, etnografski, privredni, saobraćajni i politički, da je pitanje pripadnosti Bunjevaca i Subotice odavno i za sav vik riješeno, ali je posle gornjih suvišno da i njih ovde navodimo”.

List državotvorne Bunjevačko-šokačke stranke subotički *Neven*, u broju od 26. avgusta 1921. godine pisao je da je „prije tri godine ushićeni bunjevački narod radosno suze ronio, kada je svoju braću, pobjedonosnu srpsku vojsku na svojim grudima prigrliti mogao“. Svi Bunjevci, koji su učestvovali u tim „sudbonosnim trenucima“, kako je pisao Neven, bili su „opojeni radošću“ jer su videli i uživali u njihovim ostvarenim „vjekovnim snovima“, pa su „osjećali bratsko ujedinjenje i pobjedu cijeloga slavenstva“. Subotički Bunjevci su iskazivali veliku zahvalnost prema srpskoj vojsci, jer su njihovi predstavnici „već u prvi mah predali cijelu upravnu vlast Bunjevcima, kao starosedeocima grada Subotice, te su Bunjevci u najljepšoj slozi i ljubavii sa podijeljenom ulogom u jednom kolu živjeli sa braćom Srbima, bez ikakve razmirice, nesuglasice u najljepšoj nadi i slutnji jedne svijetle budućnosti i općeg blagostanja u novoj narodnoj našoj Otadžbini, za čim su svijesni Bunjevci od uvijek težili, o čemu smo i u javnosti snove snovali“.

U nastavku Nevenovog članka napisano je da „nije bilo bunjevačkog sastanka gdje ne bi prisustvovala cijela četa srpskih oficira i braće Srba, niti srpske zabave koju ne bi dupskom napunili Bunjevci. Na kraju je istaknut i plodonosan bunjevačko-srpski prosvetni rad kada su bunjevački školski nadzornici „od mađarske nastave za dvije godine načinili potpuno slavensku“ osnivanjem „bunjevačko-srpske gimnazije, višju trgovačku i građansku školu, preustrojili sve osnovne škole u gradu i po salašima podigli bunjevačko-srpska zabavišta.“

Međutim, ovo početno srpsko – bunjevačko bratstvo s vremenom je slabilo zbog negativnog uticaja slovenačkih klerikalaca popa Korošeca i klerikalaca Hrvatske pučke stranke na pojedine bunjevačke političke vođe, koje su pristupile u njihov skupštinski Jugoslavenski klub. Te klerikalne bunjevačke vođe sve više su se okretale ka njemačkim i mađarskim političarima, ali i emisarima Radićeve Hrvatske republikanske seljačke stranke iz Zagreba. Politička pa samim time i nacionalna podvojenost među Bunjercima, kao i danas, sve više je jačala. Klerikalci iz Hrvatske, okupljeni oko Hrvatske pučke stranke, unosili su razdor među bunjevačke birače pred izbore 1923. i 1925. godine. Bivši pripadnici Bunjevačko-šokačke stranke (uglavnom rimokatolički svećenici), najviše su unosili razdora u jedinstvo stranke nastojanjem da je razbiju i da ojačaju propalu klerikalnu Hrvatsku pučku stranku. O tome je subotički Neven u broju od 20. prosinca 1924. Pisao sledeće: „Popovi i njihovih par skutonoša (kantori i zvonari) kad su osjetili da su u svim organizacijama bunjevačko-šokačke stranke – kako u izvršnom tako i u glavnom odboru – ostali u manjini, odlučili su da naprave puč, da bi stvorili sebi jednu zasebnu stranku, koja će otvoreno služiti čisto njihovim zasebnim i ličnim interesima, koji daleko stoje od opštih narodnih interesa“.

Ranije pomenuti publicista Petar Pekić u svom kroatofilskom maniru veličanja hrvatsva Bunjevaca i Šokaca, političko i vojno stanje 1918. i popa Blaška Rajića, predstavio je u sasvim drugom svjetlu od realnog stanja. Prema njegovim prohrvatskim historiografskim konstrukcijama događaji u Subotici u vrijeme stvaranja Kraljevine SHS su se odvijali na

sledeći način: “U domu Albe Malagurskog sastadoše se na tajni dogovor prvaci Srba i Bunjevaca: Skoro svi Bunjevci bili su prožeti hrvatskim nacionalizmom i agilno radili, osobito Vojislav Stanković direktor Hrvatske zemaljske banke iz Zagreba, na podizanju hrvatske svijesti među Bunjencima, pa se prema tome dalo i predvidjeti da će se ta konferencija svojom političkom tendencijom orijentirati prema Zagrebu. Svi članovi konferencije se saglasiše u tome da se Bunjevci, kao ogranak hrvatskog naroda za zaštitu svojih nacionalnih aspiracija obrate hrvatskom saboru. Na konferenciji je jednoglasno odlučeno da se zamoli župnik Blaž Rajić da, kao zastupnik Vojvodine otputuje u Zagreb te kod Narodnog vijeća i hrvatskog sabora zastupa njene interese. Rajić je već tada bio najmarkantnija ličnost Bunjevaca i neustrašivi borac za realiziranje njihovih nacionalnih prava. Zbog toga je iskusio progonstvo ne samo građanskih već i crkvenih vlasti. Prilikom krunisanja Karla Habzburškog, 20. XII 1916, bilo je naređeno da se u svim crkvama u Mađarskoj sutradan prilikom službe Božije otpjeva mađarska narodna himna. U crkvi sv. Roka u Subotici, u kojoj je župnik bio Rajić, kantor nije znao mađarski pa je mjesto mađarske himne otpjevao hrvatski ‘Tebi se klanjamo, o sveta hostijo’... Dva mlađa klerika su tom prilikom bila povređena pa su rekli da će se u toj crkvi još pjevati mađarska himna. Misija Rajićeva u Zagrebu bila je potrebna jer se znalo da će srpska vojska okupirati Suboticu”.

Međutim, s **protokom vremena u Kraljevini Jugoslaviji, pop Blaško Rajić poprima „tri narodne svijesti”**. Naime, od Bunjevca Srbina, kako je za sebe ranije govorio, početkom 1940. godine pisao je da je on „vazda bio ne samo dobar Sloven nego i predratni bački Bunjevac hrvatske svijesti”. Treba istaći da je Blaško Rajić mijenjao svoj vjersko-nacionalni identitet u skladu sa nacionalno-političkim promenama u državama. Naime, u broju 9. Naših novina, od 26. februara 1911, Blaško Rajić je napisao da su Bunjevci po krvi i porijeklu isto što i Srbi. Isti nacionalni stav je ponovio i 10. novembra 1918. godine u Subotici, kada je izjavio da smo „svi mi jedan narod, sinci majke Jugovića. Mi ćemo zajednički jer smo mi Bunjevci i Srbi jedno”. Srpski glas, glasilo Srpskog kulturnog kluba, zaključio je 1940. da iz ovakvih Rajićevih riječi, „kada

se nalazio u sveštenućkom ornatu na najsvetijem mestu”, nije teško zaključiti da li je pop Blaško Rajić bio „predratni Bunjevac hrvatske svijesti” ili Bunjevac srpske svijesti. Srpski glas je optuživao Rajića da prije Prvog svjetskog rata nije u stvari imao ni srpske ni hrvatske svijesti već samo mađaronske, prilagođavajući se tako trenutnim političkim prilikama. Zbog svog mađaronstva pobjedio je 1911. pri izboru za župnika Sv. Roke protukandidata svećenika Lajča Budanovića.

Velikohrvatska propaganda među Bunjvcima iz Zagreba 1935 – 1941.

Propaganda „hrvatstva” iz Zagreba vršila je pojačan pritisak na Bunjevce, naročito od vremena formiranja organizovanog hrvatskog pokreta 1935. godine. Ideolozi hrvatstva su tada isticali tezu da se „još od vremena biskupa Antunovića, svećenika Paje Kujunyića, dr Sudarevića govorilo da su imena Bunjevac, Šokac, Ilir, Bošnjak, Dalmat, 'ođoboki', sinonimi za hrvatsko ime, odnosno, da su sva navedena imena, inače istorijski nazivi za Srbe, vezana za hrvatsku narodnost. U vrijeme majskih izbora 1935. godine, rimokatolički svećenici su govorili „da naše časno i pošteno bunjevačko ime zadržimo u našem srcu, ali da javno ispovjedamo kao narodnosno ime, kad nas za to pitaju, ime Hrvat”. Prilikom popisa stanovništva grada Subotice, u oktobru 1935, svećenici su Bunjvcima savjetovali da u rubriku narodnost obavezno upišu ime Hrvat. S druge strane, državne vlasti u Bačkoj su čak i podupirale hrvatstvo, pošto je procjenjivano da je za državu opasnija mađarska nacionalna linija od širenja „slavenskog hrvatstva”.

Etničkom odnarođavanju Bunjevaca i Šokaca u dobroj mjeri je pridonio stav dijela hijerarhije Srpske pravoslavne crkve ekskluzivno vjerskim tumačenjem da se Srbima mogu zvati samo njeni pripadnici pravoslavne vjere. Naime, ti dijelovi pravoslavne hijerarhije i sveštenstva su isticali pravoslavnu vjeru kao glavnu osobinu srpskog naroda, dok je jezik, porijeklo, običaje i druga etnološka znamenja potiskivala u drugi plan. Na sastancima u Srpskom kulturnom klubu, koji je aktivno djelovao od 1937. do 1941. godine, kritikovano je određenje „Vojvođanin” kao „Srbin

pravoslavne vere”, jer su njime odbačeni „srpski katolici” (Bunjevci i Šokci), pa je zahtjevano da se riječ „Vojvođanin” upotrebljava u značenju Srba sva tri verozakona. Ideolozi SKK, prije svih Dragiša Vasić (kasnije ravnogorski ideolog), isticali su da je srpski nacionalizam bio isuviše pravoslavno obojen pa nije mogao izvršiti nikakav veći uticaj na Srbe rimokatolike. Iz tog razloga među Bunjercima i Šokcima mogla se nesmetano vršiti nacionalna misao hrvatstva i to pod uticajem dnevne “haesesovske” politike i rimokatoličke crkvene propagande. Vasić je istakao i slijedeće: „Potrebno je da naša nacionalna ideja evoluiše tako da već jednom prestanemo smatrati Srbima samo one koji su pravoslavne vere, jer nažalost identifikovanje narodnosti s verom ni u kom delu našeg naroda nije toliko ukorenjeno kao baš u Vojvodini”.

Subotička matica pojačala je svoj rad na nacionalnom polju širenja Hrvatsva među Bunjercima poslije stvaranja Banovine Hrvatske. „Sedmom razgovoru Subotičke matice”, održanom u nedjelju 7. januara 1940, prisustvovao je zastupnik dr Vlatko Maček dr Josip Torbar, biskup Budanović, župnik Blaško Rajić, bunjevački senator Jozo Đido Vuković i „mnogi predstavnici hrvatskog kulturnog nacionalnog života za Bačku i Baranju”. Predsjednik Matice, župnik Blaško Rajić, na sastanku je istakao da je Matica i osnovana da ujedini sve Bunjevce-Hrvate na kulturnom polju, „da stvori frontu koja je vrednija od one koja se napada ili brani hladnim ili vatrenim oružjem”. Za njega je važna ova fronta „jer se u ovoj borbi odlučuje o bitnosti jednog naroda”, a Bunjevci su ujedinjeni na tom polju uz pomoć „braće iz Hrvatske”: „Povećano je to zadovoljstvo time što se u našoj borbi ne oslanjamo više na sami sebe nego i na braću u Hrvatskoj. Mi smo do sada imali naša kulturna udruženja. Vama je poznato da smo osnovali hrvatsku kulturnu zajednicu da bi mogli još uspješnije raditi, ali ja Vama tvrdim da je sav naš rad u našoj kulturnoj borbi jedna gerilska borba”. **Za Rajića**, u toj kulturnoj borbi najvažnija je bila škola, bez koje nema prave fronte, bez koje nema pravog napretka: „Naša društva su samo barikade koje će jedno vrijeme izdržati, ali bez linije, bez škole mi možemo propasti. Zato vas pozivam da udarimo temelj našoj hrvatskoj narodnoj školi”. Pri tom se zalagao za dominaciju zapadne

kulture u školi, **protiv istočne „ćirilske kulture“: „Čitanke su priređene za srbijansku djecu, a ne za našu. One mogu jedno vrijeme da zabave našu omladinu, ali to ne vodi napretku, to ne ostavlja u duši naše omladine nikakve emocije. Nama su potrebne čitanke i učitelji, koji poznaju našu zapadnu kulturu, naš Uskrs, naš Božić i koji će zajedno sa našom djecom slaviti naše svece. Ova današnja fronta, koju daje današnja nastava u školama betonirana je, duboko kopana ali na pijesku koji može odnijeti prvi vjetar.“**

Rajić je zaključio da Bunjevci Hrvati nisu ništa dobili na kulturnom planu osim „odgoja na temelju istočne kulture koju naš narod neće da primi“. Nakon Rajićeva govor „Subotička matica“ donijela je odluku koja je favorizirala zapadnu rimokatoličku kulturu: **„Bunjevci-Hrvati iz Bačke i Baranje mole Kr. Vladu putem hrvatskih ministara da im otvore što prije hrvatske škole i srednje škole, na osnovu zapadne kulture“**. Slični nacionalno-kulturni problemi kao i danas.

Mačekov izaslanik iz Zagreba dr Josip Torbar je u sličnom tonu govorio o starini i veličini hrvatskog naroda koji će, uz primjene agresivnih metoda, ne samo očuvati svoj nacionalni prostor, nego ga i povećati uz nacionalnu čvrstinu i nepopustljivost: „Neka znaju da ko povrijedi jednog Hrvata povrijedio je sve nas, pa ćemo mu dati dostojan i složan odgovor. Mi ničije ne tražimo, ali ko hoće da nam otme nacionalne pravice, neka zna da ćemo ga svom narodnom snagom satrti’... Hrvatski će narod imati svoje neprijatelje i u buduće. Hrvatske nacionalne težnje ostvariti će se u potpunosti, ako ne danas, a ono sutra. Mi imamo pravo na naš nacionalni opstanak isto kao i drugi narodi... Mi nikome ne prijetimo, ali mi ne ćemo da budemo inferiorna masa“. U nastavku svog militantnog ratnohuškačkog govora Torbar je povukao granice velikohrvatskog nacionalnog prostora: „Subotica je danas isto što i Zagreb, Osijek i Varaždin. Nema danas nikakove razlike između Bačke i Baranje i Hrvatske. Ko to ne razumije, mi ćemo ga o tome uvjeriti. Hoćemo naša nacionalna prava u potpunosti. Zar nije strašno da 75.000 Hrvata grada Subotice skoro nema hrvatskih učitelja. U Somboru nema vjeroučitelja. A pitam ja Vas ko plaća najviše poreza u zemlji? Mi! Ko služi vojsku? Mi!

114

Mi i uvijek Mi! Kad mi tako savjesno odgovaramo našim dužnostima prema državi, tražimo da i naša država odgovara našim zahtjevima i neka država bude uvjerena da su zahtjevi bačkih i baranjskih Hrvata zahtjevi cjelokupnog hrvatskog naroda. (Dugotrajni pljesak). Ja vas uvjeravam da će Subotica, Bačka i Baranja znati očuvati ono što se od nje traži. To očekuje cijela Hrvatska, to očekuje i vođa Hrvata dr Vlatko Maček...”.

Glavni bunjevački ideolog velikohrvatstva na sjeveru Bačke, senator i predsjednik radnog odbora Hrvatske seljačke stranke za Bačku, Josip Đido Vuković, sazvao je, 7. januara 1940, u nedjelju prije podne, osnivajuću skupštinu kotarske organizacije HSS-a za grad Suboticu. Poslije podne, istog dana u prisustvu „mačekovca“ dr Torbara, održana je zajednička sjednica kotarske organizacije Hrvatske seljačke stranke za grad Suboticu i šireg radnog odbora HSS-a za Bačku i Baranju. Donesen je zaključak da se nastavi sa organiziranjem HSS-a u Vojvodini, i da „do proljeća sve ono što misli i osjeća s nami bude organizirano u solidne i čvrste organizacije HSS” kako bi spremno izbore dočekali uvjereni da nam ni pobjeda neće izostati”. U izbornoj ali i široj nacionalno-političkoj borbi protiv „beogradske tiranije” Vuković je vidio glavne saveznike u vojvođanskim Njemcima i Mađarima. Zato ih je pozivao da stupe u redove HSS-a „da bi što prije doživjeli dana, kada ćemo biti svoj u svome i živiti život dostojan čovjeku”. Zajednički cilj ideologa HSS-a, „Bunjevačkih Hrvata“, Mađara i Njemaca bilo je stvaranje autonomne Vojvodine „u kojoj će svi biti svoj u svome, te potpuno ravnopravni sa svim ostalim“. Pošto Beogradski političari nikada nisu htjeli autonomnu Vojvodinu, kako je tvrdio Vuković, „zato mi Hrvati u Vojvodini u tom slučaju hoćemo da kidamo sa Vojvodinom, da idemo u Banovinu Hrvatsku. Mi idemo dalje i pozivamo sve Mađare i Njemce koji su za autonomiju Vojvodine... mi smo tu, mi ćemo im pomoći neka se samo late posla... Postoji jedan način putem kojeg ćemo doći do autonomije Vojvodine: na budućim izborima javno i muški tražimo priključenje Banovini Hrvatskoj cijele Vojvodine ili barem njenog velikog dijela. A Kad Vojvodina bude u Banovini Hrvatskoj, onda je do autonomije samo jedan skok. Naš vođa, kao potpredsjednik vlade daće potpunu garanciju

Mađarima i Njemcima da će se u tom pravcu slobodno moći organizirati i na izborima nesmetano izraziti svoju volju. Autonomnu Vojvodinu možemo ostvariti samo putem dr Mačeka i putem Banovine Hrvatske. Vođe Njemaca i Mađara treba da se dignu na visinu svoga položaja i moraju znati da to neće ići kao lojom namazano; treba raditi, treba žrtvovati pa i mnogo štošta podnašati... Narodna prava se ne mogu izvojevati senatorskim platama upisivanjem, podvorenjima niti mrvicama bačenim pojedincima pred izbore... Za ljepšu i bolju budućnost se mora boriti i mučiti... Naša lozinka u predstojećoj borbi do konačnog uređenja države jeste: svi koji živimo u Bačkoj, Banatu i Baranji, u najbogatijim a ujedno i u najzapostavljenijim krajevima ove zemlje koju su beogradski političari upropastili i kojoj beogradski političari ne daju živjeti, složimo se i Hrvati i Srbi, Mađari i Njemci i na izborima izrazimo svoju želju da hoćemo u Banovinu Hrvatsku, a u toj Banovini Hrvatskoj uredićemo položaj Vojvodine pomoću dr Mačeka onako kako mi hoćemo. Pa da ostvarimo samo autonomnu Bačku i Baranju pod okriljem Banovine Hrvatske dostigli bi vrlo mnogo, a to dostignuće vrlo je jednostavno jer zavisi o Mađarima i Njemcima.”

Vuković je na kraju „demokratski” upozorio svoje birače da je na zajedničkoj sjednici zaključeno da jedino on ima pravo govoriti u ime HSS-a Bačke i Baranje jer je on predsjednik radnog odbora HSS za Bačku i Baranju. Zbog „neposluha” Vuković je zabranio članovima vojvođanskog HSS-a da komuniciraju sa „mađaronom” Ivanom Nađom – Šokcem iz Bača. Popularizator vojvođanskog hrvatstva Josip Vuković se Nađu obratio kao “rođenom Hrvatu”.

Povodom boravka ministara dr Smiljana i Mihalyića u Subotici, Jutarnji list, od 15. marta 1940. intervjuisao je predstavnika HSS u Somboru dr Grgu Vukovića koji je rekao slijedeće: „Ne želim cijepati Vojvodinu. To ne želi ni sam dr Maček. Znamo kakvih bi teških posljedica od toga imali Mađari rascjepani u dva dijela, ne bi mogli izvojtiti ona prava, koja i kao narodne manjine u našoj državi i po zakonu im pripadaju. Čim se priznaju Hrvatima njihova prava u Vojvodini nastat će nova era, a nadam se da će to biti skorih dana”. Da ne bi ko slučajno pogrešno protumačio njegove

riječi, dr Grga Vuković se potrudio da ih on sam protumači: „Želim naglasiti da je politika HSS-a kao najdemokratskije stranke u Vojvodini u tome da Vojvodina dobije svoju autonomiju i postane posebna federativna jedinica prilikom preuređenja države s istim pravima kao i ostale jedinice, tim prije jer u Vojvodini postoji jak pokret za autonomiju u kojem se pokretu nalazi i većina Srba i većina Hrvata kao i većina Mađara i Nijemaca. Zato smatram da se svakako ima respektovati volja naroda u Vojvodini prilikom rješavanja pitanja Vojvodine. Isti autonomistički pokret se pojavio u Bosni pa je želja svih nas Vojvođana da se istovremeno i na isti način riješi i pitanje Vojvodine”. O Vojvodini je bilo riječi i na konferenciji predstavnika bivše mađarske stranke u Vojvodini, koja je održana 9. marta u Senti. Tom prilikom g. Janoš Vamoš je izjavio da akcija za cjepanje Vojvodine ipak predstavlja veliku opasnost za mađarsku manjinu.

U martu 1940. pripreman je veliki „zbor Hrvata” Bačke i Baranje, od koga je očekivano da donese odluku o pripajanju vojvođanskih teritorija Banovini Hrvatskoj. Prema svjedočenju političara Miloša Trifunovića, srpski dio vlade se uplašio od ovakvog zbora zbog očekivanih ekscesa. Naime, sa srpske strane namjeravao se obezbjediti novac kako bi se poručili specijalni vozovi i dovezao „srpski svet” iz cijele Bačke u Suboticu na taj zbor Bunjevaca-Hrvata. Vlada se međutim uplašila od mogućeg krvoprolića između pravoslavnih Srba i rimokatolika Bunjevaca (Hrvata) i zabranila zbor.

Broz i komunisti proglašavaju Bunjevce Hrvatima 1945. godine

U komunističkoj Jugoslaviji narodno-vjersko pitanje Šokaca i Bunjevaca konačno je „rešeno“ dekretom Josipa Broza iz 1945. godine, kojim je jednostavno naloženo da se Bunjevci i Šokci imaju smatrati Hrvatima. Kroatizacija Bunjevaca i Šokaca inicirana je tokom rata u Jugoslaviji 1941-1945. godine od strane partizanskog vrha na čelu sa Josipom Brozom. **Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu** u praksi je proveo takvu inicijativu jugoslavenskih komunista upućivanjem raznih naredbi i

preporuka da se Bunjevci i Šokci trebaju nazivati Hrvatima. U oslobođenoj komunističkoj Jugoslaviji nastavljena je takva tendencija temeljnog pohrvaćivanja Bunjevaca i Šokaca. **Na osnivačkom kongresu Komunističke partije Srbije, održanom od 8. do 12 maja 1945. godine, generalni sekretar KPJ Josip Broz – Tito inicirao je potpuno pohrvaćenje Bunjevaca i Šokaca u Vojvodini.** Slavoniju nije pominjao jer su u njoj Šokci već početkom XX vijeka u potpunosti prihvatili hrvatstvo. U govoru izrečenom petog dana kongresa on je povišenim imperativnim strogim tonom govorio o srpskom šovinizmu u Vojvodini: „Mi gradimo jedinstvo i bratstvo, ali srpski šovinisti u Vojvodini neće da priznaju Hrvatu da je Hrvat, već ga zovu Bunjevac. On traži i propusnicu za Beograd, a ovaj mu piše: narodnost Bunjevac. Ako su Hrvati imali ustaše, onda su Srbi imali četnike. U čemu je razlika između jednih i drugih. To su greške koje treba iskorijeniti. Iz temelja treba iskorijeniti lokalni šovinizam. Ja bih htio da naša Vojvodina bude zaista pokrajina bratstva i jedinstva, u kojoj će svi narodi živjeti u slozi, gdje neće biti nikakve razlike između njih. Razni elementi, bivši pisari, bilježnici, govore da su Tito i komunisti rascijepili Srbiju. Srbija je u Jugoslaviji, a mi ne mislimo da unutar Jugoslavije stvaramo države koje će ratovati međusobno....Radi se samo o administrativnim granicama. Ja neću da u Jugoslaviji budu granice koje će razdvajati, već sam stotinu puta rekao da hoću da granice budu one koje će spajati naše narode...”.

Brozova kritika „srpskog šovinizma“ prema Bunjencima i Šokcima u Vojvodini brzo je urodila plodom. Iz partijsko-državnog vrha komunističke Jugoslavije svim mjesnim narodno-oslobodilačkim odborima u Vojvodini upućena je strogo povjerljiva naredba kojom se u potpunosti brisalo bunjevačko i šokačko ime i pretvaralo u hrvatsko. Tako je Glavni narodno-oslobodilački odbor Vojvodine – odeljenje za unutrašnje poslove, 15. maja 1945. (br. 1040) uputio naredbu svim srpskim narodnooslobodilačkim odborima: „Događa se da se mnogi Hrvati uvode kao Bunjevci i Šokci u rublike, gdje se označava narodnost, a ne kao Hrvati kao na primer u legitimacije, razne evidencije i spiskove, i to često biva po njihovom izričitom zahtjevu ili po volji i nahođenju

dotičnog činovnika. Kako bunjevačke i šokačke narodnosti ne postoje, to vam se naređuje da sve Bunjevce i Šokce imadete tretirati isključivo kao Hrvate, bez obzira na njihovu izjavu. U raznim okruzima i mjestima, gdje su oni do sada uvedeni kao Šokci i Bunjevci da se to ispravi i označiti kao Hrvati, naročito u legitimacijama, biračkim spiskovima, putnim dozvolama, i raznim drugim spiskovima po nacionalnosti, ubuduće se imaju isključivo unositi kao Hrvati. Sve do sada izdate legitimacije i isprave, gdje su označeni kao Bunjevci i Šokci, imaju se uništiti i nove izdati“.

Bunjevcima i Šokcima je 1991. godine, preko „šifre 028“, konačno je u Miloševićevo vreme dozvoljeno da se izjašnjavaju kao posebna narodnosna grupa. Preko 16.000 Bačvana ponovo se počelo izjašnjavati kao Bunjevci umesto ranije kao Hrvati.

###

Na kraju se može zaključiti da je hrvatstvo nepoznat narodnosni pojam u današnjoj Vojvodini sve do tridesetih godina XX vijeka. Banat, Bačka i Baranja bili su šaroliko narodnosno i vjersko područje nastanjeno Srbima, Njemcima, Mađarima, Slovacima, Bunjevcima, Šokcima, Rusinima, Rumunjima, Jevrejima i drugima. O Hrvatima kao posebnoj narodnosti ili etničkoj tvorevini nema ni pomena u izvorima i literaturi iz druge polovine XIX i prvih decenija XX vijeka. Bunjevački i Šokački srpsko-katolički narodnosni element nikada u to vrijeme nije vezivao svoje etničko biće za hrvatstvo. Unatoč žestokoj velikohrvatskoj propagandi provedenoj od vremena stvaranja Banovine Hrvatske 1939, i u Brozovoj Jugoslaviji od 1945. godine, ponosno Bunjevačko ime je sačuvano zahvaljujući odluci rukovodstva Srbije da se ono legitimno obnovi 1991, kao i vlastima države Srbije od početka dvehiljaditih godina pa do danas. Bunjevačku istoriju, tradiciju i kulturu srpska država treba da podržava i njeguje, naročito tipična bunjevačka etnološka znamenja, bunjevački jezik ikavskog izgovora koji tu malu narodnosnu grupaciju izdvaja u poseban vjersko-nacionalni entitet vrlo blizak srpskom narodu.

Osvrti i recenzije

**Neutralizacija Srbije i inkriminacija
Evropske Unije u identitetskom sporu
Hrvata i Bunjevaca u Srbiji**

Aleksandar Raič

Raič, Aleksandar (2019),
Neutralizacija Srbije i
inkriminacija Evropske Unije
u identitetskom sporu Hrvata
i Bunjevaca u Srbiji,
Bunjevački prigled, sveska 8-
9, 2019-2020, str. 120-131,
Novi Sad: Udruženje građana
Bunjevci
ISSN 2334-6124

Sažetak: 7. februara 2018. godine pridsidnik Hrvatskog nacionalnog vijeća u Srbiji, uputio je otvoreno pismo vlastima Autonomne Pokrajine Vojvodine sa zahtivom i pritnjom da se sa dnevnog reda Skupštine AP Vojvodine skinu započeti pravno-politički proces opozivanja Dekreta iz 1945. godine kojim je Bunjevcima zabranito nacionalno bunjevačko i administrativno nametnuto javno nacionalno hrvatsko identifikovanje. Pismo se zasniva na tvrdnji da "prihvatanje političke inicijative Bunjevačkog nacionalnog savita za "proglašenje ništavnosti akta o nasilnoj asimilaciji Bunjevaca kojom se poništava naredba iz 1945. godine kojim se pripadnicima bunjevačke nacionalne manjine zabranjuje sloboda nacionalnog izjašnjavanja kao Bunjevaca" znači "nepotrebno dodatno opterećivanje srpsko-hrvatski odnosa uopće, ... i nastavak miješanja vlasti u identitetski spor, u kojem međunarodne institucije od srpskih vlasti zahtijevaju zadržavanje stroge neutralnosti". Pristajanje na tako nemišanje samo srpski vlasti, inkriminiše i hrvacku i međunarodnu administraciju jer zaobilazi sopstveni temeljni zahtiv direktnog, spolja neuplivanog rešavanja identitetskog problema strana u sporu – nacionalnih manjina Bunjevaca i Hrvata u Srbiji. Pozivanje na "međunarodno institucionalno zahtivanu neutralnost srpski vlasti" može značiti samo očekivanje da nacionalna elita Hrvata-Bunjevaca dobije odrišite ruke u nastavljanju identicidnog "rišavanja bunjevačkog pitanja" u Srbiji. To je jezgro inkriminacije zaktiva o "neutralizaciji" koji prikriva pravno-politički institucionalizovani blic-proces iz 1945. godine realizovan pokretanjem državnog mehanizma represije protiv Bunjevaca i Šokaca. Taj zaktiv počiva na viziji budućnosti bez Bunjevaca kao političkog subjekta. Vizija sa Bunjevcima ko takim subjektom je bila pozadina manjinske politike hrvackog pridsidnika dr Iva Josipovića, ali su pionirski koraci priduzeti u njenom pravcu od strane političke elite Bunjevaca, pokazali nesprimnost hrvatsko-bunjevačke elite za

120

detant u rišavanju hrvatsko-bunjevačkog identitetskog spora. Otud je važno imat u vidu kako srpski dio mišovitog srpsko-hrvatskog međuvladinog odbora koji prati sprovođenje bilateralnog sporazuma o zaštiti manjina između Republike Srbije i Republike Hrvatske ne mož ostat neutralan kad unutarbunjevački diskurs o bunjevačkom pitanju biva narušen višestrukoum intervencijoum hrvatske države u korist nadmoći Hrvata-Bunjevaca u bunjevačko-hrvatskom identitetskom sporu. U okolnostima take intervencije, podrška srpske države aktivnostima Bunjevaca je jedan od uslova njeve ravnopravnosti u tom sporu. Brez podrške srpski naučno-istraživački i obrazovni institucija, malobrojna bunjevačka inteligencija ne bi bila u stanju parirat hrvatskom asimilacionističkom pritisku na Bunjevce koji nastoje sačuvat svoj etnički identitet ko autohtoni bunjevački identitet, a još manje naučno utemeljit svoju tranziciju od tradicionalnog etničko-katoličnog u moderni bunjevački nacionalni identitet. Taj prilaz čini suštinu identitetskog spora u kome Hrvati-Bunjevci nastoje zadržat nadmoć potkripljenu neupitnoum intervencijoum države Hrvatske i proskribovanjoum prava države Srbije na podržavanje Bunjevaca kojima je ustavoum garantovala prava nacionalne manjine. Otvoreno pismo pridsidnika Hrvatskog nacionalnog vijeća se mož razumit ko instrument cementiranja položaja Bunjevaca ko obespravljene „skupine pojedinaca koji ne žele da se identifikuju ko Hrvati”, koja nema uslove za nastup na istorijskoum sceni Srbije i Evropske zajednice ko politički subjekt, ko realna zajednica sa nacionalnim institucijama u kakoum sistemu već decenijama nastupaju hrvatski identifikovani podunavski Bunjevci.

Ključne riči: Bunjevci, bunjevački Hrvati, identitetski spor, državna intervencija u rešavanjoum spora

Još 7. februara 2018. godine tadašnji pridsidnik Hrvatskog nacionalnog vijeća u Srbiji, uputio je otvoreno pismo vlastima Autonomne Pokrajine Vojvodine sa zahtivoum i pritnjoum da se sa dnevnog reda Skupštine AP Vojvodine skine započat pravno-politički proces opozivanja Dekreta iz 1945. godine kojim je Bunjevcima zabranito nacionalno bunjevačko i administrativno nametnito hrvatsko javno identifikovanje. Pismo se zasniva na tvrdnji da „prihvaćanje političke inicijative Bunjevačkog nacionalnog saveta za „proglašenje ništavnosti akta o nasilnoj asimilaciji Bunjevaca kojoum se poništava naredba iz 1945. godine kojim se pripadnicima bunjevačke nacionalne manjine zabranjuje sloboda nacionalnog izjašnjavanja kao Bunjevaca" znači "nepotrebno dodatno

opterećivanje srpsko-hrvatski odnosa uopće, ... i nastavak miješanja vlasti u identitetski spor, u kojem međunarodne institucije od srpskih vlasti zahtijevaju zadržavanje stroge neutralnosti". Rič je ovdi o „identitetskom sporu između zajednice Bunjevaca koji se ne osjećaju Hrvatima te hrvatske zajednice u Republici Srbiji, koji ove dve zajednice opterećiva tenzijama i animozitetima“ već duže vrime.

Važnost ovog pisma nadilazi ovaj posebni povod. U Pismu su navedene tvrdnje na koje se u više otvori pisama zajednica Hrvata-Bunjevaca oslanja u svojoj strategiji negiranja prava Bunjevaca na posebni nacionalni identitet. No, u ovom Pismu je izrečena i nova tvrdnja kojom se ova strategija nastoji legalizovat na internacionalnom nivou. To je pozivanje na „zahtjev međunarodnih institucija o zadržavanju stroge neutralnosti srpskih vlasti u identitetskom sporu između zajednice Bunjevaca, koji se ne osjećaju Hrvatima te hrvatske zajednice u Republici Srbiji, koji ove dve zajednice opterećuje tenzijama i animozitetima“.

Originalni izvor pomenitog međunarodnog zahtiva nije referisan al se on može prvenstveno odnosit na institucije Evropske zajednice. Otud u ovom osvrtu nastojimo razjasnit problem internacionalizacije bunjevačkog pitanja u okviru Evropske Unije (EU). Problem je formulisan pitanjima: Da li je zahtiv administracije EU za **neutralnost** (nemišanje) srpski vlasti u identitetskom sporu Bunjevaca i Hrvata u Srbiji **inkriminacija**³¹ te administracije (mišanje koje krši norme međunarodnog prava i prava Srbije)? Zašto međunarodne institucije zahtivaje neutralizaciju u identitetskom sporu samo srpski a ne i hrvatski vlasti ko zainteresovani subjekata u tim sporu?

U nastavku ovog osvrta navedene su primedbe nuz tvrdnje na koje se priloženo otvorito pismo naslanja.

---

³¹ <https://nhatbook.com/wp-content/uploads/2019/06/Nhatbook-The-essential-law-dictionary-Amy-Hackney-Blackwell-2008.pdf> (pristup: 14.3.2020.) -- incriminate. V. Sugestija ili optužba da je neko kriv za zločin (To suggest or charge that someone is guilty of a crime. N. incrimination. ADJ. incriminating.)

U sintagmi „Mešoviti odbor koji prati provedbu bilateralnog sporazuma o zaštiti manjina između Republike Srbije i Republike Hrvatske” pod manjinama Pismo podrazumiva nacionalnu manjinu Hrvata u Srbiji i nacionalnu manjinu Srba u Hrvatskoj. Takom definicijom manjina bački Bunjevci se ne obučavaju iako su oni manjina Republike Srbije unutar njeni granica koji se ne mogu izuzet iz ciline građana Republike Srbije. To proizlazi iz činjenice pravnog priznavanja Bunjevaca ko nacionalne manjine u Republici Srbiji/ AP Vojvodini. Otud se od srpske strane pomenite Mešovite komisije nemož zahtivat "neutralnost" spram narušavanja interesa Bunjevaca od strane političke elite hrvatske nacionalne manjine u Srbiji. Pismo, pak, na taku neutralnost opominje i Srbiji šalje pritnju zbog „miješanja vlasti u identitetski spor, u kojem međunarodne institucije od srpskih vlasti zahtijevaju zadržavanje stroge neutralnosti”³². Pristajanje na tako nemišanje samo srpski vlasti, inkriminiše i hrvatsku (ko pričutnog podržavaoca podnosilaca otvoritog pisma) i međunarodnu administraciju (ko transmitera opominjuće poruke tog pisma) jer zaobilazi sopstveni temeljni zahtiv direktnog, spolja neuplivanog rišavanja identitetskog problema strana u sporu – nacionalni manjina Bunjevaca i Hrvata u Srbiji³³.

Identitetski spor Bunjevaca koji se ne izjašnjavaje ko Hrvati i Hrvata-Bunjevaca, ili „rišavanje bunjevačkog pitanja“, kako ga pomenita politička elita razumi, sublimiran je u identicidu izvršenim nad Bunjevcima 1945. godine sprovođenjom naredbe GNOOV (vidit faksimil u *Bunjevačkom prigledu* sveska 5/2016. str. 181.). Taki značaj akta GNOOV iz 1945. godine za formiranje hrvatskog identiteta bački

---

³² Dr S.Bačić ne navodi koje „međunarodne institucije“ i u kojem dokumentu zahtijevaje strogu neutralnost vlasti Srbije. Virovatno se podrazumivaje institucije EU u kojima Hrvacka ima zastupnike koji su se 2014. godine oglasili povodom „afere ćirilični udžbenici za bunjevačke đake“.

³³ Priciznije posmatranje čini ovaj problem složenijim. Nije u pitanju spor Bunjevaca i Hrvata (onog dila ciline hrvatske nacionalne manjine u Srbiji koji ne vodi poriklo od istorijski etnički identifikovani Bunjevaca). U pitanju je spor unutar populacije čiji pripadnici ne negiraje svoj bunjevački etnički identitet al se razlikuju prema prihvatanju jel neprihvatanju hrvatskog nacionalnog identiteta.

Bunjevaca posridno je potvrdit činjenicom njegovog dugog prikrivanja kao informacije od najvišeg povirenja. Ta činjenica opovrgava minorizaciju tog akta ko „običnog dopisa upućenog nižim Narodnooslobodilačkim odborima”.

Da je rič o aktu od ključnog značaja za strategiju hrvatizacije bački Bunjevaca vidi se iz nastojanja autora otvoritog pisma da njegovo iniciranje opravda „željom samih Bunjevaca članova GNOOV-a na čelu sa svećenikom Blaškom Rajićem (iz reda Bunjevaca, njegovi članovi bili su još Lajčo Jaramazović, Ivan Vuković, Grgo Skenderović, Alojzije Mihaljčević, Grgo Lulić i Grgo Prčić)“. Ova grupa bunjevački aktivista bila je pod uplivom tad dominantne politike Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) i nije mogla nastupat ko zastupnik jezgra bunjevačke zajednice. To potvrđiva činjenica o, u to vrime, 1971. godine, subverzivnom izjašnjavanju priko 18000 građana Vojvodine koji su se osićali ko pripadnici nacionalnosti Bunjevaca. Pomenita grupa bunjevački članova GNOOV bila je pod uticajom u to vrime propagiranog tumačenja KPJ o instrumentalizaciji Bunjevaca ko taktike mađarski i srpski vlasti u rascepu hrvackog naroda. Ova ideološka stigmatizacija Bunjevaca bila je komponenta strategije KPJ o „integraciji hrvatskog prostora Bačke“ u projektovanu Narodnu Republiku Hrvacku, za čiju realizaciju je hrvatska nacionalna monolitnost tog prostora bila važan argument za odlučivanje Đilasove komisije o granicama Vojvodine. Nakon odustajanja F.Tuđmana od pomenite iredentističke strategije, njeni tragovi se mogu nazriti u obrazloženjima rišavanja bunjevačkog pitanja datim u aktuelnom i ranijim otvoritim pismima podunavski Hrvata.

Negiranje prava Bunjevaca na javno izražavanje ko političkog subjekta konstituisanog na izgradnji nacionalnog bunjevačkog identiteta, suština je pominitog „identitetskog spora“. Rič je o odnosu dva modaliteta nacionalne identifikacije u segmentiranoj bunjevačkoj zajednici³⁴.

---

³⁴ Agresivna orijentacija je rezultat formiranja dila stanovništva koje zauzima oportunitetni odnos spram naciotvornim procesima, počev od vrimena mađarizacije (mađarizovani Bunjevci koji su na ponudu I. Antunovića da se priključe njegovom projektu osnivanja Bunjevačko-šokačke stranke i pritplate na novine..., odgovorili da je zakasnio jel su se oni već pomađarili), do vrimena naglog porasta broja Hrvata u Vojvodini nakon 1918. godine, uzrokovanog prihvatanjom nominalnog hrvatskog

Nosioci agresivni, disidentski oportunistni hrvatsko-bunjevački identiteta zadržavaju tradicionalnu komponentu etno-religijskog (katoličkog) identiteta, zajedničku svim segmentima bunjevačkog stanovništva, i nastoje prihvatiti i javno zastupati oportunistne (korisne) elemente hrvatskog nacionalnog identiteta. To su elementi koji odražavaju političku ideologiju vladajuće državotvorne hrvatske elite (ideologija HDZ modifikovana u programima DZVH). U ove elemente spada temeljni katoličko-pravoslavni (hrvatsko-srpski) identitetski spor čija je instanca i definicija „rubnih hrvatski zemalja“ (hrvatskog etničkog prostora Bačke). Ova dublja pozadina oportunistnog identiteta Hrvata-Bunjevaca doprinosi njegovoj agresivnosti (potrebi dokazivanja lojalnosti hrvatskom etničkom jezgru koja dovodi do pervertiranja nacionalne komponente tog dvojnog identiteta – sindrom „većeg katolika od Pape“). Agresivnost prema „samo-Bunjevcima“, je lakši način potvrđivanja ove potrebe super-hrvatstva, naročito u periodima zaoštavanja sukoba hrvatski i srpski nacionalizama. U takvim okolnostima (posebno od raspada Jugoslavije i hrvatsko-srpski ratni sukoba) Bunjevci postaju žrtve hrvatsko-srpski identitetski sporova, svojatanja sa obe ove sukobljene strane. U tom svjetlu posmatrano, bunjevačko-hrvatski identitetski spor se može posmatrati kao instanca srpsko-hrvatskog identitetskog spora, konflikta koji svoj koren vuče iz dublji istorijski procesa opterećeni „balkanskim buretom baruta“.

Zaključujući dugom trajanju pomeniti okolnosti nakon 1989. godine, jezgri dio bunjevačkog stanovništva u Bačkoj (subverzivno samoidentifikovanog u popisu stanovništva 1971. godine) razvio je elemente svog autohtonog etničkog identiteta kao nacionalnog identiteta sui generis. To su elementi pasivnog samozaštitnog apstinencijalnog identiteta pravi Bunjevaca. Odbrana tradicije bunjevaštva, porikla, kulture i stvaralaštva njevi didova, koje njeva ex-braća svojataje lipeć na sve to njeve hrvatske etikete (dilog i srpsko-katoličke), sadržana je u pasivnoj samozaštiti, bez izrazitijeg kritičkog kreativnog izgrađivanja, modernizacije bitni elemenata nacionalnog razlikovanja. Bunjevačko samoidenti-

---

identiteta radi čuvanja pozicija u državnoj administraciji, obrazovanju itd. (Đurić, Čurčić, Kicošev, 1995.).

fikovanje je okrenito unutar etničke zajednice, njenoj izolaciji od pritiska okružujući procesa naciokreacije tri velika naroda a i spram procesa evropeizacije, koju Bunjevci osluškivaje ko daleku grmljavinu sa nepoznatim ishodima.

Standardizacija bunjevačkog jezika je najava otvaranja identiteta pravi Bunjevaca spram naciokreativni realnosti koje zahtivaje kreativno-konkurentne ko i političko-kritičke odgovore njeve elite. Odsustvo takog odgovora aktivira apstinencijalnu komponentu identiteta pravi Bunjevaca. Nagli porast od 2002. godine do 2011. godine apstinenata pripadnika nacionalni manjina (sa 7,55 na 16,84% u Subotici i sa 5,89 na 9,58% u Somboru) signal je okrećanja Bunjevaca strategiji opstanka ko reliktnog naroda koji se zatvara u etničku memorijalnu tradicionalističku kulturu. Otvaranje, pak, prema perspektivi revitalizacije nalaže ponudu elemenata nacionalnog identiteta od strane bunjevačke elite, neophodni za dekonstrukciju stigmatizacije i ubeđivanja u neizbižnost asimilacije Bunjevaca u niku od aktuelni varijanti dvojnog a potom i njeve definitivne tranzicije u drugačiji nacionalni identitet³⁵.

---

³⁵ Pridnost bunjevačke elite je odsustvo potrebe dokazivanja identitetske lojalnosti matičnoj državotvornoj eliti. Kod Hrvata-Bunjevaca sindrom lojalnosti je pervertiran do stepena isturenog partijskog ideološko-političkog ešalona u sridini koju matična država mož, u nikim istorijskim okolnostima, tretirat ko neprijateljsku teritoriju. Odnos bunjevačke elite spram srpskoj matičnoj političkoj eliti postoji (stranačka kooperacija donikle i dugovičnija simbioza, opštiji je model politički odnosa manjinski stranaka koje traže podršku vladajući politički rasporeda brez obzira na njev ideološko-politički pridznak). Vidljiva je težnja dila bunjevačke elite spram otkrivanja stvarne prošlosti i stvarni istorijski korena izgrađivanja kulturni itd. elemenata nacionalnog identiteta. Ograničenje take orijentacije bunjevačke elite postavljaju ideološke granice sadržane u nacionalnim istorijama interpretiranim od strane naciokreativni elita okružujući naroda. Dekonstrukcija mitova i idealizacija u socijalizovanim modalitetima istorijske, etnološke, lingvitičke itd. slike titularni nacija kao opravdano dominirajući, pridstavlja crvene linije priko koji dekonstrukcija važna za postavljanje identiteta Bunjevaca na realne osnove, ne mož napridovat brez pokrećanja diskursa koji mož bit problematizovan ko pokušaj revizije zvanični konstrukata naciotvorni elita. Take granice usmiravaje razmišljanja kreatora bunjevački naciotvorni konstrukata prema idealizovanoj prošlosti brez priduzimanja kritičkog ispitivanja bliske prošlosti i

Gori izložita dekonstrukcija identitetskog spora, u kojem je strana pravi Bunjevaca slabija strana (pogotovo kad njim se ospori pravo na podršku srpske države ko njeve jedine matične države) otkriva inkriminaciju pozadinu apela EU za „neutralnost“ srpske vlasti u tom sporu.

Pozivanje na „međunarodno institucionalno zahtivanu neutralnost srpski vlasti“ mož značit samo očekivanje da nacionalna elita Hrvata-Bunjevaca dobije odrišite ruke u nastavljanju identicidnog „rišavanja bunjevačkog pitanja“ u Srbiji. To je jezgro inkriminacije zaktiva o „neutralizaciji“ koji prikrija pravno-politički institucionalizovani blic-proces iz 1945. godine realizovan pokretanjem državnog mehanizma represije (uništavanje lični dokumenata sa naznakom pripadnosti bunjevačkoj nacionalnosti, izdavanje dokumenata sa naznakom hrvatske nacionalnosti, priimenovanje bunjevački u hrvatske organizacije sa knjiženjem u katastru imovine u korist oktroisani hrvatski organizacija).

U pismu se njegov adresant poziva na opominu „međunarodni institucija“ na zabranu mišanja države Srbije u identitetski spor Bunjevaca i Hrvata-Bunjevaca ne dovodeći u pitanje opravdanost takog mišanja države Hrvatske. Identitetski spor je, iz vizure hrvatsko-bunjevačke političke elite, stvar „unutaretničkih odnosa hrvatske populacije (za nji) neupitnog subetničkog bunjevačkog porekla, umjetno podeljene intervencijom srpskih nacionalističkih elita iz vremena memorandumske miloševićvske Srbije“.

Iz vizure graditelja autohtonog bunjevačkog nacionalnog identiteta, odnosi Bunjevaca i dila hrvatske nacionalne manjine, koji ima dvojni hrvatsko-bunjevački identitet, su unutaretničko pitanje nacionalno samoidentifikovani Bunjevaca i istorijski nacionalno oblikovani Hrvata-Bunjevaca, sve dok su ti odnosi ravnopravni, u granicama miroljubive koegzistencije i uzajamne tolerancije. Taki odnosi su teško ostvarivi i mogu se razumit ko moment vizije budućnosti u kojoj Srbija i Hrvatska razvijaje stabilne miroljubive međudržavne odnose sa podrškom afirmaciji svoji manjina (uključujući i Bunjevce u Srbiji) ko konkurenata

---

savremenosti (primer ideološkog laviranja popa B. Raića, odnos spram Bunjevaca različiti struja srpskog, hrvatskog i mađarskog nacionalizma, RKC i sl.).

u ostvarivanju manjinski kulturni, nacionalni i sviju drugi podrazumivani manjinski prava. Taka vizija je bila pozadina manjinske politike hrvatskog pridsidnika dr Iva Josipovića, al su pionirski koraci priduzeti u njezinom pravcu od strane političke elite Bunjevaca, pokazali nespemnost hrvatsko-bunjevačke elite za detant u rišavanju hrvatsko-bunjevačkog identitetskog spora³⁶.

Važno je imat u vidu kako srpski dio gore spominitog mišovitođ odbora ne mođ ostar neutralan kada unutarbunjevački diskurs o bunjevačkom pitanju biva narušen višestrukom intervencijom hrvatske države u korist nadmoći Hrvata-Bunjevaca u bunjevačko-hrvackom identitetskom sporu. U okolnostima take intervencije, koja je, od momenta priznavanja nacionalnog subjektiviteta Bunjevaca u Srbiji (od popisa stanovništva 1991. godine a posebno od konstituisanja Bunjevačkog nacionalnog savita 2003. godine) permanentan faktor podrške aktivnostima nacionalne elite bački bunjevački Hrvata, podrška srpske države aktivnostima Bunjevaca je jedan od uslova njeve ravnopravnosti u identitetskom sporu. Brez podrške srpski naučno-istraživački i obrazovni institucija, malobrojna bunjevačka inteligencija ne bi bila u stanju parirat hrvatskom asimilacionističkom pritisku na Bunjevce koji nastoje sačuvat svoj etnički identitet ko autohtoni bunjevački identitet a još manje naučno utemeljit svoju tranziciju od etničko-katoličnog tradicionalnog u moderni bunjevački nacionalni identitet. Taj prilaz čini suštinu identitetskog spora u kojem hrvatski nacionalistički interesi nastoje zadržat nadmoć potkripljenu neupitnom intervencijom države Hrvatske i proskribovanjom („neutralizacijom“) prava države Srbije na podržavanje Bunjevaca kojima je ustavom garantovala prava nacionalne manjine.

Inicijativa Bunjevačkog nacionalnog savita o anuliranju dekreta o negaciji Bunjevca ko subjekta etnički i nacionalni prava u Srbiji i u međunarodnim odnosima, usmirena je prema uspostavljanju taki međudržavni odnosa Hrvacke i Srbije koji neće ignorisat postojanje konflikta unutar

---

³⁶ Dogovor M.Bajića i A.Anišića o Dužijanci koji je Anišić opovrgao osnivanjem Udruge Dužijanca. Zahtiv osnivača Hrvatskog obrazovnog centra u Subotici da Ministarstvo prosvite Srbije odobri predmet Bunjevački jezik čiji program je na zahtv BNS već odobren za nastavu tog jezika u sridnjim školama Srbije.

bunjevačke etničke populacije u kojem je hrvatska nacionalna manjina u Srbiji privilegovana i zaštićena intervencijom države Hrvatske a nacionalna manjina Bunjevaca u Srbiji stigmatizovana ko "umjetna tvorevina konzervativnih srpskih nacionalista" i pripušćena svestranom negiranju prava na institucionalizaciju svog nacionalnog samoidentifikovanja.

Otvoreno pismo dr S. Bačića se mora posmatrat ko instrument cementiranja položaja Bunjevaca ko obespravljene „skupine pojedinaca koji ne žele da se identifikuju ko Hrvati”, koja nema uslove za nastup na istorijskoj sceni Srbije i Evropske zajednice ko politički subjekt, ko realna zajednica sa nacionalnim institucijama u kakom sistemu već decenijama nastupaje hrvacki identifikovani podunavski Bunjevci.

Reference

<https://nhatbook.com/wp-content/uploads/2019/06/Nhatbook-The-essential-law-dictionary-Amy-Hackney-Blackwell-2008>.

I. Antunović (), Razprava...

Đurić, V., S. Ćurčić and S. Kicošev (1995). The Ethnic Structure of the Population in Vojvodina. In J. Ilić and D. Hadži-Jovančić eds. The Serbian Question in the Balkans. Belgrade, University of Belgrade, Faculty of Geography. 211-227.

Prilog

**Pismo predsednika Hrvatskog nacionalnog vijeća vlasti
AP Vojvodine**

OTVORENO PISMO

g. Istvanu Pasztoru, predsjedniku Skupštine Autonomne Pokrajine
Vojvodine

i

g. Igoru Miroviću, predsjedniku Pokrajinske vlade Autonomne Pokrajine
Vojvodine

Poštovani gospodine Pasztor,

Poštovani gospodine Mirović.

kao predsjednik Hrvatskog nacionalnog vijeća u Republici Srbiji, neugodno sam bio iznenađen javnom objavom da je 29. siječnja 2015. godine - dan prije početka sjednice međuvladinog mješovitog odbora koji prati provedbu bilateralnog sporazuma o zaštiti manjina između Republike Srbije i Republike Hrvatske - Pokrajinska vlada obećala podržati inicijativu Bunjevačkog nacionalnog saveta za „proglašenje ništavnosti akta o nasilnoj asimilaciji Bunjevaca kojom se poništava naredba iz 1945. godine kojim se pripadnicima bunjevačke nacionalne manjine zabranjuje sloboda nacionalnog izjašnjavanja kao Bunjevaca".

Ostavljajući po strani pravnu apsurdnost već više puta pokretane inicijative - jer se ne radi o nikakvom formalnom aktu (naredbi) koji je donio Glavni narodnooslobodilački odbor Vojvodine već o običnome dopisu upućenom nižim Narodnooslobodilačkim odborima koji ne može biti proglašavan ništavnim, a usto se po tome dopisu ne postupa već pola stoljeća (još se na popisu stanovništva 1971. skoro 15.000 osoba izjasnilo kao Bunjevci) - fascinira pervertiranje povijesnog konteksta nastanka ovoga dopisa.

Naime, on je rezultat želje samih Bunjevaca članova GNOOV-a na čelu sa svećenikom Blaškom Rajićem (iz reda Bunjevaca, njegovi članovi bili su još Lajčo Jaramazović, Ivan Vuković, Grgo Skenderović, Alojzije Mihaljčević, Grgo Lulić i Grgo Prčić kao reakcija na politiku koju su provodile Hortyjeve vlasti, koja je Bunjevce odvajala od hrvatskog naroda još iz vremena Austro-Ugarske, a takvu politiku je vodio i veći dio dvora u Kraljevini Jugoslaviji.

Danas je nacionalno izjašnjavanje u Republici Srbiji potpuno slobodno te se dio Bunjevaca (oko 16700) tako i izjasnio na posljednjem popisu stanovništva. Međutim, ne manji broj bačkih Bunjevaca istodobno se nacionalno osjeća i izjašnjava Hrvatima, što ilustrira i činjenica da su polovica članova Hrvatskog nacionalnog vijeća u Republici Srbiji upravo bunjevački Hrvati, među kojima sam i dolje potpisani.

Predmetna politička inicijativa ima jasnu dnevno-političku svrhu, a njezino prihvaćanje ne samo da ne bi imalo nikakve praktične posljedice za manjinska prava, već bi moglo dovesti do novih tenzija i animoziteta između zajednice Bunjevaca koji se ne osjećaju Hrvatima te hrvatske zajednice u Republici Srbiji. Time bi se ne samo nepotrebno dodatno opteretili srpsko-hrvatski odnosi uopće, osobito u svjetlu skoroga posjeta predsjednika Vučića Republici Hrvatskoj, već bi to značilo i nastavak miješanja vlasti u identitetski spor, u kojem međunarodne institucije od srpskih vlasti zahtijevaju zadržavanje stroge neutralnosti. Dapače, usvajanje ove inicijative moglo bi rezultirati da se pred pokrajinskom skupštinom i vladom pojave neusporedivo ozbiljnije inicijative za doista kontroverzne poslijeratne odluke.

Subotica, 7. veljače 2018.

Slaven Bačić

predsjednik Hrvatskog nacionalnog vijeća

Svidočanstva

Uspomene na Gornju Krajinu s osobitim obzirom na Bunjevce

(Svidočenje austrijskog graničarskog pukov-
Murgića o etničkom sastavu Like - Kranjci,
i Bunjevci 1881. godine)

Murgić Ivan (2019),
Uspomene na Gornju
Krajinu s osobitim obzirom
na Bunjevce, Bunjevački
prigled, sveska 8-9, 2019-
2020, str. 132-173, Novi
Sad: U3ruženje građana
Bunjevci
ISSN 2334-6124

Ivan Murgić (priredio Zvonko Stantić)

Sažetak: Mnogi savrimeni publicisti i političari kod nas i u bliskom inostranstvu pišu da su Bunjevci savrimeni termin, produkt misli Slobodana Miloševića, Vojislava Koštunice i njegovih trabanata. Protivno tome, Ivan Murgić, oficir sa svršenom vojnom akademijom, ko visoko školovan čovik, odraso među Bunjevcima, za Bunjevce upotripljava termin Bunjevci, a za Hrvate upotripljava termin Kranjci. Uzevši ovo u obzir, zaključak o našoj autohtonosti nameće se ko različitost od Murgićevih Kranjaca, koje smatra sastavnim dilom hrvatske nacije, a ne naroda, jer u podnaslovu on navodi tri naroda koji čine hrvatsku naciju: “Svi su Hrvati, zvali se oni Bunjevci, Kranjci ili Vlasi”. Dakle po Murgiću hrvatsku naciju čine Bunjevci, Hrvati (naziva ih Kranjci) i Srbi (naziva ih Vlasima), što sve tada u Hrvatskoj nije naišlo na otpor, s obzirom na 8 nastavaka. Ovaj Murgićev tekst čini za nas Bunjevce ogroman betonski plato, na kojem možemo graditi novu svist nas i naše dice, s obadvi strane naše nacionalne podile. On je izvanredan izvor, kojeg tribamo često nametati, jer je naše značajno preimućstvo, koje će možda buniti svojim sadržajom nas bačke Bunjevce, ali je snažno istinit.

Ključne riči: Bunjevci, Hrvati, Srbi, vojna granica 1881

Ovaj članak napiso je savrimenik i saradnik biskupa Ivana Antunovića, pukovnik Ivan Murgić u proliće 1881.god. Biskup Antunović se dopisivo s Mugrićom, pa mu je Murgić u ovećoj raspravi poslo sve ono što je znao

132

o ličkim Bunjevcima, pola godine prija svoje rane smrti. Ivan Murgrić, carsko kraljevski penzionisani pukovnik, proveo je svoj život ko visoki oficir u krajiškoj službi, zahvaljujući čemu je poznavo život i običaje bunjevačkog naroda. Rođen je 1813.god. u bunjevačkom mistu Perušić, a umro 30. 10. 1881. u Zagrebu i saranjen navodno na Mirogoju, iako aplikacijom pritraživanja na sajtu, njega ni na jednom groblju nisam našo, što upućuje na zaključak da je možda saranjen u rodnom Perušiću. Članci na temu ličkih graničarskih Bunjevaca objavljeni su 1882. godine u "Viencu" :1. dio - god. XIV., br. 2 (14. januara 1882.) 2. dio - god. XIV., br. 3 (21. januara 1882.) 3. dio - god. XIV., br. 4 (28. januara 1882.) 4. dio - god. XIV., br. 5 (4. februara 1882.) 5. dio - god. XIV., br. 6 (11. februara 1882.) 6. dio - god. XIV., br. 7 (18. februara 1882.) 7. dio - god. XIV., br. 8 (24. februara 1882.) Razlog integralnog objavljivanja njegovih članaka o Bunjevcima jeste što mnogi savrimeni publicisti i političari kod nas i u bliskom inostranstvu pišu da su Bunjevci savrimeni termin, produkt misli Slobodana Miloševića, Vojislava Koštunice i njevih trabanata. Protivno tome, ovaj oficir sa svršenom vojnom akademijom, ko visoko školovan čovik, odraso među Bunjevcima, za Bunjevce upotripljava termin Bunjevci, a za Hrvate upotripljava termin Kranjci. Uz sve to, tekstovi su izašli u čak 8 nastavaka, bez zabrane u Hrvatskoj. Uzevši ovo u obzir, zaključak o našoj autohtonosti nameće se ko različitost od Murgrićevih Kranjaca, koje smatra sastavnim dilom hrvatske nacije, a ne naroda, jer u podnaslovu on navodi tri naroda koji čine hrvatsku naciju: "Svi su Hrvati, zvali se oni Bunjevci, Kranjci ili Vlasi". Dakle po Murgriću hrvatsku naciju čine Bunjevci, Hrvati (naziva ih Kranjci) i Srbi (naziva ih Vlasima), što sve tada u Hrvatskoj nije naišlo na otpor, s obzirom na 8 nastavaka. Ovaj Murgrićev tekst čini za nas Bunjevce ogroman betonski plato, na kojem možemo graditi novu svist nas i naše dice, s obadvi strane naše nacionalne podile. On je izvanredan izvor, kojeg tribamo često nametati, jer je naše značajno preimućstvo, koje će možda buniti svojim sadržajom nas bačke Bunjevce, ali je snažno istinit. (ZS)

Uspomene na Gornju Krajinu s osobitim obzirom na Bunjevce

Napisao Ivan Murgić

Puno puta u svom životu, osobito dok sam bio mladji, čuo pitati zašto se zovu Bunjevci mnoge obitelji koje stanuju u nekojih predjelih i mjestih Like s ovi kraj Velebita, visoke planine, a preko gore uz more u tako zvanom Primorju i Podgorju. Nema tomu dugo, da me jedan stari književnik, koji je oko g. 1848 liepe i jezgrovite pjesme pjevao u slavu Jelačića bana, u razgovoru o prošlosti našega naroda pitao: "Gospodine, ta Vi ste tamo iz Like rodом, tamo ima ljudi koji se zovu Bunjevci, znate li Vi, odkuda to proizlazi? Ta i tamo u Bačkoj oko Subotice i po drugih mjestih, kamo sam kao djak dolazio, zovu se stanovnici Bunjevci, a nitko mi nije znao pravo dokazati, odkuda to ime. Ima ih, koji kažu, da su se njihovi stari vavjek bunili, to jest da su bili rebeli, pak da su ih zato prozvali bouniteljli ili bunjevci".

Ja na to neznadoh ništa odgovoriti, nego rekoх: "Gospodine, i ja ne znam o postanku imena Bunjevac što više, nego ono što sam u mladosti čuo u Liki, gdje ima dosta Bunjevaca, a to po narodnoj tradiciji, koja u samom narodu živi i od oca na sina prelazi, a koja se je čuvala osobito za prvih vremena, dok je patrijarhalni život vladao, i dok je narod imao više smisla i čuvstva za prošlost i povjesnicu, za pjesme i popjevke, te je još u svakoj kući na stolu ležala pjesmarica neumrloga Andrije Kačića, pa se iz nje čitalo osobito zimi pri svakom prelu i posjelu".

Polag tih starih tradicija zovu se Bunjevci po vodi Buni u Hercegovini, odkuda su oni potekli. U nesretnom vremenu god. 1463. kad je Muhamed sa svojim Turci i janjičari Bosnu zauzeo i bosanskoga kralja Tomaševića objesio, a preko 200 bosanskih plemića koji se nisu htjeli posunečiti ili poturčiti smaknuo, bježali su toliki kršćani ne samo iz Bosne nego i iz Hercegovine od straha pred otim krvnikom dalje k zapadu i prispjeli k Jadranskomu moru. Medju timi bjegunci bili su i mnogi stanovnici na obali vode Bune, koja se salieva u veliku Neretvu, oko Nevesinja, Blagaja, Stolca, Počitelja i drugih mjesta. Naravski da uzeše najbliži put do zemlje

dalmatinske, koja je tada stajala pod vladom dužda od Mletaka, ponajviše preko Metkovića i Gabele.

Kod njihova kretanja od Bune pridružiše im se i mnogi stanovnici iz ostalih mjesta glasovite Hercegovine osobito od grada Livna. Svi ti bjegunci krenuše prama donjim kotarom, ali kad tu ne nadjoše dosta mjesta i prostora, da se nastane i zakuće, oni krenu dalje i dodjoše do Knina. Tu se razdieliše, veći dio ode uz kraj mora sa one strane Velebita, a drugi dio okrenu uz vodu Zrmanju, i ode preko Velebita. Oni koji se razsuše niz more na podnožju Velebita, visoke planine, oni se naseliše ondje, gdje mjesta nadjoše. Tako se razširiše uz more skroz do bivšega grada Ledenica i sela Zagona, te naseliše mjesta u tako zvanom Podgorju:

- Vidovac,
- Konjsko,
- Karlobag,
- Dolac,
- Cesaricu,
- Prisnu,
- Bačvicu,
- Jablanac,
- Stinicu,
- Starigrad,
- Kladu,
- Lukovo,
- Volariće,
- Sveti Juraj,
- Stolac,
- Senjsku dragu,
- Kostrenu,
- Sveti Jakob,
- Povile,
- Ledenice i
- Zagon,

na površju Velebita pako:

- Oštarije,
- Crni Padež,
- Krasno,
- Vratnik,
- Krivi put i
- Krmpote.

Koji odoše kroz dolinu od Zrmanje, ti predjoše Velebit, i naseliše se

- u Gračacu,
- Štikadi,
- u Ričicah,
- kod Sv. Roka,
- u Cerju,
- Lovincu,
- Vraniku,
- Smokriću i
- Vaganu.

Od onih, koji se naseliše uz more i po gori velebitskoj prešli su mnogi kašnje, kad su Turci iz Like i Krbave (g. 1686-1689) iztjerani, preko Velebita u ličku dolinu s ov kraj velebitske planine. Tako su na priliku došli

- Rukavine,
- Pavelići,
- Kovačevići

iz Vidovca u Trnovac, Smiljan i Bužim, drugi pako od Bačvice, Jablanca, Stinice, Starog grada u Pazarišta, kao na primjer:

- Balenovići,
- Baričevići,
- Butorci,
- Čaćići,

- Dragičevići,
- Duići,
- Dundovići,
- Hodaci,
- Jovanovići,
- Kocijani,
- Kolačevići,
- Krmpotići,
- Kučani
- Legci,
- Levari,
- Lopci,
- Markovići,
- Milinkovići,
- Muhari,
- Osmokrovići,
- Pećine,
- Pilipovići,
- Radoševići,
- Rogići,
- Samardžije,
- Simići,
- Starčevići,
- Šikići,
- Vlatkovići,
- Vrkljani,
- Živkovići i mnogi drugi, koje ovdje ne mogu imenovati.

Svi se ovi još i sada sami zovu Bunjevci i kažu "mi smo vridna braćo Bunjevci". Oni sami pripovijedaju, da su njihove obitelji došle iz Podgorja na ovi kraj Velebita oko li godine 1686., kad su se bili njihovi pradjedovi digli na Turke i složno s onimi Hrvati, koji dodjoše od Kapele pod glasovitim vodjom popom arhidjonom Markom Mesićem, iztjerali Turke iz Like i Krbave i pusta mjesta naselili. Njihove poglavite vodje

bijahu Jerko Rukavina³⁷ iz Vidovca više Baga, i Dujam Kovačević³⁸ iz Konjskoga.

Osim naprvo spomenutih mjesta ima još i drugih u Liki, gdje su se tako zvanu Bunjevci nastanili, i pomješano živu sa drugim žitelji ili katolici ili pravoslavnicima, tako na priliku u

- Novom,
- Brušanih,
- Mušaluku,
- Osjeku,
- Budaku,
- Kuli,
- Vukšiću,
- Perušiću.

---

³⁷ **Jerko Rukavina** (*1699.) je bio knez [ražanački](#). Za hrvatsku je povijest bitan kao vođa seobe i kao rodonačelnik grane [Rukavina](#) Vidovgradskih. Zajedno sa knezom [vinjeračkim Dujmom Kovačevićem](#) poveo je 1683. Hrvate iz skupine [Bunjevaca](#) u [Bag](#). Nekoliko godina poslije, 1686. poveo je svoje Bunjevce u [Liku](#). Put kojim je poveo svoj narod bio je preko prijevoja [Baških vrata](#). Smjestili su se u četiri sela. Ta sela su [Brušane](#), [Trnovac](#), [Smiljan](#) i [Bužim](#). Bio je zapovjednikom utvrde [Vidovca](#). Po toj je [utvrdi](#) dobio naslov *Vidovgradski*. Njegova je obitelj poslije dala brojne poznate hrvatske uglednike, što se posebno odnosi na njegove potomke iz Trnovca. Dali su čak tri generala i 54 časnika. Najstarije je i najbrojnije ličko vojno plemstvo. Ističe se: [Gjuro \(Juraj\) Rukavina Vidovgradski](#) (1777.-1849.), prva osoba koja je u Saboru progovorila hrvatskim (1832.)

³⁸ Dujam Kovačević je bio knez [vinjerački](#). Za hrvatsku je povijest bitan kao vođa seobe. Zajedno sa knezom [ražanačkim Jerkom Rukavinom](#) poveo je 1683. Hrvate iz skupine [Bunjevaca](#) u [Bag](#). Nekoliko godina poslije, 1686. poveo je svoje Bunjevce u [Liku](#). Put kojim je poveo svoj narod bio je preko prijevoja [Baških vrata](#). Smjestili su se u četiri sela. Ta sela su [Brušane](#), [Trnovac](#), [Smiljan](#) i [Bužim](#). Dujam Kovačević naselio je Smiljan. Njegova je obitelj poslije dala brojne poznate hrvatske uglednike. Uglednici iz njegove obitelji su: [Ferdinand Kovačević](#) (1838.-1913.), izumitelj, stručni pisac, pionir hrvatske telegrafije, [Edo Kovačević](#) (1906.-1993.), akademski slikar, [Ante Kovačević](#) (1894.-1975.), pedagog i književnik, [Ivica Kovačević](#) (1873.-1953.) odvjetnik i političar. X

Da tu Bunjevci uz ostale žitelje živu, svjedoče istoglasna imena i pridjevci pojedinih obitelji, koje u tih mjestih još i danas stanuju, kao što su

- Antonovići,
  - Butkovići,
  - Pavičići,
  - Ratkovići,
  - Vojvodići i mnogi drugi.
-
- Antonovića ima u Mušaluku i u Perušiću,
  - Butkovića u Primorju, na Osjeku i u Krmpotah,
  - Došena u Smiljanu i u Podgorju, u Brušanih i u Mušaluku.

Svi Bunjevci u Liki jesu katoličke vjere i drže puno i čvrsto na svoj zakon, pohadjaju marljivo crkve, a ljudi su dosta moralni, tako da se iz negdašnjih kumpanija, koje su napučene bilo Bunjevci, dok je militarska uprava trajala, malo koja osoba nahodila u sudbenom zatvoru ili u tako zvanom Stokhausu. Ja sam, koj počeh pred 53 godine (naime g. 1828.) služiti u tom narodu, izkusio sam, da iz občina bunjevačkih osobito iz Smiljana, Trnovca, Bužima, Pazarišta donjeg i gornjeg nije nigda bilo kojega čovjeka u apsu sporadi kradja, ubojstva ili kakovih drugih sramotnih pogriješaka. Ako je kad koji stavljen pod iztragu, dogodilo se je to najviše radi kakova ekscesa, kavge ili smutnje u vinu. To isto mi valja reći za narod u Primorju u negdašnjem Podgorju u biloj Sveto Jurskoj kumpaniji kraj Senja.

Ajde da se vratim opet na poviest o Bunjevcih, od koje se ponešto odmakoh. Pošto sam naznačio mjesta, gdje Bunjevci sami stanuju, i nekoliko miesta u Liki, gdje oni prebivaju skupa sa drugimi stanovnici, koji svoje porieklo ne izvode od Bunjevaca, zovuć se Kranjci ili Hrvati, valja mi još navesti i druga mjesta izvan područja ličkoga, u kojih Bunjevci stanuju zajedno sa drugim narodom najviše pravoslavne vjere.

Ta su mjesta s ovi kraj Velebita:

- Vlačko,
- Kompolje,
- Brlog,
- Melnice i
- Vratnik

Tamo ima:

- Babića
- Biondića,
- Jurkovića,
- Katelinića,
- Marasa,
- Nekića,
- Rukavina,
- Šimunića, i nekih drugih.

Ti svi kažu, kad ih tko upita: Što si i tko si? "Ja sam Bunjevac"; ostali stanovnici oko njih kažu opet "Ja sam Kranjac ili Vlah", ovi posljednji sada već skoro svi "Srb". Ovo zadnje ime jesu njim uvrtili u pamet najviše njihovi popovi i oficiri, tako zvana inteligencija. Prva vremena nije se to nigdje čuti moglo.

Žalostno je, da danas ljudi pravoslavne vjere i u Liki i Krbavi izvode svoju narodnost od vjeroispovjedanja. Vavjek, kad je razgovor o zakonu, kažu "ja sam srbske vjere", kao i Srbi, kad bi takovih bilo u tih stranah, svoju vlastovitu vjeru imaju, a da nisu grčkog vjeroispovjedanja. Ta razlika u vjeri čini svakojake razmirice u narodu.

U prvih vremenih do god. 1848., a baš i do g. 1861 živili su u Krajini ljudi različite vjere jako mirno jedan uz drugoga, oni su skupa božicevali, uzkrsovali, družili se i kumili jedan s drugim, a kako je danas! Osobito Vlasi i Bunjevci jesu veliki antipodi.

I više ima još miesta u bivšoj ličkoj, otočkoj, ogulinskoj pukovnji, gdje se potomci tih Bunjevaca nalaze. Spominjem napose mjesto Rudopolje u Liki. Rudopoljci svi su Bunjevci, svi katolici, a zovu se:

- Baričevići,
- Dragičevići,
- Franići.

U tom selu rodio se je glasoviti general Pilip ili kako su ga naši stari zvali Pilipac Vukasović³⁹, koj je g. 1809. kod Wagrama blizu Beča poginuo, a prije smrti jošte u francezko sužanjstvo dopao. Francuzi pokopaše ga najsjajnijim načinom, jer Pilip Vukasović bijaše ne samo umjetan general austrijski, nego i najveći junak u svoj vojsci carevoj. To je on pokazao svagdje, gdje je u boju bio, osobito kod Dega u Italiji g. 1796., boreći se pram celomu francuzkomu koru pod maršalom Massenom sa jednom brigadom krajišnika, dok nije na bojište stigao sam ondašnji general Bonaparte, kasnije francuzki cesar. Ovo junačstvo Vukasovića kod Dega 11. travnja 1796. bio je najslavniji događaj u tadašnjem ratu Austrije sa francuzkom republikom. Usporediti se može s njimi junačstvo generala Jurja Grivičića⁴⁰ na 27. lipnja 1866. kod Trautenua u Českoj za prusko-

---

³⁹ Filip (Pilipac) Vukasović je kao major uz vojnog sveštenika Krmpotića poveo jedan odred sastavljen od ličkih Bunjevaca, na dva broda iz luke Senj, natovarenih savremenim austrijskim naoružanjem i municijom, sa ciljem da aktivira Crnogorce u borbi protiv Turske okupacije (tada je jedan deo današnje Crne Gore bio još uvek slobodan). Kao obučeni austrijski oficiri i podoficiri, davali su obuku u savremenoj taktici i strategiji, kao i u upotrebi i održavanju naoružanja i municije (zrna i praha). Poneli su i luksuznog oružja za glavare, kao i novčanu pomoć. Smestili su se na Cetinju, do kojeg su stigli strmim najkraćim putem od oko 18 km od morske obale gde su se usidrili, koji vodi preko Njeguša. Filip Vukasović se pet puta sastao sa vladikom Petrom Petrovićem Njegošem u manastiru Stanjevići iznad Budve. I pored svega ponuđenog, Njegoš nije prihvatio ponudu austrijske vojske, već je otputovao u Rusiju, gde je od ruskog cara tražio pomoć. Uvidevši da Crnogorci neće prihvatiti austrijsku ponuđenu pomoć, tri dana pred povlačenje, Vukasović je novčanu pomoć u zlatnicima poslao nazad na brodove u kutijama za potkovice, dok je puške i municiju ostavio domaćinima, što je u narednim borbama Crnogoraca sa Turcima s obzirom na veliku količinu i kvalitet, bilo od velikog značaja.x

⁴⁰ **Đuro Grivičić** general major, rođen je 11. 04. 1827. godine u Perušiću. Đuro je svršio Vojnu akademiju u Wiener Neustadtu 1848. godine i postao poručnik. A 1849. godine dodiljen je generalnom štabu vojnog zbora i postao kapetan, 1899. godine major, 1860. potpukovnik, 1861. pukovnik, 1866. brigadir, 1868. godine imenovan je izvan reda generalom. U svim bitkama se sjajno iskazo (a naročito 1866. god. kod Trautena protiv

austrijskog rata, gdje je slavni Grivičić suzbio sa dva regimenta cieli pruski korps i tjerao ga tri sata, pa tim jedini za ovoga rata opoštenio austrijsko oružje. Ali i ovo junačstvo nije upisano u zaslugu hrabromu Grivičiću, nego njegovomu korpszapovjedniku podmaršalu barunu Ludwigu Karlu Wilhelmu Gablenz-u koji je drugi dan poslije ove borbe, da li od nužde ili od zavisti oduzeo brigadi Grivičićevoj topništvo i svojemu centru pridržao, a Grivičića postavio na desno krilo, da njegovu kolonu pokriva i čuva. Tu su Prusi suzbili Gablenzovu vojsku, a Grivičića, koj bijaše sa svojom brigadom napred prodro, obkoliše kod Ruglica Prusi sa svih strana i tu je junak teško ranjen.

Oba ova generala Vukasović i Grivičić, akoprem bijahu vrlo inteligentni i hrabri vojnici i vojskovođe, imali su mnogo zavistnika osobito među Niemci i u višjih krugovima, a to zato, jer su bili Krajišnici i Hrvati. Zamjeravalo se Vukasoviću, što je kritizovao ratni plan od g. 1804., a Grivičiću, što je držao po višem nalogu poznati govor u delegaciji ugarskoj 18. ožujka 1868.

Još ću petlje govoriti o glasovitim ljudima porijekla bunjevačkoga, koji su po tradiciji, ili baš meni lično poznati, a sada da prekinem razgovor o rečenim dvaju generalima.

Rudopolje, što sam ga spomenuo, padaše nekadašnjoj bruvljanskoj, kasnije prozvanoj Sveto Petrovskoj satniji u Ličkoj pukovniji, dok je još lička pukovnija obstojala. Ime ovoj kumpaniji promienjeno je radi bune, koja je pod carica Marijom Terezijom nakon uvođenja reforma. g. 1746. buknuła u Bruvnu i Lovincu, koje je mjesto prozvano sv. Mihalj⁴¹. Za te bune ubijena su dva častnika, jedan se zvaše Labicki, a drugi Herberstein, a to zato jer su stranjski bili, narodnoga jezika nisu razumjeli,

---

Prusa, gdje je teško ranjen u lijevu ruku, i više puta je odlikovan. Umro je kao brigadir u Grazu 01. 09. 1870.x

⁴¹ Od 1751 g. imena Bruvno i Lovinac nije se, pod kaznu, sljedećih sto godina-do 1851. smjelo više pisati, nego Sv. Petar i Sv. Mihalj kroz **sto godina do 1851**. Mnogi Bruvljani (pravoslavni krišćani) utekoše u Tursku, pa 1753. godine naseliše tu graničare iz Pazarišta, Perušića i Mušaluka.

a narod nije hotio ništa od militarne uprave znati, niti se njoj podložiti. Ova smutnja i buna prouzroči, da su morali zaglaviti neki Tesla i Skender. Ovo je bio u Liki 18. stoljeća već drugi slučaj, da je narod pogubio cesarske častnike, jer su nepravedno, sebično i samovoljno radili i svoju službu zlorabili. Poput Labickoga i Herbersteina pogubljeni su g. 1710. u Ribniku blizu staroga grada Bilaja na lijevoj obali vode Like dva cesarska komisara, neki grof Goronini i baron Ramschüssel.⁴² Kod ubojstva u

---

⁴² 2.maja 1702. Ramschüssel je zamenio Coroninija na mestu kapetana Like. Za Coroninija se znalo da je vrlo podmitljiv i nepravedan, čak i prema grofovima Draškovićima. Perica Vukasović je 10.8.1701. povereništvu u Rijeki javio da u Liki i Krbavi sve kipti u narodu od gneva. Pobuna je počela tako što je Bunjevac Miloš Starčević porkulab u Pazarištu, kapetanu Ramschüsselu tužio Bunjevca vojvodu Buturca iliti Šušnjarevića, što ga je pred svetom sramotno vukao za noge i pretio mu, a što vojvoda Buturac nije smatrao nekim grehom. Sudom je predsedavao Coronini, koji ga je 30.7.1702. drakonski osudio na 10 godina robije na galijama, a Ramschüssel je presudu potvrdio. Pošto je posli austrijskog osvojenja Like sklopljen sporazum da Austrija svoje robijaše predaje radi uštede mletačkom duždu na Pagu, koji ih onda raspoređuje na galije, 2.8.1702. Buturac je sproveden na Pag. Iz taktičkih razloga, a i za svaki slučaj svojta i rodbina Buturčeva je po starom bunjevačkom običaju ponudila otkup i počela dogovore između sebe o prikupljanju novca. Međutim, iako je vrlo visok otkup bio prihvaćen, što je i bio razlog da Coronini odreže tako drakonsku presudu, Bunjevci severne Dalmacije i zapadne Hercegovine urote se čvrsto da će oni prisuditi takvim nepoštenim i podmitljivim sudijama. 6.8. Đuro Pavičić je obevistiio Ramschüssela da se prid zoru, 2 sata prija svitanja približava grupa od oko 300 naoružanih Buturčevih rođaka i zemljaka Bunjevaca. Obadvojica kapetana zatvore se u crkvu i zaključaju je, ali narod razvali crkvena vrata i posiku prvo Ramschüssela, a onda Coroninija uhvate na samom oltaru, ispale u njega „dvi puške“, pa ga rasiku na komade. Obadvojicu skinu na golo, izbace ih pred crkvu, di su na avgustovskom suncu bili ostavljeni dva dana da se naduvaju. Bilo je to surovo, ali su onda još ozbiljno ispribijali Pavla Mudrovčića i pisara, koji su učestvovali u suđenju njevom vojvodi Buturcu. Zatim napadnu utvrđeni grad Bilaj, di se sklonio kapetan Franjo Portner (mati bana Josipa Jelačića je po očevoj strani bila od Portnerovih) ali nisu mogli bez velikih gubitaka duže opsidati ovaj utvrđeni grad, pa pođu do člana suda Vida Bogdanića, kojem poharaju i zapale kuću i zajedno sa tužiteljem Milošom Starčevićem, istiraju ih iz Like. Odatle su ušli u grad Karlobag (isprva Bag – Karlo-Bag po caru Karlu) i od tamošnjeg porkulaba Andrije Jakova Falvija tražili da im se Buturac oma vrati, priteći da će u suprotnom zauzeti Pag. Bila je to jedna od 5 bunjevačkih buna, u istoriji poznata kao Velika bunjevačka buna, ili kao Ribnička buna, tokom koje su Bunjevci pod svojim komandantima zauzeli čuvenu kulu „Ribnik“ iznad grada Senja, po kojoj je buna nazvana (na Wikipediji Ribnička buna nije obrađena – nema je). Iako je u Gracu austrijski vrh doneo odluku da se zbog velike širine bune i vojne moći Bunjevaca, Buturac pusti na slobodu, ukupno nezadovoljstvo među njima

Lovincu sudjelovali su među ostalim Bunjevci Škenderi, Zdunići, Babići, a u Ribniku Pavičići, Rendulići i mnogi drugi, koji se ovdje ne mogu svi navesti.

Bravno napučeno je nakon bune g. 1746. samo pravoslavnimi hrišćani, dočim u Lovincu stanuju i danas sami Bunjevci katoličkoga zakona imenom

- Brkići,
- Zdunići,
- Krpani,
- Kovačevići,
- Blažinini,
- Miletići,
- Šarići,
- Vrkljani,
- Japunčići i mnogi drugi.

Kako sam gori već kazao, stanuju u mjestih Gračacu, Štikadi, u Riečicah, u Sv. Roku takodjer sve sami Bunjevci, s kojima su samo u Gračacu pomješani pravoslavni, ponajviše nekakovi trgovci, zvani u staro vrieme kalajdzije;

---

bilo je veoma veliko. Zbog toga je pop Marko Mesić (ovo prezime Murgić smešta među Kranjce) je zamolio senjskog biskupa Martina Brajkovića (Bunjevac kao i sadašnji Senjsko-Modruški biskup Mile Bogović) da smiruje pobunjeni i prilično dobro naoružani narod. Dubrovački biskup dr Pavao Butorac iz iste porodice, znao je otvoreno govoriti: „Ja sam pravi Bunjevac“, što je sa neskrivenim ponosom i nepatvorenim ushićenjem, da mu se uopšte pružila negde takva prilika, učinio i biskup Mile Bogović, prilikom otvaranja izložbe Senjskog muzeja „Bunjevačko odijevanje u Senju“ u Gradskom muzeju u Subotici. Zbog izvanrednog jedinstva i homogenosti bunjevačkog naroda na prostoru Dalmacije, Like i Krbave, veliku štetu, do potpunog razbijanja tog entiteta i vridnog etniciteta, učinila je veštačka ideja u prigodno pisanim naučnim tekstovima da Bunjevci nisu narod, već nekakva neistorijska geografska izvedenica, te da se imaju priključiti državotvornom narodu, iako on upravo Bunjevcima treba zahvaliti što uopšte postoji i kao narod i kao država, jer bez Bunjevaca ne bi im sve to bilo moguće, još koji vik unatrag.x

- Drobići,
- Ispirovići,
- Kolunčići,
- Mandići,
- Ristovići.

Osim u navedenih mjestih na oba kraja Velebita, visoke planine, ima nekoliko bunjevačkih obitelji u Boričevcu na medji od Vakuva na starom Kordunu. Ti su se u Boričevac iz Lovinca naselili poslije trogodišnjega austrijansko-turskoga rata i poslije sklopljenoga mira u Šištovu g. 1791 kad je Austrija s oni kraj plišivičkih brda zadobila nekoliko zemljišta. Zovu se ti Bunjevci:

- Kovačevići,
- Krpani,
- Pavelići,
- Pavičići i t. d.

U to doba naselilo se je nekoliko obitelji bunjevačkih iz Pazarišta u Željavi, Baljevcu i Skočaju, zadobivši zemalja od nove akvizicije. Spomenuta tri mjesta spadala su već onda obdaloj otočkoj krajiškoj pukovnji. Kad se novo zadobljeno zemljište izpod Plešivice mjerilo, bijaše kod mapera, nekoga fendrika, imenom Rentza pomoćnikom neki Mate Rukavina, bunjevačka mudračina iz Pazarišta. Ovaj izhodi kod svoga šefa, da je on njemu s onkraj Plešivice izmjerio najbolja zemljišta, na kojih je Rukavina naselio svoje rodjake i susjeda iz Pazarišta:

- Rukavine,
- Levare,
- Iveliće,
- Hodake,
- Balene,
- Rogiće
- Simiće,
- Laliće.

Od toga fendrika Rentza pripovieda se, da je putujuć u granicu javio se kod zapovjedajućega gjenerala u Zagrebu "Euer Exzellenz, ich bin Fähnrich Rentz, komme aus Koblenz, und reise in die Grenz", a general da ga je odpravio sa "Gehen sie zur Pestilenz, kommen sie nur zu meiner Kredenz".⁴³ Isti taj Rentz umro je g. 1834. kao kapetan u miru u Gospiću. Ja sam ga dobro poznavao, bio je vrlo dobar i pošten čovjek, k tome jako originalan.

Još mogu dva mjesta naznačiti, u kojih su potomci Bunjevaca i danas, a to je Saborsko u Kapeli, nedaleko od Plitvica i Vagana blizu Drežnika. Tu imade

- Matovinovića
- Hodaka,
- Kneževića,
- Glavinića i još nekih drugih.

Kad sam sva mjesta naveo, u kojih Bunjevci živu, mogu imenovati i ona mjesta u Liki, Krbavi, u dolini Korenice i Gašćice, gdje stanuju ili po samo ili pomješani s pravoslavni tako zvani Kranjci. Stari krajišnici zvali su se medjusobno, dok nije postao današnji razdor u narodu jednoga poriekla, Vlasi i Kranjci, kako su već koji bili iztočne ili katoličke vjere. Ako bi jih tko upitao, koje su vjere, njemu bi odgovorili:

- jedan "ja sam hrišćanin", a
- drugi "ja sam katolik", ili "ja sam Hrvat", a
- Bunjevac kazao je, kako sam već naveo, vaviek "ja sam pravi Bunjevac".

Tako sam čuo u Liki, odkud sama sebe pamtim, a toga ima više od pol vieka (g. 1819., sa 6 god.) Mjesta tako zvana kranjska jesu u Liki Brušani,

---

⁴³ U ovom kratkom dijalogu poeta leži u sufiksu pojedinih riječi koje završavaju sa "nz=nc". **Smisaoni prijevod:** "Vaše Veličanstvo, ja sam zastavnik **Renc** iz **Koblenc**, smješten na **grenc** (granici)." Našto mu general, ne bukvalno, već rimovno odgovori: "Idite k vragu i dođite tek na moje pogrebno jelo". x

tu ima nekoliko obitelji, koji neće da budu Bunjevci, nego da su Kranjci, kao što Nagličići i još nekoji. Dalje u malom i velikom Mušaluku, gdje:

- Binički,
- Biljani uz
- Butkoviće,
- Antonoviće,
- Došene i druge

prebivaju, hoće stanovnici, da su Kranjci. Tako isto u Kaluđerovcu, gdje ima i Rukavina, hoće svi stanovnici tog malenoga sela, da su Kranjci. Po njihovih pridjevcih morao bi čovjek suditi. da imadu i pravo, jer se oni zovu

- Arbanasi,
- Čopi,
- Kruljci,
- Pereti,
- Plemenčići,
- Poduari,
- Poljani i tako dalje.

Svi žitelji u Kaluđerovcu, koji baš najmanju župu u senjskoj biskupiji sačinjavaju, jesu katolici. Kaluđerovčani jesu marljivi ljudi, i bave se najviše lončarijom, praveć zemljene lonce, zdjele, tanjure, pladnje, vrče, žare i druge stvari, koje oni mienjaju po doljnjih stranah tja do Gline, pak s onkraj Une u bivšoj Turskoj do oko Cazina, Majdana, Krupe, Bužima i Novoga za žito, najviše za kukuruz, i time se hrane, imajući drugčije slabu i malenu zemlju. Voda Lika, koja ovuda kroz velike litice, klisure i sklope teče i u Kosinj prodire, pa ondje u Lipovu Polju ili ti u Kućištih u ponore pod zemlju uvire, dieli Kaluđerova od Pazarišta. S oni kraj vode Like, preko koje sagradjen jest g. 1837. kameniti most na jedan obluk visok nad vodom 30 hvati, stanuju Bunjevci:

- Balenovići,
- Butorci,

- Duići,
- Krpani,
- Lulići,
- Pilipovići,
- Radoševići,
- Rukavine,
- Smolčići i još drugi.

S ovi kraj Like, kako već rekoh stanuju Kranjci kaluđerovčani.

Dalje gori u Liki stanuju kao u Mušaluku, tako u Gospiću, Kaniži, Širokoj Kuli, Podlapači, Udbinji, Mutiliću obitelji, koji kažu da su Kranjci ili Hrvati. Oti se zovu:

- Bišćani,
- Gregorići,
- Holjevci,
- Mesići,
- Misiri,
- Nikšići,
- Podnari,
- Sertići,
- Špalji,
- Šprajci,
- Trtnji i drugi.

Ti svi kažu, da su njihovi stari s popom Mesićem od Brinja, Jezerana i s ovaj kraj Kapela od Ogulina, Vrbovskoga, Ribnika u Liku došli, Turke iz Like i Krbave osobito iz Udbine iztjerali i sva mjesta, gdje ta imena sada živu, zasjeli.

To isto pripoviedaju nekoji stanovnici u Bilaju, Ribniku, u Gospiću i okolo njega imenom:

- Mudrovčići,
- Miholjci,

- Župani,
- Valentići i ostali.

Uz ove živu i drugi, koji kažu (može se njim i vjerovati), da su poriekla bunjevačkoga, kao na priliku:

- Brkljačići,
- Cvetići,
- Jelače,
- Kikići,
- Meštrovići,
- Štimci,
- Vukelići i još nekoji.

U obće imade skoro u svakom selu u Liki uz Bunjevce i ljudi, koji kažu, da su kranjskoga ili hrvatskoga pokolenja. Od kuda to potiče, to ne zna danas nitko, samo se mogu ti ljudi razlučiti po nekih osebujnostih, jer kod onih, koji kažu da proizlaze od Bunjevaca, imade u mnogih stvarih, drugi običaj, drugi govor i baš u nekih mjestih i drugačija nošnja.

Sad da navedem za bolju razliku i ona mjesta, gdje stanuju Vlasi sada prozvani Srbi po Liki i Krbavi. Ta su mjesta počamši od tromedje ili brda Urlice i izvora Tiškovca:

- Drenovac,
- Mala i Velika Popina,
- Kupirovo,
- Osredci,
- Srb,
- Suvaja,
- Doljani,
- Dobroselo,
- Lisičjak,
- Lapac,
- Kruzi,
- Nebljuje.

Ta su sva mjesta na onaj kraj plešivičke planine, koja se tuda proteže pod imeni Kamensko, Veliki Kuk i Lumbardenik. Ona leže većim dielom na obali vode Une, koja u Suvaji izvire. S ovi kraj rečene planine leže druga mjesta čisto pravoslavna, a to su

- Bruvno (od 1746),
- Čitluk,
- Deringaj,
- Divoselo,
- Jošane,
- Komić,
- Kurjak,
- Mazin,
- Medak,
- Mekinjar,
- Mogorić,
- Ondić,
- Ostrvica,
- Počitelj,
- Ploča,
- Raduč,
- Tomingaj,
- Visuć,
- Vrebac.

U Počitelju, Čitluku, Medku pripoviedali su stari ljudi, da su se njihovi prvanji takodjer doselili iz Hercegovine u Liku, koja je onda pusta bila, i da su mjestom, kamo su došli, dali imena onih, koja su u Hercegovini ostavili, pa da su tako prozvali sadanji

- Čitluk,
- Divoselo,
- Medak,
- Mogorić
- Počitelj,
- Raduč i

- Vrebac.

Pošto ima još i danas u Hercegovini dosta katolika, to se može suditi, da su predji Bunjevaca još u staroj svojoj postojbini katolici bili, a da nije istina, što neki pravoslavni hoće, da su Bunjevci svi iztočne vjere bili, pa da su bježeć u Dalmaciju i u Liku pred turskim zulustom dopali u šake talijanskih i hrvatskih popova, koji da nisu dopustili bjeguncem naseliti se, dok nisu primili zapadni zakon. Tako da su Bunjevci postali katolici, a oni drugi što su se u pustaraha naselili, da su ostali kod iztočne vjere i navjek Srbi.

Bilo kako mu drago, toliko je istina, da su mnoga imena i pridjevci kod pravoslavnih i katoličkih Bunjevaca istoglasni kao na priliku kod:

- Babića,
- Brkića,
- Došena,
- Panovića,
- Radoševića,
- Simića,
- Vlatkovića,
- Živkovića,

pa zato mislim da neima dvojbe, da su oni ne samo jednoga naroda, nego i jednoga poriekla, svi južni Slavjani, zvali se oni Bunjevci, Kranjci ili Vlasi.

Nuder da se vratim opet na mjesta u Liki i Krbavi.

Najprvo ću spomenut Perušić. Tu ima troje vrsti naroda.

Jedni su Bunjevci, kano ti:

- Aležkovići,
- Antonovići,
- Jurkovići,
- Lulići,

- Markovići,
- Rukavine,
- Vlajinići i još nekoji.

Drugi izvode svoje pokolenje od Hrvata, koji su došli u Perušić g. 1689., kad su Turci iz Like iztjerani i tu se naselili, kao:

- Brajkovići,
- Dasovići,
- Kolaki,
- Oreškovići,
- Pocrnići,
- Sokolići,
- Šutići,
- Veslari.

Treći, kojih ima najviše u Perušiću, neznadu pravo ni sami, kojega su poriekla i kažu sada da su pokršćenici. To su potomci starih Ličana koji su se, kad su Turci nakon boja muhačkoga g. 1526. Liku i Krbavu osvojili, bili poturčili, pa opet kršćansku vjeru prigrlili. Ti se zovu:

- Alivojvodići,
- Asančaići,
- Bašići,
- Čutići,
- Čulumovići,
- Grivičići,
- Hećimovići,
- Karići,
- Kasumovići,
- Kulaši,
- Kurteši,
- Milkovići,
- Murgići,
- Ojerovići,
- Šeferagići,

- Tomaševići,
- Turići,
- Uremovići.

Pripovieda se da je dao ove obitelji krstiti biskup senjski Glavinić, pa da je pretvorio u katoličku crkvu tadašnju džamiju, koja je i prije katolička crkva bila. Ova liepa crkva "Uzvišenja Sv. Križa" stoji i danas, ima 9 oltara i okolo na okolo koridor. Svaka familija, koja se pokrstila, dala je sebi načiniti oltar sa likom svoga patrona. Tako ima familija Murgića svoga patrona sv. Antu od Padue. Perušić je u Senjskoj biskupiji skoro najveća župa i broji do 6000 katoličkih duša. Plovani ili župnici perušićki bili su u prijašnja vremena stranom ljudi jako odlični. Tu je bio župnikom kasniji senjski biskup Kabalini, zatim dr. Agrikola Kargačin, prepošt novljanski pak pokojni opat Stevan Sarkotić od Lisca (Dubrovačko Primorje). Ovaj posljednji bio je uzoran i dobar pastir te učitelj perušićkoga puka, koj se nekoč mogo uznieti za sve dobro, pravedno i slavno, ali danas mnogo se izkvario. Žalibože da je tako gotovo svuda po Krajini, u kojoj bijaše vaviek više reda nego li danas, pa i slave, ponosa, a bogme i više materijalnoga imetka i fizične jakosti.

A sam Bog zna, što će sve od toga naroda biti. K Perušiću spada jedno malo selo, zove se Studenci, gdje ima razštrkano u brdih pod kosom nekoliko pravoslavnih kuća:

- Borčići,
- Bruići,
- Glumičići,
- Petrići,
- Stakići,
- Uzelci.

Da je Perušić još u stara vremena, i prvo nego li su ga Turci osvojili, ugledno mjesto bio, dokazuju razvaline u Štitaru i na brdu Klisi, gdje je, kako pripovieda narod, stajao stari rimki grad. Široka Kula nije daleko niti pol drugi sat od Perušića, pak i tamo bio je stari rimski grad, gdje se nalazi, kad se zakopa u zemlju, rimskih mozaika i vrča. Tih je starina još prije 40

godina mnogo bilo. Ja sam ih sam kao (11-to godišnji) kadet god. 1824. gledavao.

U samom Perušiću stoji i danas blizu crkve Sv. Križa na brdašcu razvalina okrugle turske kule, koju je po tradiciji zidao g. 1553. beg Malkoč. Kažu da je Malkoč bio prvi zapovjednik turski u Liki, kad ju je ostavio grof Ivan Karlović, i pobjegao u posavsku Hrvatsku, gdje je umro i g. 9. kolovoza 1531. pokopan u crkvi Remetskoj kraj Zagreba, koju je strahoviti potres od 9. studenoga 1880 skoro srušio.

U Liki i Krbavi ima puno razvalina (gradina), mnogo spomenika stare slave i časti glasovitih knezove Karlovića. Njihovi gradovi (Karlovićevi dvori) stojaše u Mutiliću i Visuću blizu Udbine, gdje su prije Turaka sjedili biskupi od Like i Krbave. Na te knezove spominju i Karlovića Korita, a na vodi Liki na putu iz Perušića u Pazarište zvalo se mjesto, gdje se sve do godine 1837. prevažalo na kerepu (brodu), dok nije napravljen most kod Kaluđerovca, Karlovićev brod.

Hajd da se sada ogledam od Perušića prema zapadu, a tu ti je prvi Kosinj. To ti je dolina skoro pet sati dugačka, kojom Lika teče, pak u Lipovu Polju u ponor uvire. Ljudi se osvjedočiše, da ta voda izpod Velebita prolazi i kod Žrnovnice u more utiče, jer više puta, kad bi Lika u jeseni nakon velike kiše izašla, Lipovo Polje i dolinu Kosinjsku potopila, odnesla bi snopove požnjene jelde (hajde) u ponor, a ti bi snopovi tamo u Žrnovnici na vidjelo izašli; Opazujem, da je Velebit planina široka ponora do mora najmanje 8 do 10 sati.

Kosinj je, za militarne uprave, brojio samo četiri sela, a među ovim Gornji Kosinj, gdje je bila stacija satnije. U tom selu živu tako zvani Kranjci:

- Benčići,
- Biljani,
- Butine,
- Grgurići,
- Klobučari,

- Marinići,
- Milkovčići,
- Perše,
- Pintari,
- Pleše,
- Podnari,
- Pršljani,
- Spoljarići,
- Sporčići i drugi.

Svi su katolici, te imaju lepu crkvu Sv. Ante.

Onda sledi selo Mlakva s kršom. U tom selu stanuju sve čisti Vlasi i zovu se:

- Bobići,
- Cvijanovići,
- Glumičići,
- Mileusnići,
- Javorine,
- Kokotovići,
- Kordići,
- Munjasi,
- Paripovići,
- Pražići,
- Repci,
- Varicaki i tako dalje.

Sad dodje Donji Kosinj; u tom selu ima jedno 30 kuća, koji se zovu Vukelići, a kažu, da su Bunjevci i da su im stari došli iz Hercegovine i Kotara. Ovi se Vukelići dosta razlikuju od ostalih stanovnika u Dolnjem Kosinju, koji se zovu Kranjci. Vukelići priliče u mnogom Pazarištanom i najvole se ženiti iz Pazarišta ili pako iz Perušića. Vukelića ima osim toga kako sam spomenuo u Pazarištu, u Primorju kod sv. Jurja u Lipah kraj Gospića. U Dolnjem Kosinju je posebna katolička župa, Kranjci:

- Bilinari,

- Draškovići,
- Jugovići,
- Klobučari,
- Kosinjski Majetići,
- Petranovići,
- Šopi,
- Šutići,
- Tomci i ostali bili su nekoč marljivi ljudi, radeći drveno posudje, kao zdjele, pladnje, škiye.

Od pravoslavnih ima u Donjem Kosinju tri obitelji:

- Bruići,
- Lubeni,
- Miletići.

U Donjem Kosinju ima vinograda, kojih nije inače nigdje u gornjih krajevih s ove strane Velebita. Ti su vinogradi bili dobro obdjelani u prva vremena, a radjali su u toliko, da je bilo gospodara, koji bi bili ubrali godimice 50 do 60 vedri ili barila, kako se tamo govori. Neki Frane Jugović, Mateša Šutić i Mile Petranović dobili bi najviše. Vino je bilo dobro, samo malo odviše kiselo.

K Kosinju spada još i Lipovo Polje, gdje je samo jedna kuća Lekčevića katoličke, a svi su drugi pravoslavni. Zovu se:

- Baste,
- Bogavci,
- Bruići,
- Ćormarkonići,
- Gledići,
- Glumći,
- Kokotovići,
- Mileusnići,
- Pavlovići,
- Stakići,

- Šakići,
- Škarići.

Svi Kosinjani prebivaju na podnožju velikih brda, mnogi baš u griču sporadi potopa ili povodnje, kad Lika izadje što se mal ne svake godine dogodi osobito u proljeću, kad se snieg topi. Potopi su najveći bili u Kosinju g. 1803, 1823, te 1878. i 1879. godine 1879. ležala je voda mal ne 7 mjeseci po svem Kosinju kao sinje more, tako da su ljudi istom u mjesecu lipnju nešto jarog žita posijati mogli. U Kosinju se i nesije onimo nego jare žito, najviše kukuruz. Zemlja je vrlo dobra i plodna. Na njoj raste pšenica, ječam, leća, kukuruz kao i svaka druga sjetva bez djubra. Sieno osobito na lučicah uz obalu Like i potoka Bakovca, koj izvire izpod Velebitske planine blizu puta, što k Jablancu vodi, i utiče u Liku nedaleko crkve sv. Kate, tako je liepo i dobro, da je jedva bolje ono u Misiru uz Nil. Da Kosinj ne potapa toliko Lika i da mu se nije narod nešto u novije vrieme izkvario, bio bi-vrlo sretno i blagoslovljeno mjesto Gornje Krajine. Do g. 1830. bio je Kosinj s morala tako na glasu, da nije nigda ni duša iz njega u Stokhaus (zatvor) dospjela, akoprem je već tada kumpanija Kosinjska 8000 duša brojila. Tada sam ja tude bio pisarom kumpanijskim, a imao sam plaće na mjesec 1 fr. 30 kr., a radio sam i pisao jamačno toliko, koliko danas 3 i 4 činovnika sa plaćami može bit od 600 do 1000 for.

Medju Gornjim Kosinjem i Lipovim Poljem stajao je nekoč na velikom brdu grad, koj se zvao Bočaj (Bočad, Bočač). Razvaline toga grada vide se i danas. Ljudi pripoviedaju, da su tu stanovali nekoč nekakovi grofovi Bočkaji (BocsKay), koji da su se kašnje u zemlju ugarsku preselili. Ja sam zapamtio kao dječak od 5 godina od prilike, da je dao kod staroga grada negdašnji poručnik Petar Meštrović kopati i novce tražiti, ali nije ništa našao.

Tako isto ima i u Pazarištih dvie stare gradine, one se zovu Oteš i Ostrvica. Prva je u Gornjem Pazarištu kod mjesta, koj se danas obično zove Klancem, a Ostrvica je u Doljnem Pazarištu kod sv. Jakova prama Velebitu, kuda se ide u Cerin Padež. Od otiju gradina pripovieda narod, da se u njima boravio neko vrieme kralj Bela, kad je bježao pred Mongoli, koje su kašnje Hrvati na Grobničkom Polju potukli. Zidine starih nekoč

gizdavih zgrada vide se i danas na vršcih. Na Ostrvici ima i danas bunar, a brdo je naoštreno i šiljasto kao glava sjećera, a visoka more biti Ostrvica nad poljem pazarižkim do 2000 cipela. Oteš je puno niži; u njegovih razvalinah kopali su ljudi prije kakvih 40 godina novce, pak su našli preko 20 zlatnih cekina sa slikom kralja Bele, kako pripoviedaju. Pri tom kopanju bio je neki krajišnik Milinković koj je, premda na oba oka sliep, jedan dukat našao.

Pazarišta nisu nigda turska bila. Tu i neima obitelji, koja će kazati, da su im stari muhamedanci bili već oni kažu, da su Bunjevci. Obitelji, koje se drže za potomke Turaka, ima raztrešeno po Liki, takove su

- Alići i Čanići u Gospiću,
- Šabani u Novom.
- Turići u Kaniži kod Gospića,

Turići bili su plemenitaši kao i Murgići⁴⁴, ali su im diplome izgubljene okretom stvari od g. 1530. do 1680., a osobito g. 1746. kad je granica po

---

Potomci Ajdera Murgića:

- Murgić Michael, rođen u Perušiću u petak 14. 05. 1824. Sa 13 godina, 13. 10. 1836., stupio je svoju oficirsku obuku u Terezijanskoj vojnoj akademiji u Bečkom Novom Mjestu gdje je u četvrtak 12. 05. 1842, sa još nepunih 18 god. i umro.
- Murgić Jurica, c. kr. pukovnik, rođen u Perušiću 14. 04. 1829., jedan od najčeličnijih hrvatskih rodoljuba u vojsci, prijatelj pokojnog Grivičića. Od 01. 11. 1878. u mirovini i kao takav umro je u psihijatriji Feldhof kod Graza 10. 02. 1878. Bio je od 23. 04. 1873. sa Sarah Cahitt-Crocker oženjen.
- Murgić Danilo, desetnik u Perušiću. Kad se ostavi Kosinj i Perušić i dalje pram sjeveru krene, eto ti mjesta **KUTEREVA**. Tu su sve sami Kranjci katolici i imaju svoju župu. Za Kuterevom dodje **Švica i Ponori. Tude stanuju ponajviše pravoslavni**, a ima i tako zvanih Kranjaca, koji svoju malu župu imaju. Medju katolici živi vrlo ugledna i imućna **obitelj Prpića**, koja drži ljepe kuće, mlina i pile na **vodi Gaščici**, koja u **Ponorih** pod zemlju utiče. **Ti su Prpići poriekla bunjevačkoga**, a predji njihovi došli su u Švicu iz Bužima u Liki. **Naselio ih je pako pop Prpić**, koj je u Švici župnikom bio i svoga brata u Švici namjestio. Švica jeste vrlo liepo mjesto. Tu imade na vodi Gaščici **preko 40 vodopada** u nizini od 25 cipela na jedno malo polje odkuda Gaščica teče prama Velebitu

militarsku ustrojena. Da to može biti istina, pokazuje taj faktum, što su muhamedanci nazvani Murgići u Peći nedaleko od Kladuša još i danas age. Kazivali su naši stari, a medju ovim bijaše posljednji glagoljaš lički pop Nikola Murgić (umro 17. siečnja 1840. u starosti od 88 godini u Perušiću), da je petero braće Murgića iz Perušića u Tursku otišlo, jer se nisu htjeli pokrstiti, a samo dva najmladja Omer i Ajder, da su kao pokrštenici na svojem zemljištu u Perušiću ostali i dobili na krstu u crkvi Sv. Križa ime jedan Dane a drugi Stjepan . Od prvoga ne ima potomka već odavna, a od drugoga nastali smo mi svi ostali Murgići, a ima nas po svietu kojekuda do 200. Osim spomenutoga pope Nikole bio je katoličkim odličnim popom i njegov stric Tomo, koji je umro g. 1780. Osim njih dvaju popova bilo je iz porodice Murgića 10 oficira, od kada je Krajina na vojničku ustrojena. Spominjem samo svoga pokojnog brata (umro g. 1870.) pukovnika Juricu Murgića, koj bijaše jako inteligentan častnik, te mu je bilo malo ravnih u austrijskoj vojsci.

Kad se ostavi Kosinj i Perušić i dalje pram sjeveru krene, eto ti mjesta Kutereva. Tu su sve sami Kranjci katolici i imaju svoju župu. Za Kuterevom dodje Švica i Ponori. Tude stanuju ponajviše pravoslavni, a ima i tako zvanih Kranjaca, koji svoju malu župu imaju. Medju katolici živi vrlo ugledna i imućna obitelj Prpića, koja drži ljepe kuće, mline i pile na vodi Gaščici, koja u Ponorih pod zemlju utiče. Ti su Prpići poriekla bunjevačkoga, a predji njihovi došli su u Švicu iz Bužima u Liki. Naselio ih je pako pop Prpić, koj je u Švici župnikom bio i svoga brata u Švici namjestio. Švica jeste vrlo liepo mjesto. Tu imade na vodi Gaščici preko 40 vodopada u nizini od 25 cipela na jedno malo polje odkuda Gaščica teče prama Velebitu i tu u ponore pada. Kao što Lika na vidik izlazi kod Žrnovnice, tako i Gaščica izlazi u Primorju kod Sv. Jurja. Na putu od Švice pram planini Kapeli dolazi se u Katoličke Kompolje, gdje su sami katolici tako zvani Kranjci:

---

i tu u ponore pada. Kao što Lika na vidik izlazi kod Žrnovnice, tako i Gaščica izlazi u Primorju kod Sv. Jurja.

- Banići,
- Belovići,
- Dengurići,
- Dubravčići,
- Fajdetići,
- Grčevići,
- Kranjčevići,
- Muratovići,
- Nikšići i tako dalje.

Izpod Katoličkog Kopolja na podnožju Velebita (Senjskoga Bila) ima Vlaško Kopolje, selo od jedno 70 do 80 kuća raztrešeno pod brdi. Tu ima takodjer nekoliko bunjevačkih obitelji: Rukavine, Šimunići. Ostali stanovnici u tom Kopolju jesu tako zvani Vlasi, a pravoslavne vjere. Smiešno je, da ovo selo prozvaše u novije vrieme Srbskim Kopoljem bez obzira, da se to selo od najstarijih vremena zvalo Vlaška Kopolje za razliku od Katoličkoga Kopolja.

Oba Kopolja svezana su sa Brlogom, gdje je prije bila kumpanijska stacija.

U Brlogu ima takodjer obitelji, koje kažu i danas: mi smo Bunjevci. Oni se zovnu opet:

- Rukavina,
- Marasi,
- Babići,
- Lončari,
- Jurkovići.

Od ovih Jurkovića potekao je pokojni kapetan Pave Jurković, koj je kao poručnik 4. travnja. 1849. s hrabrimi Otočani u bitki kod Tapijo Bičko red Marije Terezije zaslužio i barunom postao.

U Brlogu ima najviše pravoslavnih, koji imaju tu župnu crkvu kao što i katolici. Prva vremena živili su brložki stanovnici Bunjevci i Vlasi u najljepšoj slogi, a danas bože oprosti. To je doniela nova era, hvaljena

sloboda, nesretna konstitucija. Pripoviedaju, da je u Brlogu bilo nekada glavno zapovjedništvo vojničko, koje se kašnje u Karlovac preselilo, a zapovjedajući general zvaše se Petazzi.⁴⁵ Brlog spadaše prvo nego li se je Krajina militariski uredila, grofovom Gusićem, koji su kašnje imanja carstvu dali, a za to dobili druga imanja u Kranjskoj oko Črnomlja i Metlike. I sada ima njihovih potomaka, ali nisu grofovi, nego samo baroni. Na te Gusiće spominje i danas jošte kod Brloga i Gusića polje i Gusića grad, razvaline na briegu.

K nekadašnjoj brložkoj satniji spadahu sela Melnice i Vratnik pod Velebitom uz cestu, što u Senj vodi.

Kako sam već spomenuo, ima tu Bunjevaca

- Biondića,
- Katalinića,
- Nikića

sa katoličkom župom. Dalje od ovih sela prama istoku leže mjesta Žuta Lokva, Rapaić Klanac i tik do Gusić polja selo Prokike. U Žutoj Lokvi je od starine pošta i tu se diele ceste, jedna Josipova ide iz Karlovca u Senj, a druga u Otočac i dalje u Liku. U Žutoj Lokvi malo je kuća, a većinom su Kranjci, dočim u Prokikah i u Rapaiću stanuju samo pravoslavni.

Hajde da se sada navratim na Brinj. Ovo je liepo mjesto i izgleda kao mali varoš. Prije bijaše najljepša satnija bivše pukovnije ogulinske. U Brinju stanuju tako zvani Kranjci ili katolici, te imaju svoju župu, koja je najveća u senjskoj diecezi. Samo ima jedno selo kod Brinja, zove se Lučani, u kojem pravoslavni za sebe stanuju i svoju crkvu imaju. U tih Lučanih rodio se pokojni patriarh Josip Rajačić. Poznato je, da je Brinj u prva vremena, dok je to mjesto spadalo pod Frankopansku oblast, bio jako na

---

⁴⁵ **General grof Benvenuto Petazzi** držao je pako u zalogu nekoć Frankopanska i Zrinska imanja Ribnik i Brlog na Kupu, u kojem poslednjem gradu izdao je više zapovjedi u krajiških postovih.

glasu. Brinj ne mogoše Turci nikada osvojiti. Njegov gradić Sokolovac, u kojem je i danas još uzdržana liepa crkvica, odolio je vazda Turkom, jer su ga junački vaviek Brinjani branili. Bilo je u prva vremena u Brinju uglednih obitelji, koje su si stekle velike zasluge kod obranbe tvrdje brinjske. Od toga vremena potiču i plemenitaši u Brinju, kao na priliku:

- Draženovići,
- Holjevci,
- Rajkovići,
- Vučetići i drugi.

U Brinju i u njegovoj okolici neima Bunjevaca, te svi stanovnici tamošnji kažu, da su poriekla kranjskoga ili hrvatskoga.

Sad da se vratim od Brinja natrag, a da netaknem Križpolje, Jezerane i Stajnice, mjesta pod Kapelom, gdje živi isti narod, kao i u Brinju. Krenut ću od Brinja preko Škramnice u dolinu od Gacke prema Otočcu, Sincu i Lešću starom cestom, kuda je vodio g. 1809. poslije boja pod Bilajem u Liki 21. i 22. svibnja maršal Marmont francuzku vojsku na Rieku i Ljubljanu. Tom starom cestom, koja je već davno zapuštena, dolazi se preko Drenovačkoga Klanca u Škare. Tu su stanovnici pravoslavni, a o mjestu neimam što godj osobita opaziti, nego da je u tih Škarah za militarke uprave u prošla vremena služio kao kapetan neki barun Simbschen (Simbšen)⁴⁶ kašnje vrhovni zapovjednik u Petrovaradinu, i da je držao u Drenovu Klancu mali posjed.

Otočac je od starine poznati varoš na vodi Gaščici; u njem su imali grofovi Frankopani grad, od kojega se još vide ostanci dosta znatni. Fortica otočka još je g. 1840., dok je Liebrich pukovnikom bio, popravljana.

---

⁴⁶ **General barun Joseph Anton Simbschen** (Simbšen) rođen je u selu Siebendorf u Transilvaniji 6. listopada 1746, a umro je 14. Siječnja u Beču 1820. Njegov otac Karl služiji je u Otočkoj pukovniji. U lipnju 1783 imenovan je od cara Josipa II. majorom i pomorskim zapovjednikom u Senju gdje je bio više godina aktivan.

Poznato je da je u Otočcu bio štop Otočke krajiške pukovnije od g. 1746. do g. 1873., a danas je u njem zapovjedništvo rezervne pukovnije otočke grofa Jelačića broj. 79. U Otočcu ima ljudstva različitoga porijekla, Bunjevaca, Kranjaca i Vlaha, a o samom gradu dalo bi se puno više govoriti, ali sada to prepuštam.

Dakle dalje u Lešće i Sinac putem u Liku i Krbavu. Ova su dva mjesta u polju uz vodu Gašćicu, koja u Vrelu pod brdom Korenom izvire, te kroz Sinac, Lešće, Čoviće, Prozor i Otočac teče do Švice, gdje i uvire, dočim drugo rame kroz Otočac kraj Staroga sela. Izpod Drenova Klanca u Brlog prodiere do Gušića polja, pa u Vlaškom Kompolju pod zemlju zavire. U otočkoj bivšoj pukovniji nije bilo ljepših sela od Sinca i Lešća. U obadva ta mjesta jesu žitelji sami katolici, koji se zovu Kranjci. Poznata su tu imena obitelji:

- Begovića,
- Dujmovića,
- Grčevića,
- Kolakovića,
- Kvaternika,
- Ladešića,
- Matasića,
- Moguša,
- Mravinca,
- Oreškovića,
- Sarkotića,
- Sladovića i tako dalje.

Pazariška, Svetojurska i Lešćanska kumpanija bile su jedine u bivšoj otočkoj čisto katoličke bez pravoslavnih. Puk lešćanski bio je na glasu spored morala, reda i čistoće; osobito bile su tu žene marljive i držale su mnogo do čistoće u kućah i u odjeći. U Lešću kao što gotovo svuda po Gornjoj Krajini s onaj kraj Kapele grade same žene haljine svake boje crne, modre, bijele, šare, te pređu, tkaju, šiju, pletu platno i sukno za sebe, za muževe i djecu. Prava je krasota, kako žene u gornjoj Krajini bez

razlike bile Bunjevke ili Kranjice ili Vlahinje, odieću, rubine i haljine urediti znadu. Svako čeljade bilo muško ili žensko ima osim svakdašnjega odjela i svoju svetačnu robu, koju oblači u nedjelju i blagdan, kad ide u crkvu i među narod. O kulturnom životu naroda u našoj otačbini dalo bi se u obće puno i prepuno razglabati.

Lešće i Sinac imaju svaki svoju lepu župu, a narod pohadja rado crkvu, kao svukud po Gornjoj Krajini, gdje su katolici. Kod pravoslavnih je drugo, oni daju sve popu i za crkvu, ali u nju jih malo ide. To sam vidio, od kad sam postao.

Kad se Sinac i Lešće ostavi, onda se predje brdo Koren, i na lievo dojde se u selo Ramljane, iza vog sela u Čanka, a od tuda u Bunić. Na desno od Korena ide se preko Janjča u Perušić, od kojega sam već govorio.

Sada mi je reći, da su Ramljani na visini, i da u tom selu živu sve katolici (Kranjci), koji imaju svoju župu. Čanke (Čanak) leže u dubokoj kotlini, i tu su katolici. Preko sela Kozjana, 10 do 15 kuća pravoslavnih samih Kneževića i Hrnjaka, eto me kroz sat i po u Buniću.

Bunić bijaše za vrieme krajiške uprave satnička štacija. Liepo to mjesto leži na podnožju velikoga brda, koje se zove Gjurum. U Buniću ima katolika i pravoslavnih, ali je posljednjih više. Među katolici bilo je u prva vremena odličnih obitelji, među koje spadaju Rastići. Iz ove je obitelji poteklo više oficira, a među ovimi glasoviti podmaršal Danilo Rastić⁴⁷, koji je 4. travnja 1849. sa svojom brigadom (sve Otočani i jedan bataljun Ogulinaca u svem jedva 2000 vojnika) suzbio cio korps Magjara 18000 momaka pod zapovjedi Damjanića i Klapke, i tu baš svu njihovu

---

⁴⁷ **Dane (Daniel), Rastić**, podmaršal u habsburškoj vojsci, rođen 1794 u Buniću, a umro u Gospiću (Bunić kraj Korenice, 1794 - Gospić, 05. 04 1853). Vojnu službu započeo je 1809. kao stožerni pisar 2. Otočke graničarske pukovnije, a potom je do 1813. služio u franc. vojsci gdje je 13. 05. 1813 štitući konvoj došao u sukob s pruskim partizanima kod Radenburga i bio teško ranjen. Rastići su pokršteni Turci.

kavaleriju raztjerao i 13 topova oteo. Kod ovoga junačtva, koje njemački militarski pisac Pönitz obilježuje kao osobito uzorni čin u vojničkoj povjesti (jer je tu pješačka vojska nadjačala konjički atakt), dobio je Rastić red Marije Terezije. Rastić, koj je sa svojim četami sačinjavao arirgardu (zalaznicu) Jelačićeve vojske, i njemu ledja pokrivao, spasio je tu banovu vojsku od propasti. Dobilo je tad redova te zlatnih srebrnih kolajnah više graničarskih oficira i podčastnika, a bivša otočka pukovnija nosila je g. 1850. najviše redova ili križa i kolajna u čitavoj austrijskoj vojsci. Tko ne vjeruje, taj neka pogleda u almanah od g. 1850. General Rastić služio je još za Napoleona, i marširao je kao mladić od 16 godina u Rusiju, gdje je tekar u bitci kod Smolenska g. 1812. postao oficirom. Kad je Krajina g. 1814. opet pod Austriju došla, služio je Rastić kod Slunjana i bio je mnogo godina adjutant ovdje u Zagrebu kod general komande. Bio je to ljudina u najboljem smislu.

U Buniću služio je kao kapetan i major Laudon, i otišao je god. 1762. sa krajiškoj u pruski rat. Kako je tamo vojevao, poznato je iz povjestnice. U Buniću sazidao je Laudon malu katoličku crkvicu, a u njoj su pokopana dva njegova sinčića, koji su umrli u Buniću. Laudon rođen god. 1714. u Liflandiji kao luteran prešao je u Buniću na katoličku vjeru, i utemeljio tu crkvu i župu. Crkva što ju je Laudon nekoč sazidao, bila je vrlo malena, a vrijeme ju je bilo jako oštetilo, stoga je dao general barun Urban⁴⁸, poznat kao vojskovođa za rata magjarskoga proti Bemu u Erdeljskoj g. 1848-49. a kašnje brigadir u Gospiću, novu crkvu od tesana kamena g. 1856. napraviti. Ono malo Bunićana, koji su katolici, neznade kojega su poriekla; niti kažu da su Bunjevci, niti Kranjci, nego samo: mi smo pokršćenici. Pripoviedaju stari ljudi, da su predji:

- Jurasovića,
- Meštrovića,

---

⁴⁸ **Karl von Urban, barun** (1802-1877) austrijski časnik, od 1850. imenovan generalom. Porijeklom Rumunjac, bio je u 1848 na čelu austrijskih agenata u Transilvaniji protiv separatističkog ustanka Rumunja. Sudjelovao je na ugušenju revolucije u Mađarskoj 1848-1849.

- Rastića,
kojih potomci i danas u Buniću žive, nekoć muhamedanci bili, kad su Hrvati Krbavu opet osvojili.

K Buniću spadala su još sela Salamunić i Pisac prama jugu, a Mala Krbavica prama sieveru, te Debelo Brdo pram iztoku. U svih tih selih jesu žitelji pravoslavne vjere.

Dalje od Bunića pod planinu Plešivicu pružila se dolina Korenička. Liepo li je to mjesto, nekoć štacija satnije, koje ima nekoliko zidanica, dućana i gostiona, sajmište, a sjelo je dviju pravoslavni parohija i malene katoličke župe. Tu sjedi pravoslavni protopop. Osim dvie tri katoličke obitelji sav je narod korenički pravoslavne vjere, koj bješe u prva vremena na dobrom glasu, čist u kućah, a bistre pameti. Tri godine bijah ja tu kapetanom, upravljajuć s tim narodom, kojega je bilo preko 9000 duša. Bilo je pravo veselje služiti u sredini toga naroda, samo da nije bilo jednoga siromašnoga prote, ili njegove mame protinice, koja je htela svemu svietu zapoviedati.

Više Korenice sa južne strane nahode se razvaline Mrzin grada ili Mrsinj grada, a nedaleko od mjesta prama Bielo Polju vide se ostanci šanaca, kod kojih se bitka dogodila g. 1519. medju Hrvati i Turci, i gdje je, kako pripoviedaju, poginuo hrvatski ban Petar Berislavić. Spomenut ću još tu selo Bjelo Polje, gdje sami pravoslavni stanuju.

Dalje od Bjelo Polja tamo u Krbavi već sam sva mjesta napomenuo. Sad bi bila zgodna, da predjem preko Plešivice tamo k prijašnjemu Kordunu preko Priboja, i da što god pripovjedam o Starom Kordunu, ali bi to na daleko išlo, pa zato sam nakanio drugom prilikom sliku dati o životu na Kordunu. Bit će to i onako ponajviše episode, kojih i u ovom mojem spisu dosta imade.

O narodu, koji se u Gornjoj Krajini zuve bunjevački, može se reći, da je zdrav, kriepak i liepa uzrasta. Mužkarci su ponajviše crnomanjasti, a kadšto osobito visoka stasa, krupni i jedri. Neki Mateša Vrkljan bio je šest

cipela i šest coli visok⁴⁹, te se je francuzkomu maršalu Marmontu, kad je godine 1809. kroz Liku prošao, tako dopao, da ga je odmah oficirom učinio, akoprem nije znao ni čitati ni pisati. Gorostas Mateša Vrkljan, kojeg sam dobro poznao, umro je g. 1849. kao penzionirani fendrik u Gospiću. Bunjevac Roko Devčić iz Lukova kod Karlobaga bio je tako jak, da je jednom nosio čitavu uru hoda tovar soli i paripče, koje je bilo sustalo pod bremenom na putu iz Karlobaga.

Taj isti Roko Devčić kadar je bio za ručak cielo janje pojesti i pol vedra vina popiti, pa nikom ni u vrneš, što Ličanin kaže. U bivšoj ličkoj pukovnji bijahu dvie bunjevačke satnije, Lovinčani i Smiljančani najkrasnije, sve liepi i visoki momci, da jih je bilo milinje gledati. Tako isto bili su liepi ljudi Pazarištani i Sv. Jurci u Otočkoj pukovnji. Ovi Sv. Jurci kao što i Krmpočani vrlo su siromašni jer neimaju dosta zemlje te žive samo od onoga što si izbiju iz cesarske šume i što iz mora dobe. Bunjevci uz more bavili su se najviše ribarstvom pak švercanjem, a gdje koji mora da si traži hranu s ove strani Velebita radom ili da si ju izprosi. Ovo posljednje je osobito u novije vrieme zavladao. U ljetu je u Podgorju uz more velika suša, mnogo puta se mora iz pećina snieg tražiti i na suncu topiti, da se voda dobije.

Bunjevske su žene većinom veoma krasne, osobito one u Lovincu, Smiljanu i u Pazarištu. Sve su crnooke, liepa rumena lica i divne kose. S ovi kraj Velebita jesu žena vrlo čiste; nije tako svuda s oni kraj u Podgorju, jer neimaju svagdje dosta vode.

Odieća je kod Bunjevaca svukud jednaka: kratelj, gornja haljina, modre ili crne uske hlače, crne čarape i opanci, te crljena kapica poput u Dalmatinaca. Sve do g. 1848. nosile su ženske, koje bijahu udate, kose u pletenicah spreda na obadve strane, a djevojke pletenice nazad niz ledja u jednoj kiki. Haljina kod Podgorkinje (Primorke) bila je zobuna, tkanica. (pas), pregača, zaslon, kod udane povezača ili bieli ili crljeni rubac, a kod

---

⁴⁹ Ako je 1 "cipela" 1 stopa = 0,3048 m, onda je 6 cipela = 1,8288 m, 6 coli = 0,1524 m. Znači da je Mataša Vrkljan bio visok 1,9812 m. Skoro dva metra čovjek.

djevojke crljena kapica kao u Dalmaciji. U novije vrijeme to se je odjelo promienilo osobito na ovoj strani Velebita. Sada se nose Bunjevke skoro kao i Kranjice. Sve odjelo, što tko na sebi nosi, pravljeno je kod kuća, a nije kupljeno, kako to biva većinom kod naroda u provincialu.

Kako u opravi, tako se i u govoru razlikuje Bunjevac od ostalih graničara, osobito u onih mjestih, gdje po samo žive. Tako kaže Bunjevac: "čoveče gdi si bija, što si radija, tutek mu je kuća, vridni brate Jadija (Andrija), što si zablštija?" Bunjevci su ikavci, a glagol u prošla vremena svršava se vavik na "ija". Oni kažu "lipo dite", "vridan bija", "kući pogodija" itd. U drugih mjestih u Liki i u gornjih krajevih, gdje su plemena pomješana kao u Perušiću, Buniću i u ostalih mjestih, koje su bili Turci zasvojili, kaže se "otišo, došo, vrto, koto, radio". Sve mu izlazi na "o", ali i ovdje ikavci kažu "lipo, dite, sino". Samo pravoslavni razvlače rieči i govore lijepo, diete, vrijeme. Ako se pravo uzme, nije baš medju njima i Bunjevci mnogo razlike, kao što je razlika medju Bunjevci i Vlasi zajedno i tako zvanimi Kranjci. Ovi kažu "ča, kadi si bil, ća si radil, kuda greš, jesil dobro spal?" Kranjci u Lešću i u Otočcu kažu "moja hiza, mali peteh (pile)", a ima puno rieči, koje na čakavski dialekt sjećaju. Osobito u naglasku je znatna razlika medju Kranjci i Bunjevci.

Pokrštjenici imadu turskih besjeda na priliku "arman" za guvno, gdje se žito vrši, "hat" (konj), "bunar" i drugih izraza.

Opaziti mi pako valja, da sam u Banatu i u Slavoniji čuo mnogo više turskih rieči nego tamo u Liki. U Slavoniji kao i u Banatu kažu "ćuprija", što u Liki vele "most", "barut" što je tamo gore "prah", "burmut" (duhan za nos), "čaršija", "jorgan", "šamija" su rieči nepoznate u Liki. Bunjevac kao i pravoslavni ne jede rado raka, a žabe i puha nebi jeo pod živu glavu. On živi, kada što ima, dobro i rado gosti, dobar je prijatelj i drug. Značaja su Bunjevci osobito čelična. Oni su tvrdi kao kamen u stvarih, o kojih su osobno osvjedočeni, a nitko nije kadar Bunjevca o protivnom osvjedočiti. Jako su umni i daroviti, da jim se čovjek kadšto čuditi mora.

U Liki bilo je prvih vremena dosta bogatih obitelji, bilo je kuća, koje su imale 4 do 600 komada ovaca i koza, a još baška goveda i konja. Sad je

sve zašlo skoro na ništa, sve je osiromašilo, a od dana do dana sve to veća sirotinja. Osobito je u Primorju zavladała oskudica, priedjel je ogolio, šume je nestalo, jenjala trgovina s drvetom, a ne mogu niti potajno tržiťi s kolonialnom robom, kako je to nekoč bivalo.

Sad da još koju rečem o znamenitih ljudih, što se rodiše od bunjevačkoga plemena. Najprvo da navedem znamenite svećenike, umne i darovite pisce. Takav je bio Marko Došen, koj je "Sedmoglavoga aždeju" napisao; dalje kanonik Šime Starčević, poznati pisac, koj je knjige pisao još pod vladom francezkom, i književni rad nastavio sve do smrti (g. 1850.), vodeći polemiku sa pokojnim Gajem i sa drugim književnici u Hrvatskoj radi pravopisa i gramatike. Vriedna su braća bila popovi Franjo Andro Milinković, prvi bješe kanonik zagrebački, miljenik bana Jelačića, a drugi Jandrija župnikom u svom rodnom mjestu u Donjem Pazarištu. Iz tih Pazarišta bio je rodom takodjer pop Vicko Vlatković, plemić od starine i župnik u Prozoru kod Otočca, gdje je umro g. 1875. poznat kao veoma uman čovjek i poznavatelj i sabirač starina. Na liepom je glasu kao vještak u pisanju latinskom i niemačkom bio i pop Jure Kovačević, rođeni Ličanin. Još je bilo izmedju Bunjevaca popova imenice: Barac, Tičac i Balenović Šime⁵⁰, koj je ovdje u Zagrebu 1870. napisao "Povjesnica hrvatskoga naroda". Naši su stari hvalili kao učenog nekoga popa Pilipovića, koj je bio dvorskim kapelanom kod carice Marije Terezije. I dan danas ima nekoliko popova Bunjevaca u Senjskoj i Zagrebačkoj biskupiji kao Vukelić, Kovačević, Rukavina, Miletić, Jurčić. I pokojni Josip Jurjević-Tuolski⁵¹, profesor prava na peštanskom sveučilištu, koj je

---

⁵⁰ **Balenović Šime (Simo)**, rodio se 21. 10. 1835 u Kruščici kod Kosinja. Majka mu je rano umrla, a otac je bio narednik stalno u službi pa je Simo polazio pučku školu u Klancu, a kasnije ga otac, po nagovoru Ante i Šime Starčevića, odvede u Zagreb na "više nauke". Za svećenika je zaređen 1859. godine i iste godine dodijeljen je uredništvu ZKL-a, u kojem je ostao sve do smrti. Umro 17. 05. 1872. u Zagrebu.

⁵¹ **Josip Jurjević-Jurčić de Tuol** - (Jurich, Jurievich, Jurssich; de Tuol) (Tulske grede u Velebitu), rođen 05. 02. 1785. u Jablancu, doktor prava i profesor na Pravnoj akademiji u Zagrebu (1811-1834), Umro u Beču 21. 11. 1875.

ostavio liepe zaklade za korist svoje domovine i svojih rodjaka, bio je rođeni Bunjevac.

Ne samo da je od plemena bunjevačkoga poteklo toliko odličnih svećenika, već je od njih postalo i mnogo glasovitih generala i oficira, koji su hrvatsku krajinu proslavili. Osim Demetera baruna pl. Radoševića od Radoša, nekoč carsko-kraljevski general, feldmaršallojtnant, glavnoga vojnoga zapovjednika u Zagrebu i kašnje prezidenta ratnoga vieća u Beču (* oko 1749; † 06. 06. (04. 08 ?) 1835) i Bude Budisavljevića (umro g. 1865. u Gospiću), skoro svi generali, koji se u Liki rodiše, bili su bunjevačkoga porijekla. Na koliko je meni poznato, bili su to tri Rukavine Mateša, koj je Dalmaciju g. 1797. za Austriju zauzeo, Juco i Jerko, pak dva Kneževića.

Ovi su potekli iz Gračaca. Njihovi stari došli su negda iz Livna, i naselili se u Gračacu, gdje su razvaline njihove nekadašnje kule. Kad je carica Marija Terezija Krajinu na novo uredila, onda su odstupili Kneževići militarskom eraru svoje zgrade i zemlju u Gračacu, a za to su dobili u Medjumurju Svetu Helenu kod Čakovca. Kneževići su kašnje postali baruni, a od njihove loze bio je barun Vincenc Knežević, general kavalrije i vlasnik jedne pukovnije draguna.

Taj Knežević bio je ovdje u Zagrebu g. 1815. zemaljskim kapetanom kraljevine Hrvatske i zapovjedajućim generalom, a njega je zamjenio general Pajo barun Radivojević, rodom iz Sriema. Za Rukavine kažu, da su stara porodica, koja se doselila u Liku iz Podgorja gdje su se nekada zvali Vladimirovići. Pokojni general koji je god. 1848-49 branio Temišvar, naveo je u molbi za barunat, upravljenoj caru Ferdinandu, da su njegovi predji bili srodnici Nemanića, kraljeva od Bosne ponosne. Kako se je ime Vladimirović promienilo u Rukavine o tom imadu Rukavine poviestničkih podataka.

Dalje bijahu roda bunjevačkoga generali:

- Krpani,
- dva Došena,
- dva Pavelića rodom iz Trnovca,

- tri Pilipovića, (dva još danas živu),
- jedan Vrkljan i
- jedan Jovanović, živ i služi i danas.

O Vukasoviću, Rastiću i Grivičiću već sam govorio. U prošlom vijeku još g. 1799. živio je kao brigadir u Gospiću general Devčić, a osim Josipa Krpana, koj je prije kakvih petnaest godina u Grazu umro. Živio je još jedan general (Feldmaršallieutenant) Krpan, koj si je bio ime prevrgao u Kerpen, te se je jedna piešačka pukovnija po njemu, kao vlasniku, zvala. Devčić bio je rodom iz Krasna, a Krpani iz Lovinca. Iz posljednjega mjesta bio je rodom i general barun Vrkljan, rođak gorostasa Mateše Vrkljana. Taj je služio u austrijanskom generalštabu i napisao je knjigu o vojničkoj službi. Poslije bio je Vrkljan kod carice udove cara Napoleona I. Marije Luize ministar u Parmi, odkuda je morao g. 1832. za revolucije u papinskoj zemlji pod generalom Zuchiom pobjeći. Vrkljan došao je tada u Hrvatsku, gdje je kupio imanje Januševac i sagradio tamošnji prekrasni grad.

Pilipovići su potekli iz Pazarišta iz Brizika, to jest, Aleksinice od Sv. Ivana. Njihov pradjed, neki Ilija, a sin Marka Pilipovića nastanio se je g. 1714. k svojemu tetku, nekome Jakovu Starčeviću, koj je bio porkulab u gradu Novom. Starčević nije imao djece, te se Pilipović k njemu u kuću pripisao, a po smrti Jakova Starčevića postao je Ilija Pilipović porkulabom u Novom. Kod smutnje u Bruvnu i Lovincu, kod koje poginuše oficiri Labicki i Eberstein, izkazao se je Ilija, pa ga zato carica Marija Terezija imenovala, fendrikom. G. 1785. imenovao ga je cesar Josip plemićem sa predikatom od Pilipsberga. Ilija imaše 6 sinova, od kojih je najstariji Jakov umro g. 1809. u Vinkovcih kao major, dva su Ivan i Josip kao kapetani pali na Rajni, prvi kod Ostracha g. 1794., a drugi kod Stetina g. 1795., dočim su još dva Maksimilijan i Franjo bili poštmeštri u Liki, te je prvi umro 1810, u Gospiću, a drugi 1798. u Oštarijah. Šesti brat Tadia Pilipović umro je g. 1834. u Novom, valjda od rana, koje je zadobio u ratovihi francezkih.

Od ove šestorice Pilipovića bila su oženjena samo ona dva poštmeštra. Maksim je imao troje djece, dvie ženske i Nikolu Pilipovića, kašnjega

podmaršala, odgojena u Bečkom Novom mjestu u akademiji na trošak svoga tetka Filipa Vukasovića. Nikola Pilipović služio je u austr. generalštabu, bio je glavnim konzulom u Srbiji, postao pukovnikom u gjurgjevačkoj krajiškoj pukovniji i kašnje generalom. Godine 1848. vodio je sa generalom Rothom jedan kor vojske od 12000 momaka, sve samih Gradišćana i Brodjana preko Pečuha u Magjarsku, gdje Magjari kod Osore taj dio vojske zaslužniše. Kor taj imao je pokrivati i čuvati desno krilo vojske Jelačića bana, koji je mjeseca kolovoza g; 1848. sa graničari i drugimi Hrvati prama Pešti marširao. Nikola Pilipović umro je kao podmaršal. Danas jošte služe generali Josipa i Franje Filipovići, sinovi pokojnoga satnika Pode Pilipovića, a unuci Franjo, koj je umro u Oštarijah 1798. Pode umro, je kao aktivni kapetan g. 1839, n Lovincu. Svi Pilipovići potekli su iz krajiške obitelji u Pazarištu. Njihov porodični list čuva g. dr. David Starčević u Jaski. Iz toga lista može se razviditi, da nije istina, da Pilipovići potiču od turskih begova, kako su to novine pisale g. 1878. i kako, može biti, i sami generali vjeruju. Pilipovića ima muhamedanaca⁵², krsćana, vlaha i Bunjevaca. Pravoslavni ili Vlaha Filipovića ima u Hrvatskoj kod Bjelovara, u Sriemu i u Lapcu u bivšoj ličkoj pukovniji.

Katolika Pilipovića ima, kako sam već rekao, u Pazarištih, u Krmpotih, a čini mi se i u Slavoniji u Kobašu. Begovi u Bosni, koji su sada muhamedanci, držeći spahiluke kod Krupe, kažu da su oni potomci katolika Pilipovića, koj je bio kanonik u Zagrebu, te se, uhvaćen oko g. 1570. kod tvrđje Ivaničke po Turcuh, poturčio, jer se nije mogao odkupiti. Taj Pilipović postao je kapetanom od Dubice i dobio begluk kod Krupe. Naravski da se oženio, držao harem, a kažu, da je odmah 10 žena uzeo. Poznato je u Zagrebu, da je svećenstvo, od tuge i sramote sbog njegova nevjerstva, dalo njegovu kuću crno omazati, a zato se još danas zove sjemenište duhovno "Crna škola", vinograd, što ga je taj Pilipović držao, zove se i danas Mehmed.

---

⁵² Ima jedna plemićka obitelj Filipovića u Retkovcu, koji čuvaju prekrasno izdanu povelju kralja Rudolfa kanoniku **Stjepanu Filipoviću**, valjda rođaku **poturice Franje Filipovića**, koji je svoje rođake u Retkovcu pokraj Zagreba naselio.

I sadašnji general Stipe Jovanović rodom je iz Pazarišta. Jovanovićeva obitelj bila je nekoč vrlo ugledna, iz nje poteče nekoliko oficira, koji su nosili znamenja junačtva. Tri Jovanovića imadoše kolajne za junačtvo, dvie zlatne, jednu srebrnu. Stari kapetan Mate, djed generala Stipe, dobio je zlatnu kolajnu za rata turskoga g. 1789. u bitki na Priboju. Starina Mate zadobio je ukupno sedam rana, što u turskom ratu, što u bitkama sa Francuzi na Rajni, odkuda se je sa ostalimi graničari povratio g. 1801., poslije mira u Amiensu.

Bilo je puno takovih vitezova između Bunjevaca i ostaloga naroda u hrvatskoj krajini, i mnogo odličnih časnika. Ponajviše popeli su se u službe i časti vlastitim zaslugama, sposobnošću i znanjem, akoprem gotovo u svem sreća i slučaj odlučuje. Može se kazati, da mnogi ljudi upravo više sreće, nego li pameti imaju. Ali sve se na ovom svijetu i svršuje pak onda: "sic transit gloria mundi".⁵³

Što sam ja ovdje zabilježio, crpio sam ponajviše iz tradicije narodne, a ponešto i iz knjiga. Osobito sam ono zapamtio, što su mi stari ljudi, tako zvani samouci, toliko puta pripoviedali. Najviše sam čuo od pokojnoga popa Nikole Murgića, pak od starog Matije Rukavine, rođenoga brata generala baruna Juce Rukavine. Tako isto pripoviedao mi je mnogo toga Tomo Jovanović iz Donjega Pazarišta, iz kuće iz koje je potekao i general Jovanović. Taj Tomo bio je samouk, vaviek tamo u Primorju i u Crnom Padežu ovce čuvajuć.

Ja svršavam. I tako sam naveo dosta kojekakovih epizoda koje može biti, amo i ne spadaju. Ja ne znam bolje, tko more bolje, prosto mu polje. Svak ore, kako more.

---

⁵³ **Sic transit gloria mundi** (latinski: Tako prolazi slava svijeta) je povijesni citat. Citat se odnosi na, od Patricije g. 1516, opisane odredbe pri krunidbenoj svečanosti novog pape Lava X. U toj odredbi stoji, da majstor ceremonije, dok papa Lav X. ulazi u crkvu, tri puta zapali svijeću i svaki put izgovori: "Oče sveti, tako prolazi slava svijeta", i s tim ga podsjetio da čak i papa nije besmrtn-vječan. Citat je varijanta riječi Thomasa od Kempis "O, kako brzo prolazi slava svijeta".

Prilog poznavanju početaka političkog života Bunjevaca posli Velikog rata

Priredio Zvonko Stantić

Nakon više vikova aktivnog učestvovanja u političkom životu Ugarske i Austro-Ugarske, koje je bilo rezervisano po pravilu za naše veleposidnike i plemstvo, u novoj jugoslovenskoj kraljevini, Bunjevci ko plemstvo strane dinastije nemaje nikaki značaj, a agrarna reforma je izbila skoro svim našim bivšim političarima zemlju ko statusni minimum za političko angažovanje. Nastalo je doba u kojem su posljednji tragovi feudalizma, tako karakteristični za politički život K&K države, zaminjeni novom politikom, u kojoj je ona dostupna kadrovima iz naroda, običnim ljudima, ko u savrimenoj politici. Triba sad graditi nov osićaj otadžbinskog pripadanja, u Ugarskoj jasno je bilo da nismo državotvoran narod, al unoseći najveći grad posli Beograda u novu južnoslovensku državu, unoseć svoj ogromni, najveći gradski atar, unoseć za ono vrime velik broj ljudstva, Bunjevci su smatrali da, iako ni tu neće bit državotvoran narod, da će njim se uzet u račun da se Srbija na severu posli Trianona prostire dokle se proteže zemlja koju imamo u vlasništvu pokoljenjima. Nju smo mi uneli svojim južnoslovenskim opridiljenjem, proširili smo Srbiju matičnim knjigama umrli i rođeni, vlasničkim listovima nad oranicama, vinogradima i pašnjacima. Nek se ne zaboravi, da ono što mi Bunjevci u Subotici, na severnoj granici, sa 70% stanovništva i vlasništva, nismo uspili u Parizu (B. Rajić) dokazat ko većinski naše, u odnosu na mađarsko stanovništvo, to je srpska vojska morala napuštiti trajno. U tom smislu, članak partijskog organa radikala ima velik značaj za osvitljavanje njevog stava prema nama, u prvim godinama zajedničkog života, u istom političkom sistemu.

Jedan radikalski članak (Samouprava: organ radikalne stranke, 18 februar 1920, br. 38, str. 2-3)

Bunjevci i stranačko opridiljenje

Stari, ugledni i nezavisni bunjevački list „Neven“, koji izlazi u Subotici već trideset i tri godine, te u glavnom pristavlja sve Bunjevce i Šokce, dono je, pre nekoliko dana, pod gornjim naslovom i na uvodnom mistu jedan karakterističan članak. Pisac ovoga članka je mišljenja, da se Bunjevci ne treba još partijski da opredeljuju, pa veli: „Bunjevci se opredeliše za Jugoslaviju kao Jugosloveni, i zaziru od svih partajno kratkotrajnih uspjeha.“ Zatim u pismu kritikuje sve naše partije i između ostaloga veli slideće:

„Radikali i Hrvatska Zajednica padaju i rastu s jačanjem ili padanjem plemenih oznaka. Historija i tradicija ih je donijela, s njima će i izčežnuti. Prije ne! Nove generacije i novi odgoj izbrisaće ih potpunoma.

S evolucijom moraju računati i Hrvati i Srbi – prema tomu i s ovom pogrješnom grupacijom.

Pučkoj stranki pripada više prošlost no budućnost, premda vrlo spretno izrabljuje, neukost masa.

Demokratska zajednica je zbrka sa zvučnim frazama zapadne demokracije, koja će upotribit svu žandarmeriju i oružanu silu samo da spasi „demokratsku“ ... Shvaćamo demokrate. Reći će: u prvom redu osvojismo državnu vlast, dadasmo ideologiju, a onda dolazi uređenje uprave.

Neka izvinu, al ovako je govorio i Lenjin na III internacionali u Moskvi da opravda građanski rat u Rusiji, pa se demokrati ipak zgražaju nad

njegovom taktikom. Možda bi demokrate kud i kako bolje uspjeli, da su prihvatili decentralizaciju (to je zahtjev moderne uprave), ne na plemenskoj već na administrativno ekonomskoj podlogi“.

Naš kolega Bunjevac u potpunoj je zabludi, kad govori o radikalnoj stranci ko jednoj plemenskoj grupaciji. On čak ne zna ni da se naša partija zove narodna radikalna stranka Srba, Hrvata i Slovenaca, a to će reći, da njeni članovi mogu biti svi naši građani bez razlike vere i plemena. A još u većoj je zabludi, kada misli, da će ih nove generacije i novo doba „izbrisati potpunoma.“ Balkanizam je i bolesna činjenica ili bolje šefomanija, kada želimo, da se svaki dan osnivaju nove stranke, kako to hoće uvodničar „Nevena“, jer ono što je najgore bilo u našem narodu pre rata jeste to, da smo imali više političkih stranaka, nego sposobnih političara. U modernim državama nema više od četiri do pet stranaka, od kojih mnoge žive po nekoliko vekova kao što je slučaj sa „republikancima“ i „demokratama“ u Severnoj Americi, te „liberalima“ i „konzervativcima“ u Engleskoj. Mi mislimo, da je vreme da i mi jednom postanemo moderna Evropa i politički kulturna nacija, jer bar onda se više za naš narod ne možemo izgovarati neprijateljskim ropstvom.

Neosporno je, da je radikalna stranka najstarija stranka u našoj državi, ali je istodobno ona i najčvršća i najraširenija u narodu, te će još, na sveopću žalost njenih neprijatelja, dugo, vrlo dugo živeti i blagotvorno delati u narodu. Kao sve moderne stranke u Evropi, tako je i radikalna jedno veliko plodno drvo, koje se većito podmlađuje.

Isto tako kriva je ... da Bunjevci ne treba još stranki da opredeljuju, jer po našem mišljenju ne bi smelo biti ni jednog građanina, koji ne bi pripadao ma kojoj partiji, a naročito sada, kada su izbori na pragu. A što je najglavnije za Bunjevce, u samom gradu Subotici izlazi list „Narod“, organ demokratske stranke, koji vrlo harno prikuplja oko sebe sve Bunjevce, kojima oko zapinje za kakvo bolje mesto u državnoj službi ili za koju masnu izvoznicu.

Dakle oni drugi Bunjevci, koji vole da žive od ploda truda svog, koji osuđuju bezglavnu politiku „Demokratske“ zajednice kao što to čini i sam uvodničar Nevena, jednom rečju svi oni, koji su najbolji među

Bunjevcima, treba da ostanu van partije, bez učešća u izgradnji naše države. Svakako je članak: Opređenje Bunjevaca, koji je izašao u „Neven“ jedna zabluda, kao što je bio zabluda i onaj članak o Trumbiću, u kome se podmeću razne neistine g. Vesniću i g. Pašiću. Šokci i Bunjevci kao i svi naši građani treba da se opredele stranački, da idu u partije i da glasaju, jer to otadžbina traži. Od morala i inteligencije jednoga građanina zavisi kojoj će stranci da priđe.

(Samouprava: organ radikalne stranke, 18 februar 1920, br. 38, str. 2-3)

Iz arhivske građe biskupa Ivana Antunovića

Priredio Zvonko Stantić

Pismo biskupa Ivana Antunovića nadbiskupu Hajnaldu

OBAVEZA POZNAVANJA BUNJEVAČKOG JEZIKA

Bilo sa koje bunjevačke strane pisali o našem rodoljubu i priporoditelju biskupu Ivanu Antunoviću (19.jun 1815.-13.januar 1888.), za kojeg u pojedinim dokumentima i evidencijama stoji –nobilis, što znači plemićkog porikla, po pravilu u prvi plan izlazi pitanje maternjeg jezika i tumačenje njegove nacionalne pripadnosti. Kako se u nedostatku relevantnijih historijskih dokaza u svemu tome, pristupa izvođenju posrednih dokaza, što nije neuobičajeno u društvenoj praksi, u ovom članku donosimo privod sa mađarskog na bunjevački, pisma koje je 1882. godine, Antunović na 10 strana formata približno A5, poslo nadbiskupu Hajnaldu (Ludovicus Haynald;1868.-1891.) u to vrime u časti Izabranog biskupa Bosonskog . Pismo je, sudeći po razvučenom rukopisu i krupnim slovima, pisano u otežanim zdravstvenim uslovima ([19. jун 1815.](#) — [13. јануар 1888.](#)) u svojoj 67. godini, ali govori i o dobrim međusobnim odnosima, koji su se ogledali i u tome da je Antunović u čestom i dugotrajnom odsustvovanju nadbiskupa Hajnalda obavljao operativno njegov posao. Manje je poznato da se do časti biskupa nije moglo doći ko sada, s obzirom da je budući biskup u to vrime biran iz redova takozvanih “foldes ur”-a, što bi značilo da mora biti zemljoposidnik (istina ne mora biti veleposidnik), a bio ga je nominalno mađarski kralj, koji je zbog toga imao zvanje apostolskog kralja, dok je papa samo službeno sprovodio tu odluku. Ovu praksu i privilegije, od Trianona, sve do 1989. godine, zadržala je mađarska vlada, odnosno u praksi, vladajuća partija, nudeći papi 3 moguće opcije. Pored plemićkog porikla i ugledne familije iz koje je poticao, od pomoći su mu bili rođaci Adalbert Antunović, podžupan Bač-Bodroške županije, kao i tajni kraljevski savjetnik, baron Stipan Rudić. Bilo je to vrime kad su feudalci Bunjevci u Ugarskoj, imali nezamislivo velike posjede, gradili crkve i dvorce, vodeći koliko je bilo moguće o orodaivanju sa feudalnim

zemljoposidničkim ali ipak bunjevačkim familijama, dok se danas, paradoksalno, više paštrimo oko odnarođavanja. Da bismo shvatili bolje položaj iz kog se biskup Antunović, s pravom obraća nadbiskupu Hajnaldu, zanimljivo je pogledati u zvanični šematizam Kaločke nadbiskupije, koja su bila Antunovićeva ovlašćenja.

Godine 1839. je kapelan, radni saradnik u Čantaviru (Capellani curati, Cooperatores), 1840. je već Vođa protokolne evidencije Konsistorije (Protocollista consistorii, Protocollista s.sedis), 1841. je na bolovanje u svojstvu almaškog crkvenog notara i arhivara (emeritus Sacrae Sedis Notarius una Arhivarius curat valetudinem Alamasini), 1842. je Ceremonijar pomoćnog biskupa (Domini episcopi suffraganei colocensis caeremonarius), od 1843. do 1859. je župnik i administrator u Bačalmašu (Parochi, Administratores Bácsalmás), od 1852. do 1859. je i Dekan Gornjotiskog dekanata (Arhi-diaconatus Tibiscanus), 1860. je crkveni sudija, dok je sam biskup, vrhovni sudija u biskupiji. (Assessores). Sud se zove Tribunal Dioecesis, njime danas rukovodi crkveni vikar za pravo, što je u našoj biskupiji trenutno g.Geza Zapletan, župnik u Kanjiži. 1860. i 1861. je Penitencijar (Poenitentiarius), 1864. je Opat Blažene Divice Marije, (BMV -Beata Maria Virgo) sliva reke Kireš (Abbas BMV de Curru seu Kereki juxta fluvium Körös) 1866. je Opat Blažene Divice Marije, (BMV -Beata Maria Virgo) sliva reke Kireš i penitencijar (Abbas BMV de Curru seu Kereki juxta fluvium Körös, Poenitentiarius), 1867. do 1875. je Opat Blažene Divice Marije, (BMV -Beata Maria Virgo) sliva reke Kireš, penitencijar i ispitivač prosinodalni (Abbas BMV de Curru seu Kereki juxta fluvium Körös, Poenitentiarius, Pro-Synodalis Examinator), od 1876. do 1882. je Opat Blažene Divice Marije, (BMV -Beata Maria Virgo) sliva reke Kireš (Abbas BMV de Curru seu Kereki juxta fluvium Körös), od 1776. do 1778. je Kanonik penitencijar (Can. Poenitentiarius) što bi značilo -ovlašćen po pravilu 1 svištenik u biskupiji, da umesto biskupa, u bazilici daje razrišenja, koja su u domenu biskupa. U našoj biskupiji, to je rektor "Augustinijanuma" dr.Tivadar Feher, 1876. je Ispitivač prosinodalis (Causarum Auditor Generalis et Pro-Synodalis Examinatorii Praeses, navodi se i ko Causarum auditor Generalis i ko Praeses una Examinator, a Ispitivač prosinodalis, ispituje kapelane, koji prvih 5 godina imaju svake godine župne ispите. Od 1877. je Titularni ili naslovni biskup Bosonski (Titularis Episcopus

Bosoniensis) što je u to vrime (od 12.vika) nepostojeća biskupija na bliskom istoku, a nikako bosanski, kako neki pogrišno pišu. Od 1878. je Izabrani biskup Bosonski (Electus Episcopus Bosoniensis). Zanimljivo je da je od 1904.-1905. i Adalbert Majer (Adalberts Mayer) bio biskup Bosonski (Electus Episcopus Bosensis).

Tekst pisma glasi:

Poštovani gospodine Velečasni Biskupe
Mesne Nadbiskupije

Jedinu svrhu svog života nalazim u slavi Božijoj i spasenju ljudi. Moja jučerašnja izjava, što se tiče poznavanja rackog jezika, imala je povod da dotične osobe, makar se i naljutile na mene, prime na znanje veliku važnost poznavanja jezika, do onog stepena koji opravdava najuzvišeniji cilj njihovog poziva. Tu moju izjavu, gospoda velečasna Schweizer i Mayer, ne samo što su osporavala, već i poricala, a bio sam i pozvan da imenujem one koji bunjevački jezik ne poznaju kao obučeni muškarci, odnosno ne umiju svoje misli i osićanja da iskažu, tako kako umi taj koji posiduje znanje jezika shodno svom zvanju.

Iz ovoga proizilazi da ni tvrdnju ni poricanje prosto nije moguće samo ričima potkripiti, stoga imam namiru da budem veoma lojalan prema mojim protivnicima, i da bih stvar mogao dovesti na pravi put, uzimam hrabrost da dam pridlog sa kojim želim vašu Uvaženost upoznati, mada znam da vaša Eminencija ima posla na pritek, i nipošto ne želim ni minut oduzeti od vašeg dragocinog vrimena.

Položio bih 100 forinti kao nagradu i 50 forinti za troškove onom svišteniku koji vlada ili ne vlada bunjevačkim jezikom, na gori navedeni način, isto tako 50 forinti učitelju ili učiteljici za nagradu i 50 forinti za troškove. Isto bi toliko položila i dva gospodina Velečasna, pošto su oni isto tako mirodavni kao ja, juridice čak i više.

Ukoliko osoba dokaže svoje znanje u poznavanju jezika, ja ću joj isplatiti obećanu nagradu i novac za troškove. Ukoliko osoba ne pokazuje odgovarajuće znanje, u tom slučaju su moji protivnici dužni da plaćaju. Izuzetak čine od svištenih lica velečasni Balogh, Dalich, Macskovics. Od

učitelja Guzmics, Mandics i naravno oni koji uče u preparandiji i simeništu u Kaloči.

Ispit bi imao slideće uslove: zadao bih jedno poglavlje iz Toma Kempiš da se privede na bunjevački jezik koji se i kako govori u našoj župi. Na ispitu bi bili prisutni i gospoda Velečasna i ja, vrime trajanja ispita bi bilo pola dana i ne bi se smio koristiti nijedan priručnik. Za ocinjivanje bi se dogovorili. Moj pridlog je da privod odgovara poznavanju jezika obrazovanog i jezički potkovanog čovika koji umi da pripozna misli i osićanja autora tog teksta.

Kao što sam i kazao, želim da budem lojalan. Dajem slobodu poštovanoj gospodi Velečasnima da oni imenuju i odaberu svištenika, učitelja ili učiteljicu za koje smatraju da imaju to znanje. Ukoliko oni moj pridlog smatraju nelojalnim iz bilo kog razloga, tada njihovu izjavu, na moju veliku žalost, mogu smatrati ne trudom da se otkrije prava istina, već gestom neljubaznosti i netrpeljivosti u odnosu na mene.

Sa puno poštovanja se obraćam vašoj Dostojnosti i molim Vas, da ovu moju izjavu prinesete punocinjenoj gospodi Velečasnima, koje sam u gornjem tekstu često spominjao.

Duboko cinjenom gospodinu Velečasnom, Biskupu Mesne Nadbiskupije.

U Kaloči, septembar 27. 1882. g.

Vaš poštovajući službenik

Antunović Ivan

Ovako eksplicino izražen vridnosni stav o bunjevačkom jeziku, **obavezi** čak, da ga popovi poznaju **na nivou izobraženih ljudi**, kako biskup Antunović kaže, teško je relativizirati, tu je biskupov vridnosni stav o bunjevačkom jeziku, kojeg naziva bunjevačkim, a ne hrvatskim (neki će na to ditinjasto kazati da je mislio hrvatskim, a napiso bunjevačkim). Sve je čak alegorijski duhovito, spontano i direktno. Svakome ko dovede u sumnju originalnost dokumenta, kojeg u svih 10 strana imamo skenirano u velikoj rezoluciji, suprotstavićemo pismenu validaciju zvaničnog arhiva.

Srićom, u ovom broju „Bunjevačkog prigloda“ u prilici smo objaviti još **neobjavljenih** Antunovićevih dokumenata i pisama.

1

Tisztelt Egyházi Kerület!

Az utolsó írásomban leírtam a fennadalmunkról a következőket:
„Inkább közül is sokan áldozatul esnek; és esnek különben is nélkül magok úgy mint kisgyermek; érdemük jüspöki fők ismét úgy mint egyházi papok, és plébánosok. Sokan közülük verek, de azakként már Jelen időszékük előtt állnak; sokan hátsó és kemény fogvaiban vannak, melyek a jókat valószínűleg előbb a halál mint az idő bűntudója meg előltek; meg mások hon és kemény nélkül bűntudókat ferte a harában hol mint egy salpátrai föld, melyen börtöven állhat.”
„Másként azonban nem ez az, amit én a Tisztelt Kerületnek bepanaszolni akarok. Tudom hogy a sok vérsérv előtt meg kell hajolni, és a min emberi erő nem segíthet, ott vigasztalásért csak Jelenhez lehet folyamodni.”
Tudomásommal sebei jüremet az, hogy midőn a világi egyházra kinnadott bűntudókat

kjelema uban mag, merkeben megpeledebbeknek: a papokor
 kik pedig apyoreti legpeledebbekivel, többnyire püszak a fo-
 „ val vilkeztek, a tovaemfiekileg kimondott idelet, az egy
 halálileleten kívül, egy figorhözeggel vege hájtakik. —
 „Éltek azok a papok azon kényűt falyak, kiknek sorra a
 feles e házában ontu az könyöniel mag? Ékál azért
 mondunk le, az egyházi polgálatu a légyes, minden
 világi közeleketöröl, s az a perencvettleneség sajyáiban a
 kulakon papkassamk álltal is elhagylva laptuk magun.
 „Ék! Oh, mag dűvöve a jók: egyháznak, melleknek
 polgári kövesebb kedvességben nézve mint egy indiai
 pária! Oh dűvöl korát az egyházi elleneségeinek. Mily edes
 hárorommel nézhetek le most a nagy halálna hátk: pap-
 „sag keheletlenséget, megatyalolását!

„Oh! de ezen időknek be kellett követhetnie! Mert mag
 a világi vörökosság, magál mag nem lagadox, minden kö-
 „vet megmordul keveset megmenetlense; addig a papok ré-
 „sét nékik nézi rokonai kassal, sőt árulójává lép a köpve-
 „ri véreket! Félbelet a jótakik, és locsánat ha talán a kö-
 „nyek nem kedvességel hibázott. Tudtomra sajyan a korre-
 „kékül polgári egyháziak felmentésen kívül, miféle
 magyaráz egy külhoni főpap javadossimák köpönkés, a kon-
 „vede papok igazben más lépis nem bökent. Vagy igen; hisz
 „az elkölt püspökök sünkelett főpapi köpönjárását magye-
 „leditették. Amde éppen ez az, ami fővem fájalmat kétkö-
 „li. „Ék! Oh mag alrendű papok talán gonoszabbak, pártfogásra

miellőbbabbal vágyunk, mint az előtűt jövőnközt, kikkel
 az hajóba eresztünk, s kiknek becsületésaita haladunk legin,
 "kiknek azon irányban, melynek bünül rovatik fel nekünk?
 "Vagy ha a parancsellen jövőköt testvéreik a paritogo nün,
 "jövőköt, nem vágyunk-e mi az ő felek, kik e nemlél leg,
 "vagy legalább is annyi paritogot joggal igényelhetünk, mennyi
 "ben a testvéreik répreülnek? Pedig az hegyes ej. mi volna
 "könyvű, mint a kromus a pápaságnak a forradalmi idők
 "vöbeni nehez, és vöfélyes állásáról felvilágosítani? "Kikön
 "nyebb mint oda lent megmondani, miköz egyeték közt a káló,
 "és a megyei pápaság mábotinál erősebben ingerelték, s "pa"
 "mosabb köztállat adólatott a forradalom ösvényét?
 "Korol valljon ki volt a hazánk, ki durvábban megkímálta.
 "Közt, hányasabban a nép úgy ellenségeit kiáltatott volna
 "ki, mint a kálk. pápaság? Ha tehát azon időben, midőn sem
 "mi hatalom, semmi törvény létezik, semmi fenálló
 "maradandóság nem ír, s minden oldalról fenyegetett páp
 "önvédelem feltételéből, oly lére lépett, mely a kromus
 "érdekeivel öze nem fer, valljon lehet-e ez, néki vöfélyen
 "venni? "Hát azon időben mindenki magyar volt hazánk.
 "Kövelkedésig az köte, az kelle kenne; amit magyar, becsü-
 "telkes embernek pedig ezen kövül az, s mit a hazára néve
 "leg ösvényesnek kell. Ha pedig az, valljon mi idős, és kán-
 "sok a hazára, és magyar nére, a kálomak amez ösvényes köte
 "schot, a dolgot - s köpmi kál ama kavarában, midőn majd
 "a korváltk, és kázotk, majd a magyarok voltak a pártitok
 "elneve kálalkatta, és csak ösvényi hibául, nem pedig bünül
 "rovatitok fel neki. Kikönösen ami megyékben hol nem

volt talán egy pap, kit a sárgák kegyetlenkedése vagy sa-
 kancidassz vagy jó barátaiiban meg nem ismertek, vagy legalább
 a vadnyúlakhoz közeli ember erővel fel ne láttatott, s ön
 védelemre nem serkentette volna, mi esuda, ha a magyar újságok
 mely a civilizáció ügyével egy életben voltak, tárgyaltak barátai,
 s honokai is latalkoztak, kit egyrészt csak azon vették észre
 magukat, hogy járultak! és hogy már annyira mentek, könnyen
 többé nincs vérszegység.

Ha ezek, és hasonlók, melyek egy házi kormányzatok, és
 nem egyrészt a forradalom érdekében működésre keltettek, a
 püspöki hatással a magas trónusok feltevése tekintetével, az
 képeim, hogy onnét kegyelem ne jussanak ki, ki az alrendű papok
 "sárga, legalább annyiban, hogy kímélésük illeto meg, a "jó"
 "kegyelem" barátok. Minian tehát nincs reményem, hogy kére-
 "sem a földi, meg a kormányzat meghaladását nyerne: bator-
 kodom a "J. P. Kezdelet" azon hisztem kelles kérevel jár-
 "málni: mi főtől a "J. Kezdelet" Nagyméltóságú "Érsekség"
 "sél az előadott fellegbeni körbenjárásra hatályos léni-
 "ket lenni kérevelés. Ennyi talán a mostani formori idők-
 "ben is meg van engedve; s a kérevel talán nem fogadták von-
 "kit büntetni. Mink pedig aildorótt és penderő papoknál
 "kegyelemnek azon kérevel "jók" balesam, püspök polgárok, sok
 "nemis sörveinkre, s az őpenle püspökhol Tóth aildásul sem
 "kinnök elmaradhatonak. Kelles, s a "J. Kezdelet" erélyes köz-
 "benjárásának veildar reményében megkülönböztetett kére-
 "vellet vagyok

A J. P. Kezdelet Egyházi Kezdeletnek

Aprilis 29. 1850.

Magas polgárok
 egy megyeiükbeli püspök pap.

Uzvišeno poštovana Sveta Stolico!

Vaše zvanično pismo sa zasedanja biskupske Svete Stolice, održano u prvoj nedelji Korizme 1812.g. a koje se odnosi na upražnjeno radno mesto preminuloga sveštenika Martina Mihalovića, biskupa Kaloče, počasnog kanonika crkve, okružnog dekana Gornje Tise, vlastelina i duhovnog pastira župe Almaš, mi smo uzeli na razmatranje na našem vlastelinskom zasedanju i sa sličnom naklonošću i poštovanjem Vas obaveštavamo, da i mi, služeći se našim crkveno protektorskim pravom, na upražnjeno duhovničko pastirsko mesto predlažemo velečasnog Ivana Antunovića. Uzvišenoj Svetoj Stolici s poštovanjem,

Almaš, 22 april 1812.g.

Sa vlastelinskog zasedanja

Sa služiteljskom odanošću
Vlastelini Aljmaša

Ivan Antunović, veliki prepošt se klanjao
Njegovoj Visosti u Nađsombatu.
Posetio je i jezuite (isusovce), hvali ih,
dok se sa ministrom kulture nije sreo,
pošto se on nalazio van Pešte. 21/6 1846.

Mnogodostojni Nadbiskupe, milostivi Oče i Gospodine!

Sa dubokim poštovanjem sam primio Vaša uputstva, te sam prošlog ponedeljka imao sreću da Njegovoj Visosti, apostolskom Kralju prikažem odanost. Zatim sam otputovao za Sombathelj, gde se sa biskupom nisam mogao sresti, nalazio se u drugom mestu. Tu sam posetio isusovce, oni su i tu kao i drugde, veoma verni božji radnici i ma da ih proganjaju, članstvo im raste. Velečasni _____nečitko_____ i _____nečitko_____ predstavili su mi novicijate, od kojih su petorica ove godine pristigli, trojica iz Švajcarske, jedan iz Irske i jedan,

ako ne grešim iz Nemačke. Oni su manastir Trinitarius i crkvu obnovili, dok naši sveštenici crkvu u Nađsombatu ne umeju ulepšati.

Žao mi je što nisam imao prilike iskazati svoje poštovanje ministru kulture, pošto je on otputovao za Ujvidek, u posetu mađarskoj gimnaziji i tek bi u subotu imao svoj uobičajeni prijem.

Na moju veliku žalost, moram nastaviti putovanje. Svoju bolesnu sestru moram poslati u Gleichenburg na oporavak zbog plućnih tegoba.

Sa dubokim poštovanjem

Vaš sveštenik
Veliki prepošt
Ivan Antunović

Poštovanom Crkvenom okrugu!

U proteklim godinama revolucije mnogo je bilo žrtava, bez razlike, stradali su i veliki i mali i mnogocenjeni biskupi kao i obični kapelani i župnici. Mnogi su već kao mučenici napustili ovaj svet i nalaze se pred Božjim sudom, dok su drugi u teškom zarobljeništvu, bez zračka nade za spas, a mnogo je i takvih koji se bez doma i hleba u ruci skrivaju po celoj domovini, bez stope sigurnog tla. Međutim, ovo nije to zbog čega ja moju žalbu šaljem Poštovanom okrugu. Znam da se pred sudbinom moramo pokloniti i gde ljudska snaga više ne pomaže, utehu jedino od Boga možemo očekivati.

Veća bol ranjava moje srce zbog toga što se presuđena kazna svetovnim ljudima veoma često skraćuje, dok sveštenicima koji se služe najpitomijim oruđem, najčešće golim rečima, sud određuje strogu smrtnu kaznu. Kao da su sveštenici kopile ove domovine, prema kojima niko nema milosti. Dakle, zaređenjem u crkvenu službu, mi smo se zato okrenuli od svega što je svetovno, da bi nas i našu braću sveštenike, u danima nevolje ostavljali na milost i nemilost?

Oni su velika dika katoličke crkve, čije su sluge cilj ponižavanja. Sada se može sa slatkim zloradošću posmatrati nemoć i poniženje moćnog sveštenika katoličke crkve.

O, ova se vremena nisu mogla mimoći. Dok se rodbina svetovnih lica ne odriče njih, koji su kažnjeni, već pokušava i nemoguće da spasi svoje voljene, sveštenstvo bez saosećanja posmatra sudbinu svoje braće, a često je spremno i na izdajstvo braće. Čast izuzecima i tražim izvinjenje u slučaju da nisam o svim ovim zbivanjima dovoljno tačno informisan. Po mom znanju se samo jedan jedini sveštenik iz inostranstva potrudio da nešto učini za sveštenike, mučenike. Ili možda grešim, pošto su na intervenciju visokog sveštenstva ublažili kaznu osuđenim biskupima.

Ali, u mom srcu se bol udvostručila. Zar smo mi sveštenici nižeg ranga i zlobniji od osuđenih biskupa, manje zaslužni protežiranja, kad smo mi sa njima u istom čamcu veslali, njih slušali, a sada je to naš veliki greh. Zar mi ne zaslužujemo protežiranje? Zar se sveštenstvo nije moglo blagovremeno informisati o opasnostima revolucije, to je bio razlog što su sveštenici župe Kaloče bili prisiljeni iz više razloga da se nose sa bujicom revolucije. Zar je u domovini iko bio više napadnut, da je neprijatelj naroda od katoličkog sveštenstva? Zar se može osuditi sveštenik u samoodbrani u vremenima kada ni vlast ni zakon ne daju nikakvu sigurnost? U ovim vremenima svako je bio prepušten samom sebi, odnosno činio to što bi svaki pošten čovek činio za interese domovine. Ali u vihoru raznih ideala i nacionalnih raznolikosti, teško je naći put a da čoveka ne osuđuju ljudi ove, ili one grupacije, partije. Naročito u našoj župi, gde je divljaštvo rebela podstaklo mnoge ljude na samoodbranu. Pošto gubim nadu da će moja molba naći na razumevanje kod vlasti naše župe, to se obraćam sa velikim poverenjem Poštovanom Crkvenom Okrugu i molim da razumete našu nevolju i da niko ne bude kažnjen, jer ova teška vremena i neznanje ljudi, može biti opravdanje za naša razmišljanja i dela. Oni koji saosećaju sa nama, prognanim sveštenicima, oni su nam kao melem na rane, dok mi sveštenici u mucu i dalje čekamo blagoslov Božiji.

Pošt.Crkvenom Okrugu
april 29. 1850.

Ponizni službenik Vaš
Iz vaše župe Ivan Antunović

Ivan Antunović veliki prepošt zahvaljuje se Njegovoj ekšelenciji za njegovu naklonost koju je već pridobio sa kojom traži da bude oslobođen od vršenja službenih dužnosti čije bi zadržavanje škodilo zajedničkom interesu.

Mnogouvaženi gospodine Kardinale
Moj najmilostiviji oče i gospodine,

Večiti sam dužnik i zahvalan vama Ekšelencijo za vašu očinsku dobrotu prema meni. Znam da ste naklonjeni da prihvatite moju molbu, u nadi da je ta moja želja isto tako i Božja volja, Božja providnost.

Mnogo uvaženi Kardinale, Milostivi Oče, sa najdubljim poštovanjem Vas molim da cenite moju iskrenost, kad smatram da sam se u svim okolnostima trudio da poštujem svoje pretpostavljene i to sad kao zalag nosim u srcu, duboko zahvalan za Vašu naizmernu dobrotu, pošto ste veliki teret moje kancelarijske obaveze, preuzeli na sebe i da ste me oslobodili dužnosti čije vršenje ne bi bilo od koristi za nesmetani tok odvijanja zajedničkih interesa. Istina da moje zdravlje još ne ometa revnosno služenje mojoj crkvi i mojoj domovini, u onim uskim krugovima koji su mi to omogućili i gde sam mogao da ispoljim svoj talenat i svoje ciljeve. Pošto sam još u svojoj mladosti naučio od svog dragog strica jednu veliku istinu koju je izrekao: nečitko _____

Zato s najvećim poštovanjem molim Vašu Ekšelenciju da me oslobodi vršenja dužnosti u svim onim javnim poslovima koji bi u suprotnom mogli trpeti.

U svom domu čekam Vašu zvaničnu odluku i ostajem Vam s najvišim poštovanjem.

Kaloča
11. maj 1876. g.

Najponizniji sluga i sin
Antunović Ivan
Veliki prepošt

Mnogodostojni Nadbiskupe! Milostivi Gospodine!

Obaveštavam Vas da je Njegova Visost, 8. u mesecu, Ivana Antunovića, velikog prepošta, imenovala za titularnog biskupa i da je odluka o ovom događaju danas poslata ministru vera i obrazovanja.

Sa dubokim poštovanjem.

U Beču, 9 maj 876.

Ponizni sluga
Potpis nečitak

Visoko uvaženom Gospodinu Talfort Agoštonu,
ministru crkve, Njegovoj Ekselenciji
Budimpešta

Primite Vaša Ekselencijo moju najiskreniju zahvalnost za vašu velikodušnost, kojom ste za prepošta moje katedrale Ivana Antunovića, isposlovali najviše odlikovanje i sa time dali meni povoljnu priliku za dokončanje svojih službenih obaveza.

Koristim priliku da izrazim i svoje veliko poštovanje prema Vama.

Budimpešta
1876. 18/5

Exp. 19/5
Majoroši

ponizni sluga

Exput....

1.strana

Mnogodostojni Gospodine Nadbiskupe!

Pošto ste obavešteni da je car, apostolska i kraljevska Visost, iz velike milosti udostojio svojom najvišom odlukom imenovati Ivana Antunovića, glavnog kapelana Kaloče i velikog prepošta za titularnog biskupa, to Vas molim da tog istaknutog sina Crkve, budete ljubazni uputiti direktorijumu vašeg ureda radi preuzimanja darovnice.

Sa izuzetnim poštovanjem prema Vašem Dostojanstvu.

Budimpešta 1876. maja 12.

Talford

Mnogodostojnom Gosp. Nadbiskupu Kaloče, Hajnald Lajošu

2. strana

Mnogodostojnom Agoštonu Talfordu,

Njegovoj exelenciji,

ministru crkve,

Budimpešta

Ovim putem želim izraziti moju veliku zahvalnost za Vašu dragocenu velikodušnost zbog odlikovanja poverenjem Ivana Antunovića, velikog prepošta moje Katedrale, za titularnog biskupa i sa time istodobno omogućili realizaciju mojih službenih dužnosti.

Budimpešta

1876. 18/5

Vaš ponizni sluga
Nećitak Hajnaldov potpis

Exp. 19/5 Majoroh

Mnogodostojni Nadbiskupe
Milostivi Oče i gospodine moj!

Iz velikog poštovanja prema vama i kao Vaš ponizni sin, osećam obavezu da Vam otkrijem okolnosti koje su me zadržale u Beču na duže vreme, bez moje namere.

Prošle jeseni se pogoršalo zdravstveno stanje moje noge. Tražio sam mišljenje lekara u Pešti. On mi je rekao da moram ojačati svoju krv i da mi preporučuje boravak na dobrom vazduhu u narednom dužem periodu, u suprotnom bi se pojavila vodena bolest, zbog čestih povišenih telesnih temperatura.

Iz poslušnosti prema lekaru, nameravao sam ove godine jedno vreme provesti na dobrom vazduhu u Görču.

Dogodilo se, međutim, da su prilikom mog dolaska nastupili dani vrućine i ja sam morao napustiti to mesto. Znajući da je okolina Beča svežija, odlučio sam se za Wösland. Poznavajući sebe, da na ovakvom mestu ne mogu sedeti skrštenih ruku, pronašao sam u Beču štampariju za objavljivanje svojih zapisa. Mislio sam da ću štampanje moći i poštanskim putem nadgledati. Međutim, bilo je tu puno teksta za objavljivanje, pa sam u Beču uzeo sobu za boravak, u nadi da će to sve za možda mesec dana biti urađeno. Ali sam se preračunao. Nisam se nadao da će štampači tako olako uzeti na sebe tu obavezu, ne poštujući dogovoreno vreme.

Imao sam mnogo nelagodnosti, nisam se ni odmorio, a ni bio na čistom vazduhu. Pored svega, dragi Bog je ipak bio milostiv i čuvao me u relativnom zdravlju.

Za ovo vreme, često puta sam sa velikim divljenjem pratio vaše razne delatnosti, vaše neumorno strpljenje, sa kojim ste zanemarujući i kućnu komociju, snosili veliki teret upravljanja župom, i istovremeno sa neugasivom marljivošću uzeli udeo u rešavanju teških državnih pitanja. A to sve činili ste za slavu Božju i za dobro crkve i domovine. Ovakav uzoran primer ponašanja, Vaša Visosti, pružao je duhovnu potporu i mojoj malenkosti.

Veliki Bog koji vašu Visost vidljivom milošću jača, izliće svoju svetu milost i na ostale dobre ljude i uslišiće njihove molitve.

Ispunjen ovom željom, ljubim Vaše svete ruke i ostajem vaš najmanji sluga.

Beč jul 18. 1882.

Antunović Ivan

Lekarska potvrda!

Da je Ivan plemeniti Antunović, poštovani kraljevski gospodin pop, 10. Septembra, krv pljunuo.

Ovim zvanično potvrđujem.

Nastalo u Almašu, 17. septembra 1895.

Zvanični nazivi postavljenja u sveštenečkim zvanjima biskupa Ivana Antunovića prema zvaničnom šematizmu Kaločke nadbiskupije

1839   Capellani curati, Cooperatores   Čantavir
Saradnik kapelana župe   Nisam našao traga o njegovom boravku u
Čantaviru, među matičnim i protokolarnim knjigama iz tog perioda (ZS)

1840   Protocollista consistorii, Protocollista s.sedis

Vođa protokolne evidencije Konsistorije

1841   Curat Valetudinem
bolovanje u svojstvu emeritus Sacrae Sedis Notarius una Arhivarius curat
valetudinem Alamasini

1842   Domini episcopi suffraganei colocensis caeremonarius
Ceremonijar pomoćnog biskupa

1843 1859   Parochi, Administratores   Bácsalmás

1852 1859 Arhi-diaconatus Tibiscanus

1860 Assessores

1860 Poenitentiarius

Penitencijar

1861 Poenitentiarius

Penitencijar

1864 Abbas BMV de Curru seu Kereki juxta fluvium Körös
Opat Blažene Divice Marije, (BMV -Beata Maria Virgo) sliva reke
Kireš

1866 Abbas BMV de Curru seu Kereki juxta fluvium Körös,
Poenitentiarius
Opat Blažene Divice Marije, (BMV -Beata Maria Virgo) sliva reke
Kireš i penitencijar

1867 1868 Abbas BMV de Curru seu Kereki juxta fluvium Körös,
Poenitentiarius, Pro-Sinodalis Examinator

Opat Blažene Divice Marije, (BMV -Beata Maria Virgo)sliva reke Kireš,
penitencijar i ispitivač prosinodalni

1869 Abbas BMV de Curru seu Kereki juxta fluvium Körös,
Poenitentiarius, Pro-Sinodalis Examinator

Opat Blažene Divice Marije, (BMV -Beata Maria Virgo) sliva reke Kireš,
penitencijar i ispitivač prosinodalni

1870 1875 Abbas BMV de Curru seu Kereki juxta fluvium Körös,
Poenitentiarius, Pro-Sinodalis Examinator

Opat Blažene Dvice Marije, (BMV -Beata Maria Virgo) sliva reke Kireš,
penitencijar i ispitivač prosinodalni

1876 1882 Abbas BMV de Curru seu Kereki juxta fluvium Körös
Opat Blažene Dvice Marije, (BMV -Beata Maria Virgo) sliva reke
Kireš

1776 1778 Can. Poenitentiarius
Kanonik penitencijar Ovlašten po pravilu 1 sveštenik u biskupiji da
umesto biskupa, u bazilici daje razrišenja koja su u domenu biskupa. U
našoj biskupiji, to je rektor "Augustinijanuma" dr.Tivadar Feher.

1876 Causarum Auditor Generalis et Pro-Synodalis Examinato-
rii Praeses

1876 Causarum auditor Generalis
Ispitivač prosinodalis, svaki kapelan prvih 5 godina ima svake godine
župne ispite

1876 1887 Praeses una Examinator

1877 Titularis Episcopus Bosoniensis
Titularni ili naslovni biskup Bosonski, što je u to vrime (od 12.vika)
nepostojeća biskupija na bliskom istoku, a nikako bosanski, kako neki
pišu.

1878 electus ep.Bosoniensis
Izabrani biskup Bosonski

Neke funkcije obavljao je istovrimeno.

Iz istraživanja života i rada poznati Bunjevaca

Priredio Zvonko Stantić

Pisma poznati često govore o njima ubidljivije od onoga što u ponikim publicističkim tekstovima saznajemo o njima. Pisma su dokument o njima, otvaraje nova viđenja, iz nji saznajemo često iznenađujuće egzaktne podatke, ona su moguć putokaz za nova istraživanja, ona su stav sa potpisom. Stoga je za koncipiranje istorije Bunjevaca, od važnosti da se ona učine dostupnima našoj maloj javnosti.

DOPIS ANTE STARČEVIĆA 1851. g. MINISTARSTVU PROSVITE ZA RADNO MISTO NA LICEJU

Min.pros. 1851 (301-404)

F. II

Ar. 365

Visoko kneževsko popečiteljstvo,

Na natječaj, koi je visoko popečiteljstvo 23. srpnja t.g. za stoljicu iz matematičkih znanostih na beogradskom liceu raspisalo, podpisani, osećajući u sebi snagu, za moći službu s napomenutim mjestom skopčanu dostojno obnašati, usuđujem se moju preponiznu molbenicu prikazati, i prositi, da bi mi visoko popečiteljstvo to mjesto podjeliti dostojalo.

Razloga, na koje bi u tu svrhu, prošnju oslonio, ne imam izvan toga, da sam još god 1848 iz ovih znanostih stroge izpite podneo, što će visoko popečiteljstvo uvidjeti iz priklopljenoga pod 1) prepisa doktorske povelje. Što se tiče jezika, u kome se imaju ove znanosti predavati, držim dosta samo to napomenuti, da sam rodod Ličanin, i da sam u jugoslovenskom književnom jeziku god. 1849 za učitelja iz mudroslovja na zagrebačkoj akademii tako načinio izpit, da sam zbog mojih pismenih i ustmenih odgovora na predložena pitanja, na prvom mjestu bečkom popečiteljstvu predložen, što će visoko popečiteljstvo iz svjedočbe pod 2) uvidjeti.

Rješenje ove stolice još ni sad nie došlo.

Znanosti druge, u odcsjek mudroslovni spadajuće i druge jezike, kojih pet znam, u ovu svrhu, scjenim da nie vrjedno napominjati.

Ako mi visoko popečiteljstvo to mjesto povjeri, nastojati ću rječju i činom, da očekivanju visokoga popečiteljstva odgovorim.

Međutim moju preponiznu prošnju svesrdno preporučujuć, s dubokim iskrenim štovanjem ostajem

Visokog popečiteljstva

ponizni sluga

Antun Starčević doktor iz

Mudroslovja

U Zagrebu na dvadeseti kolovoza 1851.

PISMO ALBE KUNTIĆA “Srpskoj riječi” u Zagrebu 1971. god.

Beograd, 10. XII 1971. god.

UREDNIŠTVO „SRPSKE RIJEČI“

41 000 Zagreb

Berislavićeva 10/2

Danas sam na Vaš žiro račun br. 301-8-2315 uplatio iznos od 500. dinara na ime pretplate za prvo polugodište 1972 godine na „Srpsku riječ“, te vas molim da, počev od izlaska, list dostavite na sljedeće adrese:

1. Vojislav Strunjaš, 11000 Beograd, ..
2. Ing. Dragutin Brakić, 11 000 Beograd, ..
3. Luka Kuntić, 11 000 Beograd, ..
4. Vojin Gojnić, 11 000 Beograd, ..
5. Sekula Leposavić, 11 000 Beograd, ..
6. Dušan Džimić, 11 000 Beograd, ..
7. Pavle Pejić, 11 000 Beograd, ..
8. Dr Čedomir Brašanac, 11 080 Zemun, ..
9. Dragomir Bokonjić, 11 080 Zemun, ..
10. Alba Kuntić, 11 000 Beograd, ..

Drugarski pozdrav

Alba Kuntić

Prevod

O Šokcima – nemačka Wikipedija

Područje koje naseljavaju Šokci obuhvaća istorijske krajeve Slavonije, bivše županije Baranja, Bačka, Banat, Srem i severnu Srbiju. Žive uglavnom u različitim naseljima duž donjeg toka Save i sridnjeg toka Dunava. Prema popisu stanovništva iz 1840. godine stanovništvo Hrvatske i Slavonije brojilo je 1.605.730 stanovnika, od čega su 777.880 (48%) Hrvati, 504.179 (32%) Srbi, a 297.747 (19%) su se izjasili Šokcima. Šokci su bili koncentrisani na županije Požešku, Viroviticu i Srem, ko i slavonsku Vojnu granicu. U drugoj polovini 19. vika, međutim, od njih se tražilo da se nazivaju Hrvatima, tako da se ime neprestano smanjivalo. Krajem 19. vika još je bilo 52.000 Šokaca u Bački i Baranji. Prema popisu stanovništva iz 1910. u Bački je bilo 68.725 Bunjevaca i Šokaca, kao i 13.012 Šokaca u Baranji. U 2011. samo se nekoliko stotina vojvođanskih stanovnika nazivalo Šokcima, dok se oni više ne pojavljuju u popisima stanovništva Hrvatske.

Das Siedlungsgebiet der Šokci umfasst die historischen Regionen Slawonien, das ehemalige Komitat Baranya, die Batschka, das Banat, Syrmien sowie Nordserbien. Sie leben vorwiegend in verschiedenen Siedlungen entlang der unteren Save und mittleren Donau. Der Volkszählung von 1840 zufolge zählte die Bevölkerung Kroatiens und Slawoniens 1.605.730 Einwohner, von denen sich 777.880 (48 %) als Kroaten, 504.179 (32 %) als Serben, und 297.747 (19 %) als Šokci deklarierten. Die Šokci waren auf die Komitate von Požega, Virovitica und Syrmien und die Slawonische Militärgrenze konzentriert. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurden sie jedoch aufgefordert sich als Kroaten zu bezeichnen, so dass die Bezeichnung ständig abnahm. Ende des 19. Jahrhunderts soll es in der Batschka und Baranya noch 52.000 Šokci gegeben haben. Laut Volkszählung von 1910 gab es in der Batschka noch 68.725 Bunjewatzen und Šokci, sowie 13.012 Šokci in der Baranya. 2011 bezeichneten sich in der Vojvodina nur noch einige hundert Personen als Šokci, während sie in den Volkszählungen in Kroatien nicht mehr auftauchen.

Hrvatska

Dio naseljenog područja katolika Slavonije, posebno nizije Posavine do Save, nekada se nazivao Šokadija ("Šokačka zemlja"). Taj je pojam dobio

notornu ulogu posebno krajem 19. vika. Ranija spominjanja ovog imena već su postojala 1633. kod Našica, u 18. viku kod Đakova, a pisac Antun Kanižlić 1757. navodi da je Šokadija stoljećima bila pogranično područje Osmanskom Carstvu. U popisima stanovništva iz Austro-Ugarske u 19. viku, značajno je veći udio u naseljima ove grupe stanovništva, poznate pod nazivom Šokci. U popisima stanovništva u Hrvatskoj, to obično nisu podaci o pripadnosti regionalnoj etničkoj manjini, jer ih tamo ne prepoznaju kao nezavisnu etničku grupu, nego ih klasifikuju kao Hrvate. U Srbiji su Šokci priznati kao nezavisna etnička grupa.

Kroatien

Ein Teil der von Katholiken besiedelte Gebiet Slawoniens, insbesondere das Tiefland der Posavina zur Save hin, wurde einst als Šokadija („Land der Šokci“) bezeichnet. Dieser Begriff erlangte insbesondere gegen Ende des 19. Jahrhunderts Bekanntheit. Frühere Erwähnungen dieser Bezeichnung gab es bereits 1633, so in der Nähe von Našice, im 18. Jahrhundert, nahe Đakovo, und durch den Schriftsteller Antun Kanižlić 1757. Die Šokadija war jahrhundertlang das Grenzgebiet zum Osmanischen Reich. Bei österreichisch-ungarischen Volkszählungen im 19. Jahrhundert bekannte sich ein bedeutend größerer Anteil in den Siedlungsgebieten dieser Bevölkerungsgruppe als Šokci. Bei Volkszählungen in Kroatien werden von diesen meist keinerlei Angaben über die Zugehörigkeit zu einer regionalen ethnischen Minderheit gemacht, da sie dort nicht als eigenständige ethnische Gruppe anerkannt, sondern als Kroaten eingeordnet werden. In Serbien werden die Šokci als eigenständige ethnische Gruppe anerkannt.

Srbija

U 19. viku broj Šokaca u Srbiji iznosio je nešto više od 20.000. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, u bivšoj Saveznoj Republici Jugoslaviji, samo se 1.922 osobe izjasnile kao Šokci. Gradovi sa značajnim udilom Šokaca u Bački su Sonta, Bački Breg i Bački Monoštor.

Serbien

Im 19. Jahrhundert betrug die Zahl der Šokci in Serbien etwas mehr als 20.000. Der Volkszählung von 1991 zufolge bekannten sich in der damaligen Bundesrepublik Jugoslawien lediglich 1.922 Personen als Šokci. Ortschaften mit bedeutendem Anteil an Šokci in der Batschka sind Sonta, Bački Breg und Bački Monoštor.

Mađarska

Većina mađarskih Šokaca živi u županiji Baranja (Baranya), posebno u gradu Mohač (Mohács).

Ungarn

Die meisten ungarischen Šokci leben im heutigen [Komitat Baranya](#), insbesondere in der Stadt [Mohács](#).

Poriklo imena / Različita tumačenja

Ne postoji jasnost oko tačnog porikla imena Šokci. Krajem 18. vika Matija Petar Katančić stvorio je tezu da se poreklo riči može naći kod domorodačkih naroda drevne Panonije. Drugi naučnici sumnjaju da je poriklo naziva u drugim jezicima. Niki tvrde da je stari oblik označavanja priživio do danas, dok drugi tvrde da je ime nastalo tek kada su osmanska osvajanja nastala, kada su kršćani bili prisiljavani prići na islam. Međutim, ova i slična tumačenja s vremenom su odbijena, bilo u svitlu jasnijih interpretacija postojećih dokumenata ili novootkrivenih dokaza. Posebnost je i u tome što glavni i najizrazitiji pisac slavenskog obrazovanja Matija Antun Reljković (u didaktično-moralizirajućem smislu) uopšte nije koristio ovaj izraz. Upotribe izraza Šokci može se direktno povezati s dilom književnika Josipa Kozarca. Njegovi se radovi često sažimaju pod sintagmom „šokačka književnost“ (Šokci književnost), što je posebnost u slavenskom dilu hrvatske književnosti.

Namensherkunft - Unterschiedliche Interpretationen

Über die genaue Herkunft des Namens Šokci herrscht Unklarheit. Matija Petar Katančić erstellte Ende des 18. Jahrhunderts die These, dass der Ursprung des Wortes in der Sprache der Ureinwohner des alten Pannoniens zu finden ist. Andere Wissenschaftler wiederum vermuten den Ursprung in anderen Sprachen. Einige vertreten die Meinung, dass die alte Form der Bezeichnung bis zum heutigen Tage erhalten blieb, andere wiederum sind der Ansicht, dass es erst zu Zeiten der osmanischen Eroberungen zur Entstehung dieser Bezeichnung kam, als Christen dazu gezwungen wurden, zum Islam überzugehen. Diese und ähnliche Deutungen wurden jedoch mit der Zeit verworfen, sei dies angesichts klarerer Interpretationen vorhandener Dokumente oder neu-aufgefundenen Beweisen.

Ein Spezifikum ist außerdem, dass der Hauptexponent der slawonischen Bildungsschreiber (in didaktisch-moralisierender Hinsicht) Matija Antun Reljković diesen Ausdruck überhaupt nicht verwendete. Die Verwendung des Ausdrucks Šokci kann unmittelbar mit dem Wirken des Schriftstellers Josip Kozarac in Zusammenhang gebracht werden. Seine Linie wird oft unter dem Syntagma „šokačka književnost“ (Šokci-Literatur) zusammengefasst, was ein Spezifikum im slawonischen Teil der kroatischen Literatur ausmacht.

Ilirska teorija o Šokcima

Prve naučne teze o Šokcima postavio je Matija Petar Katančić, autor brojnih etnolingvističkih rasprava. Katančić je svoje stavove temeljio na pretpostavci da su Hrvati direktni nasljednici Ilira. Stoga se u svojim tezama osvrnio na ilirsko-panonsko poreklo Šokaca. Ime je dovodio u vezu sa planinom Sukcus, koja je u dalekoj prošlosti razdvajala Tračane od Ilira. Kadgod se zvao ilirski Succi, odkale je tribo poteći i naziv Sukci i kasnije Šokci. Ferdo Filipović, pisac iz 19. vika, takođe je pisao o drevnom rodu Sukci. Virovatno pod uticajem Katančićeve „ilirске teorije“, u „Prasjediodi Slavonije“ (1866.) spominje kako su Sukci, vidivši kako se njevi prijatelji Besi (ili Bjesi, koji su rodnom iz Bosne) udaljavali, krenili za njima. Spominje i kako su se nastanili u Sremu, Banatu i Bački i tamo živili do današnjih dana. Na njih još podsica rič Šokci. Još prije Filipovića bosanski franjevac Ivan Franjo Jukić objavio je knjigu „Zemljopis i poviestnica Bosne“ (1851. Geografija i istorija Bosne). Piše da se viruje da su Šokci došli iz Bugarske kako su se bogumili u Bosni počeli širiti. On ne odbacuje Katančićevu tezu i objašnjava da se daleko poriklo Šokaca može objasniti izumiranjem drevnog plemena Ilira. Međutim, s obzirom na današnje nalaze i pobijane teze o poriklu Hrvata od Ilira, te teze treba odbaciti. Te teze također otežavaju utvrđivanje jesu li Šokci formirali nezavisnu etničku cilinu među Hrvatima. Šokci su nastali prilično kasno i na geografski vrlo ograničenom prostoru, kada su bili pod mađarskom ili turskom vlašću. Posebno su se turske i mađarske komponente pokazale snažno prisutnima u vezi s ovom složenom temom. Poreklo imena - koje je nedvosmisleno - nije vezano za teritoriju Slavonije, već za teritoriju sridnjovikovne Bosne. Gotovo je nesporno da su se Šokci, koji dolaze iz Bosne, naseljavali u današnju Slavoniju i druga područja.

Illyrische Theorie über die Šokci

Die ersten wissenschaftlichen Thesen zu den Šokci stammen von Matija Petar Katančić, einem Autor zahlreicher ethnolinguistischer Debatten. Katančić ging von der Annahme aus, dass die Kroaten direkte Nachfolger der Illyrer sind. Er bezog sich in seinen Thesen daher auf eine illyrisch-pannonische Herkunft der Šokci. Er brachte den Namen in Zusammenhang mit dem Berg Succus, der in weit-zurückliegender Vergangenheit die Thraker von den Illyrern trennte. Einst nannte man die Illyrer Succi, woraufhin die Bezeichnung Sukci und in späterer Folge Šokci entstanden sein soll. Auch Ferdo Filipović, ein Schriftsteller aus dem 19. Jahrhundert, schrieb über das antike Geschlecht der Sukci. Wohl unter dem Einfluss Katančićs „illyrischer Theorie“ erwähnt dieser in *Prasjedjoci Slavonije* (1866), dass die Sukci, als sie sahen, wie ihre Mitbrüder Besi (oder Bjesi, die in Bosnien beheimatet waren) wegzogen, ihnen nachgingen. Er erwähnt ebenfalls, dass sich diese im Syrmien, im Banat und in der Batschka ansiedelten und dort bis zum heutigen Tage lebten. Das Wort Šokci erinnere noch immer an diese. Noch vor Filipović veröffentlichte der bosnische Franziskaner Ivan Franjo Jukić das Buch *Zemljopis i poviestnicu Bosne* (1851, deutsch: *Geographie und Geschichte Bosniens*). Er schreibt darin, dass die Šokci seiner Ansicht nach aus Bulgarien gekommen sein sollen, als sich die Bogomilen in Bosnien begannen auszubreiten. Er widerlegt dabei Katančićs These nicht und erklärt, dass die weit zurückliegenden Ursprünge der Šokci durch das Aussterben des alten Volksstammes der Illyrer zu erklären sind. Angesichts heutiger Erkenntnisse und widerlegter Thesen über die Abstammung der Kroaten von den Illyrern sind diese Thesen jedoch abzulehnen. Mittels dieser Thesen lässt sich ebenso wenig feststellen, ob die Šokci ein eigenständiges ethnisches Gebilde unter den Kroaten ausgemacht haben. Die Šokci wurden erst recht spät und in einem geographisch recht begrenztem Raum ausgemacht, als sie sich unter ungarischer bzw. türkischer Herrschaft befanden. Gerade türkische und ungarische Komponenten erwiesen sich als stark präsent in Zusammenhang mit dieser komplexen Thematik. Die Entstehung der Bezeichnung – was einzig erwiesen ist – ist nämlich nicht an das Gebiet Slawoniens gebunden, sondern an das Gebiet des mittelalterlichen Bosnien. Es ist nahezu unbestreitbar, dass sich die Šokci, aus Bosnien kommend, im heutigen Slawonien und anderen Gebieten ansiedelten.

Dileme oko imena

Uprkos opravdanim sumnjama u ispravnost teorija o stranom poriklu imena Šokci, ni objašnjenja utemeljena na hrvatskoj leksičkoj osnovi ne mogu se podržati bez prigovora. To se odnosi i na drugu objašnjenu varijantu imena Šokac. Ona je, suočena s očitom etimološkom analogijom, povezanja riči Šokac sa srpskohrvatskim imenicom sok, što

u nemačkom znači sok. Pomislilo se na sok od šljive. (Šokci su u to vreme proizvodili šljivovicu (Slivovitz.) Međutim, Ljudevit Jonke nije našao etimološku vezu. U narodnoj tradiciji poznata je sljedeća izreka: šaka - šakac - šokac (šaka na nemačkom znači Faust). Tvrđnja da naziv Šokci proizilazi iz činjenice da se krste sa šakom, prisilili su i neka izdanja koja su štampana za šire stanovništvo Slavonije (na primjer, u kalendaru slavonski, nemački slavenski kalendar, u ranijem periodu. Taj pokušaj tumačenja samo treba smatrati narodnom radoznalošću.

Zweifel über die Bezeichnung

Ungeachtet gerechtfertigter Zweifel über die Richtigkeit von Theorien über die fremde Herkunft des Namens Šokci, können auch Erklärungen die auf kroatischer lexischer Grundlage beruhen, nicht ohne Einsprüche unterstützt werden. Dies gilt auch für Katančićs zweite Erklärungsvariante des Namens Šokac. Er verband, angesichts der offenen etymologischen Analogie, das Wort Šokac mit der serbokroatischen Bezeichnung sok, was im Deutschen Saft bedeutet. Dabei dachte er an Pflaumensaft. (Die Šokci stellten damals Sliwowitz her.) Ljudevit Jonke stellte jedoch keinerlei etymologischen Zusammenhang fest. In der volkstümlichen Überlieferung ist der folgende Ausspruch bekannt: šaka – šakac – šokac (šaka steht im Deutschen für Faust). Die Behauptung, dass der Name der Šokci davon rührt, dass sie sich mit der Faust bekreuzigen wurde auch durch einige Ausgaben forciert, die für die breitere Bevölkerung Slawoniens gedruckt wurden (beispielsweise in Kalendar slavonski, deut. Slawonischer Kalender, der in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts in Osijek herausgegeben wird.) Derartige Deutungsversuche sind lediglich als volkstümliche Kuriositäten anzusehen.

Mađarska varijanta

Prije više od vika i po, u pridstavljanju Slavonije na nemačkom jeziku, na mađarskom leksičkom planu proglašen je izraz Šokac. Tumačenje ide otprilike ovako: "Nakon pada Bosne, mnogi od njih pobigli su u Mađarsku u čamcima, a kad su bili priopterećeni, Mađari su vikali: "Sok az" - to je dovoljno, ne više, bojeći se da bi mogli potoniti. Istoričar Josip Bösendorfer iz Osijeka, prvi se u novijoj istoriji pozabavio ovim problemom. Njegov je više informativan nego analitički tekst „Odakle ime Šokac?“ (objavljeno u Osječkom zborniku, 1948.) biluži: „Iz istorijskih izvora znamo da je Béla IV osnovao pogranično područje Soli (latinski: Salines, srpskohrvatski: Oblast Soli) u sridnjovikovnoj Bosni,

južno od Save, koje se proteže od Drine do Bosne (rike) i okoline. Izabran je pod Matthiasom Corvinusom Banschaftom (srpskohrvatski: banovina). To su područje naselili katolici. Mađari su ovu teritoriju zvali *bánság*, (banovina Soli). Samu so-lnu planinu nazvali su *só-kút* (doslovno: izvor soli, nemački *scih-kuht*). Pa kad je lokalno stanovništvo izbiglo tursku invaziju na sever, ove su izbiglice Mađžari imenovali po regiji iz koje dolaze - naime, ljudi iz slanog područja. Zauzvrat, stanovnici su identifikovali Šokut (*só-kút*) sa Šom (*só*) i u skladu s tim odredili izbiglicu iz ovog područja kao Šokutac, što je rezultiralo kraćim imenom Šokac. Profesor Dionizije Švagelj se u svom eseju „Etnik Šokac“ (Revija, br. 6, Osijek, 1964.), između ostalog, osvrće na nemačkog etimologa Friedricha Klugea i smatra da mu je tumačenje nemačke količine-broja Schock zanimljivo. Prema Švagelju, rič šok značila bi da su Šokci svoju oznaku dobili od grupe od 60 vojnika. To je odgovaralo stražarskoj grupi na Savi u vreme slavonske Vojne granice. S obzirom na preferirane interpretacije pomoću mađarske varijante (zasnovane na ričima „sok az“), može se zaključiti da je bilo kakva veza između imena Šokci i turske psovke (Šišićeva sintagma) pogrešna. Isto tako, izvedba riči Vlah iz uvridljive fraze, nije u redu. Šokac, Vlah, kao ni Šijak (za stanovnike područja Požege) nikako nisu imena koja služe vridanju pripanika određenih etničkih grupa.

Ungarische Variante

Vor mehr als eineinhalb Jahrhunderten wird in einer Darstellung Slawoniens in der deutschen Sprache die Bezeichnung Šokac auf ungarischer lexischer Ebene erklärt. Die Deutung lautet in etwa: "Nach dem Falle Bosniens flohen viele in ungarischen Booten nach Ungarn, und als diese überfüllt waren, pflegte der Ungar aus Angst darüber, dass diese untergehen könnten, zu rufen: sok az - das reicht, nicht mehr". Der Historiker Josip Bösendorfer aus Osijek nahm sich als erster in jüngerer Geschichte dieser Problematik an. Sein eher informativer als analytischer Text *Odakle ime Šokac?* (veröffentlicht in *Osječki zbornik*, 1948) stellt fest: Aus geschichtlichen Überlieferungen wissen wir, dass Béla IV. im mittelalterlichen Bosnien, südlich der Save eine Grenzregion des Salzes (lateinisch: Salines, serbokroatisch: Oblast Soli) gegründet hatte, die sich von der Drina bis zur Bosna (Fluss) erstreckte. Sie wurde unter Matthias Corvinus zur Banship (serbokroatisch: banovina) erkoren. Diese Gegend war von Katholiken besiedelt. Die Ungarn nannten diese Banship *bánság*, banovina Soli. Den Salzberg selbst nannten sie

só-kút (deutsch wortwörtlich: Salzquelle, sprich schoh-kuht). Also die dortigen Bevölkerung der türkischen Invasion gen Norden flohen, wurden diese Flüchtlinge von den Magyaren nach der Region benannt, aus der sie stammten – sóiember, Menschen aus der Salzgegend. Die Bewohner wiederum identifizierten den Ort Šokut (só-kút) mit der Gegend von Šo (só) und bezeichneten demzufolge einen Flüchtling aus dieser Gegend als Šokutac, woraus sich der kürzere Name Šokac bildete. Professor Dionizije Švigelj bezieht sich in seiner Schrift *Etnik Šokac* (Revija, Nr. 6, Osijek, 1964), unter anderem, auf den deutschen Etymologen Friedrich Kluge und findet dessen Interpretation der deutschen Mengenangabe Schock interessant. Das Wort Schock würde laut Švigelj darauf hindeuten, dass die Šokci ihre Benennung von einer Gruppe von 60 Soldaten erhielten. Dies entsprach einer Wachgruppe an der Save zu Zeiten der Slawonischen Militärgrenze. Angesichts bevorzugter Interpretationsversuche mittels der ungarischen Variante (die auf den Worten sok az beruht) kann gefolgert werden, dass jeglicher Zusammenhang der Bezeichnung Šokci mit einem türkischen Schimpfwort (Šišiceva sintagma) falsch ist. Ebenso ist die Ableitung des Wortes Vlah von einem beleidigenden Ausdruck falsch. Šokac, Vlah, und ebenso Šijak (für die Bewohner der Gegend von Požega), sind keinesfalls Bezeichnungen, welche zur Beleidigung der Anhänger gewisser ethnischer Gruppen dienen.

Historija

Postoji nekoliko teorija o porijeklu Šokaca, ali nema pouzdanih nalaza. Prema Holmu Sundhaussenu, uopšteno pretpostavlja se da su Šokci pobegli iz regije Bosne, koja je potkraj 17. veka pripadala Osmanskom carstvu, priko rike Save do teritorija Habsburga. Najstariji dokument u kojem se spominje stanovništvo Šokci je porezni registar (turski: defter) iz godine 1615. Ferman je datiran prema islamskom kalendaru na Safer 9, 1024. godine, a dekretom ga je odredio sultan Ahmed I. Pri tome se sultan odnosi na skup "latinskih vira" čija se religija razlikuje od one Srba, Grka i Vlaha. Šokci su navedeni i u dokumentima Rimokatoličke crkve. U dokumentu iz 1635. spominje se njev zahtiv da se brat Jeronim Lučić imenuje biskupom bosanskim i slavonskim. Spominje se i iz vremena kada je princ Eugen Savojski prodro u Sarajevo, koje je bilo duboko u Osmanskom carstvu (1697.). U popisu okružne uprave Đakova iz 1702. godine, prvi se put službeno spominje grupa stanovnika Šokci u Slavoniji. Izvorno poreklo naziva Šokci još uvijek je nejasno. Viruje se da su potomci slavenskih plemena, koji su tokom migracije došli u Slavoniju. No vrlo je

virovatno da nisu svi potomci, već slidbenici drugih etničkih grupa koji su se doselili sa juga (iz Bosne) nekoliko vikova prije turskih ratova. Postoje dokazi da se takav pohod dogodio sridinom 13. vika. Bez obzira na pitanje migracije, Šokci se smatraju predotomanskim, lokalnim, doseljenicima Slavonije i Vojvodine. Većina današnjeg stanovništva ovih područja čine potomci kasnijih doseljenika. Kasnije turske najezde dovele su i do velikog dila kršćanskog stanovništva Bosne, Hercegovine i drugih susidnih regija jel je od njega zatraženo da se priobradi jel pride u muslimansku viru. Kao rezultat toga, opet su se pojavili migracijski tokovi iz južnih dilova današnje Bosne prema severu.

Geschichte

Zur Herkunft der Šokci gibt es verschiedene Theorien, jedoch keine gesicherten Erkenntnisse. Gemäß Holm Sundhaussen wird zumeist angenommen, dass die Šokci gegen Ende des 17. Jahrhunderts aus der damals zum osmanischen Reich gehörenden Region Bosnien über die Save auf habsburgerisches Territorium geflohen sind. Das älteste Dokument, in dem die Bevölkerung der Šokci erwähnt wird, ist ein Steuerregister (türkisch: defter) aus dem Jahre 1615. Der Ferman ist gemäß dem islamischen Kalender auf Safer 9, 1024 datiert und wurde von Sultan Ahmed I. verordnet. In diesem bezieht sich der Sultan auf eine Bevölkerungsgruppe "lateinischen Glaubens", deren Religion sich von jener der Serben, Griechen und Vlachen unterscheiden soll. Die Šokci werden auch in Dokumenten der römisch-katholischen Kirche aufgeführt. Ein Dokument von 1635 erwähnt deren Forderung, Bruder Jeronim Lučić zum Bischof von Bosnien und Slawonien zu ernennen. Es existiert ebenfalls eine Erwähnung aus der Zeit, als Prinz Eugen von Savoyen bis nach Sarajevo vordrang, das tief im Osmanischen Reich lag (1697). In der Bezirksverwaltungsliste von Đakovo aus dem Jahre 1702 wurde die Bevölkerungsgruppe der Šokci in Slawonien erstmals offiziell erwähnt. Über die eigentlichen Ursprünge der Šokci herrscht bis heute Unklarheit. Man vermutet, dass es sich um Nachfahren der slawischen Stämme handelt, die während der Völkerwanderung nach Slawonien kamen. Es ist aber auch sehr wahrscheinlich, dass nicht alle von diesen abstammen, sondern Anhänger anderer Volksgruppen sind, die einige Jahrhunderte vor den Türkenkriegen aus dem Süden (Bosnien) hierher wanderten. Es gibt einige Anzeichen dafür, dass eine solche Wanderung Mitte des 13. Jahrhunderts stattfand. Ungeachtet der Migrationsfrage werden die Šokci als Abkommen vor-ottomanischer, einheimischer, Siedler Slawoniens und der Vojvodina erachtet. Die Mehrheit der heutigen Bevölkerung dieser Gegenden besteht aus Nachfahren späterer Einwanderer. Die späteren Türken-

invasionen führten zudem dazu, dass ein großer Teil der christlichen Bevölkerung Bosniens, der Herzegowina und anderer Nachbarregionen entweder dazu aufgefordert wurde zum muslimischen Glauben zu konvertieren oder umzusiedeln. Es kam daher wiederum zu Migrationsströmen aus den südlichen Teilen des heutigen Bosnien nach Norden.

Religija i jezik

Šokci su pritežno rimokatoličke vire. Oni govore dijalektom srpskohrvatskog jezika s ikavskim kao i ekavskim uticajom. U Slavoniji govore slavonskim, štokavskim subdijalektom, o kojem gotovo isključivo govore Šokci i za kojeg se kaže da je usko povezan sa bunjevačkim dijalektom. Slavonski dijalekt sastoji se od mišovitog ikavsko-hrvatskog izgovora. Ikavski se govori uglavnom u regijama Posavina, Baranja, Bačka, ko i u slavonskom naričju enklave Derventa. Izgovor ekavski priovladava među Šokcima u Podravini. U naseljima Šokci postoje i jezička ostrva drugog naričja. Javljuju se i mišane varijante ekaviško-ikavskog izgovora. U pojedinim mađarskim selima sačuvan je još staroslavjanski jat zvuk.

Religion und Sprache

Die Šokci sind überwiegend römisch-katholischer Konfession. Sie sprechen einen Dialekt der serbokroatischen Sprache mit ikavischem wie auch ekavischem Einschlag.^[1] In Slawonien sprechen sie einen slawonischen, štokavischen Unterdialekt, der beinahe ausschließlich von Šokci gesprochen wird und mit dem Dialekt der Bunjewatzen eng verwandt sein soll. Der slawonische Dialekt besteht aus einer gemischt ikavisch-ekavischen Aussprache. Ikavisch wird vorwiegend in den Regionen Posavina, Baranja, Batschka und in der slawonischen Dialekt-Enklave Derventa gesprochen. Die ekavische Aussprache überwiegt bei den Šokci in der Podravina. Es gibt auch Sprachinseln des jeweils anderen Dialekts in den Siedlungsgebieten der Šokci. Gemischt ekavisch-ikavische Aussprachevarianten kommen ebenfalls vor. In einigen Dörfern in Ungarn wurde der urslawische Jat-Laut bewahrt.

Tradicija

Šokci slave kraj zime u tradicionalnim maskama (Mohács, Južna Mađarska) Pošto se Šokci nalaze u plodnoj Panonskoj niziji, prilagodili su se ovom području i razvili u poljoprivrednike. Najvažnija kultura njim je kukuruz. Struktura sela je slideća: duž glavne ulice („šor“) stambene su

seoske kuće. Iza kuće je velika avlija koja je uvijek opremljena bunarom sa volanom. Sa obadvi strane sokaka iskopani su jendeci, do kuća se može doći samo priko brane koja vodi direktno do kuće. Uzgoj živine i svinja, jedna je od tipičnih aktivnosti Šokaca. Konkretno, uzgoj svinja smatra se najvažnijim, jer je to osnovna hrana. Šokci proizvode svinjske specijalitete: šunke, kulen i slaninu. Isto tako, šljiva je tipična biljka koju Šokci sade i koriste. Posebno treba spomeniti proizvodnju šljivovice. Šokci održavaju svoju tradiciju u mnogim folklornim društvima. Tamburica je najvažniji instrument u folklornim grupama. U ranije vrijeme, gajde su također korišćene za pratnju pisama i igara. Poznati, godišnji festival zove se „Šokačko sijelo“. Tradicionalna nošnja Šokaca (rubina) izrađena je od bilog platna sa vezom kao ukrasom. Žene obično potpunu narodnu nošnju nose samo liti, a zimi ga zaminu vunenom suknjom. Njevi ukrasi, uz nošnje Šokaca su zlatnici, poznati kao dukati. To je najvirovatnije zbog originalnih dukata. Bogata divojka nosila bi puno dukata na pridnoj strani šokačke nošnje, ne kao ukras, već kao jasan znak da potiče iz bogate familije. Život Šokaca u Hrvatskoj, uverljivo je opisan u pričama Mare Švel-Gamiršek.

Traditionen

Šokci bei den Feierlichkeiten zum Winterende in traditionellen Masken (Mohács, Südungarn) Da die Šokci in der fruchtbaren pannonischen Ebene beheimatet sind, haben sie sich diesem Gebiet angepasst und zu Landwirten entwickelt. Als wichtigste Anbausorte gilt Mais. Die Struktur der Dörfer ist wie folgt: Entlang einer Hauptstraße („šor“) reihen sich die Wohnhäuser mit Wirtschaftshäusern. Hinter dem Wohnhaus befindet sich ein großer Hof, der eigentlich stets mit einem Brunnen mit Rad ausgestattet ist. Auf beiden Seiten der Hauptstraße sind Kanäle ausgehoben, zu den Häusern kommt man nur über einen Damm, der direkt zum Haus führt. Die Geflügel- und Schweinezucht gehört ebenso zu den typischen Beschäftigungen der Šokci. Insbesondere die Schweinezucht gilt als bedeutend, da diese ein Hauptnahrungsmittel darstellen. Die Šokci erzeugen Spezialitäten aus Schweinefleisch, wie Schinken, Kulen und Speck. Ebenso ist die Pflaume eine typische Pflanze, die von den Šokci gepflanzt und verwertet wird. Hierbei ist insbesondere die Produktion des Sliwowitz zu erwähnen. Die Šokci pflegen ihre Traditionen in vielen Folklore-Vereinen. Die Tamburica ist in den Folkloregruppen das wichtigste Instrument. In früheren Tagen wurden auch Gajde zur Begleitung von Liedern und Tänzen verwendet. Ein berühmtes, jährlich stattfindendes Festival nennt sich Šokačko sijelo. Die traditionelle Tracht der Šokci (rubina) besteht aus weißen Leinen mit Stickereien als

Verzierung. Frauen tragen die vollständige Tracht meist nur im Sommer und ersetzen diese im Winter durch einen Wollrock. Eine hochgeschätzte Dekoration der Tracht der Šokci sind Goldmünzen, die als Dukaten (Plural: dukati) bekannt sind. Diese sind höchstwahrscheinlich auf Originaldukaten zurückzuführen. Ein reiches Mädchen würde bei den Šokci viele Dukaten an der Vorderseite der Tracht eingewebt tragen, nicht als Verzierung, sondern als klares Zeichen dafür, dass sie aus einer wohlhabenden Familie stammt. Das Leben der Šokci in Kroatien wurde literarisch in den Erzählungen der Schriftstellerin Mara Švel-Gamiršek beschrieben.

Privod sa nemačkog Zvonko Stantić

Prvi helikopter: Prilog biografiji Ivana Sarića

Oskar Ašbot (priveo i priredio Zvonko Stantić)

Veliki broj dokumenata i informacija dostavio sam 2010. god. “Muzeju vazduhoplovstva” u Beogradu, ponajviše gospodinu Kolo Aleksandru, iskrenom i poštenom poštivaocu Ivana Sarića. Izložba i proslava u izvanrednoj hali Muzeja vazduhoplovstva, 100 godina od prvog leta, bila je puna pompe, hor je pivo srpsku državnu himnu, bilo je tu puno oficira avijacije, nekoliko generala, pilota civilne avijacije, razni konstruktora u oblasti vazduhoplovstva, stotine posetilaca, govori vrlo afirmativnog sadržaja u Sarićevu čast. Ova izložba, ko i obimna izložba u Gradskom muzeju u Subotici, zatim napisi koji su tim povodom objavljeni, pored skromnosti, podigli su interesovanje za Sarića u Subotici i u drugim gradovima. Al, ponovo smo mi Bunjevci generalno i jedne i druge fele, na rodoljublju pali, po ko zna koji put. Drugi bi ovaki istorijski, svitski kapital kapitalizovali, a mi Bunjevci smo se, jel stidili visoko uzdić svoj barjak, jel smo ko narod dezorganizovani, jel nas kogod dezorganizuje. Tu u našoj Subotici, nije bilo gotovo nikog iz bunjevački, jel bunjevačko-hrvatsk institucija da položi vinac. Bajkeri su bili pošteniji prema svitskom velikanu. Istina Sarić je bio u duši i životu, naročito u poznijim godinama, privashodno bajker i to takmičar, bajkeri su položili vinac na spomenik. Drugi i prema svojoj prošlosti pažljiviji narodi, tako se ne bave afirmativnošću svoje istorije. To što ne uradimo, dio je naše sudbine, kojoj smo velikim dilom sami krivi. Elem, pravo vridnovanje, možemo postići, tek ako se upoznamo na primer sa mnoštvom dokumenata i sa onim što su o Ivanu Sariću drugi pisali, kad mi već nismo. Pokadgod, ko u tekstu koji u ovom prilogu donosimo u privodu, ima dosta nepoznati zanimljivi tehnički podataka, da podsitim puno je dilova di nisu u ono vrime ni čuli za aeroplane, a mi imamo konstruktora. Konstruktora zakrilaca i upravljanja avionom pomoću automobilskog volana povezanog po prvi put za zakrilca, čime je omogućio da čovičanstvo dobije avione sa velikim krilima, kakvim pojedinac po

Blaško Gabrić predsednik BNS (u prvom redu) i Zvonko Stantić saradnik "Muzeja vazduhoplovstva" (skroz livo) na otvaranju u Beogradu izložbe 100 godina Sarićevog prvog leta.

ranijim tehničkim dostignućima, nije mogao silom svoji mišića držat. Zakrilca su bila sajlama povezana na volan od automobila, pa je tako definisan način upravljanja avionima kakav je prihvatio cio svet i koji se primenjuje svugdi i danas. Radnja se događa na gradskom hipodromu, koji se tada nalazio na prostoru današnjih vodonosnih polja, priko puta bivše fabrike "Zorka", odnosno ondašnje fabrike veštačkih đubriva "Klotild". Taj hipodrom je vrremenom prirasto i do 1962. god. služio ko aerodrom, dok nije priseljen na Bikovo.

OSKAR AŠBOT "AZ ELSÖ HELIKOPTER" (PRVI HELIKOPTER)

O positi čovika koji je prisvojio Sarićovu konstrukciju prvog vojnog
"heliokoptera" (prim. Z.S.)

Od Sarića sam opet dobio pismo, požurivao me je da dođem. Krenio sam sa žuto ofarbane, čađave, prizemne aradske stanice u osvajanje vazduha. U Subotici sam odsio u kući Sarićevih. Nisu tili ni da čuju o hotelu, jel da ručam u restoranu. Sutradan, rano ujutro očo sam sa Sarićom na dosta udaljeni subotički hipodrom. Obezbedili su mi jednu biciglu, za iznajmiti. Sarić je bio biciglistički šampion, pa se naravno, uvik ovako vozo. Radi izvođenja ogleđa na svom avionu, od grada dobio je hipodrom na upotribu.

Čuvši ovo, upitao sam ga: - Kažite, da nema možda u Subotici jedan tesar po imenu Hack Frideš?

-Nema, a zašto pitate?

-Jer ako ima, momentalno se vraćam u Arad - odgovorio sam mu, smijući se.- Tako se zvao rušitelj moga hangara.

Sarićev monoplan odmaro se ispod tribina. Aparat lipo promišljene konstrukcije. Posibno mi se dopao jednostavan stajni trap. Raskomotili smo se i izgurali avion.

Bijo je vruć kraj prolića. Obašo sam mašinu.

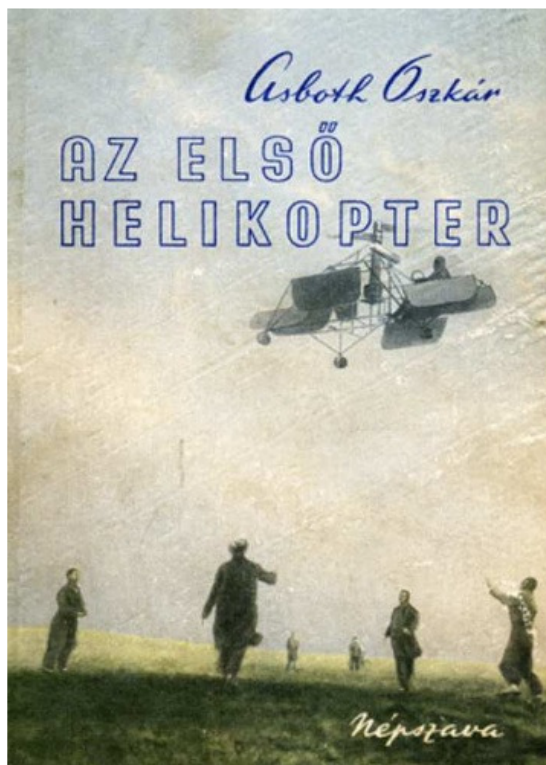
-Pa, na ovom nema već puno da se montira!

-Nema. Samo žičane zatezače treba još dotegniti, a zatim upravljanje motorom urediti – odgovorijo mi je Sarić.

od obližnjih seljaka, da ne moram svaki dan tirati onu ozbiljnu biciglističku turu.

Obašli smo okolinu i za nekoliko kruna, iznajmio sam „čistu sobu“ kod jednog gazde.

Poso smo podilili međusobno, pa je lipo napridovo. Nikoliko dana posli, spomenio sam Sariću da bi korisno bilo, kad bih se ja priselio kod nikog. Za ručak (doručak) mogo sam poručiti kajganu, friško pomuzeno mliko, jel jedan bunjevački specijalitet, koji oni zovu „kiselina“. Kiselina je štogod kao najgušće kiselo mliko. Večera i užna, isto nisu pridstavljali nikaki problem.

O Ásbotovoj positi Subotici, koji se proslavio Sarićovom konstrukcijom prvog vojnog "heliokoptera", primenivši čak i Sarićev zglob za duplu elisu

Posli prve izvanredno prospavane noći, za ručak, poručio sam kajganu. Kada je gazdina žena unela ilo, pala mi brada, zinijo sam. Gazdarica mi je donela kajgane, u skoro kao lavor velikoj zemljanoj tepciji. Na moju zbunjenost i čuđenje, ona će:

-„Kazala sam ja oma čoviku, da vam ovo neće biti dosta. Ali, nemojte se izvoliti bojati, dok vi to pojidete, ja ću ispeći još“ - branila se.

-„Ali ne, ne. Ovo nije za jednog čovika već za njih tuce“.

-„Nemojte se izvoliti šaliti samnom. Kod nas jednom ovakom mladom čoviku 12 pečenih jaja nije nikako dosta za ručak! Sigurno da ne napravim još?“ – pitala me je, čudeći se.

Ja sam međutim, samo štipkao od ogromne količine, uz šta nisu štedili ni sitno sickane slanine.

Dok sam se oblačio za polazak, čuo sam glasan komentar moje gazdarice – polakcrivac, kakancrivac.

. ...Monoplan je stojo spreman na startu. Prid točkove postavili smo dva velika drvena klina, da se aparat ne može pomirati. Sarić je sio u pilotsko sidište, a ja sam stao prid motor.

Sarić je komandovao: - „Paljenje je isključeno“.

S obadvi ruke obisio sam se o gornji krak «Chauviere» propelera i počo okrećati motor, - usisavanje.

Avion "Sarić" iz 1910. sa klipnim trocilindričnim motorom "Anzani" 18,5 kW

Ruke mi baš nisu bile jake, ta ja sam se ipak bavio samo atletikom i fudbalom. Istina je bila da sam se dosta brzo zamorio. Trudio sam se da to ne pokažem, stidijo sam se. Kakacrivac, govorio sam u sebi.

Na kraju sam ipak bio spreman za „usisavanje“.

- Ukopčati – doviknio sam Sariću.

- Ukopčano! – odgovorio je. U istom trenutku prostrujilo mi je da još nikad u životu nisam „gurblao“ avionski motor. Baš sam se bojo, neću li se ja «kakacrivac» osramotiti.

Navalio sam. Rukk...trgnuo sam motor svom svojom snagom, tako da se dva puta okrenijo, ali da je upalio, nije.

- Pa vi tako gurblate kao da ste to cilog života radili. Ni najjači mehaničari ne mogu 50 konja jak „Gnome“ motor tako trgniti, da više od dva kruga napravi – kazao mi je Sarić.

Bio sam nevirovatno ponosan. Pogotovo, kad sam još vidijo da iza repa aparata stoji čitava familija mojih stanodavaca.

-No, probajmo još jedared –oglasio se iz pilotskog sidišta Sarić.

-Iskopčati! –vodio sam.

-Probajte dati više ajera!

-Isključeno! –slidio je odgovor.

–Ukopčati!

-Ukopčano.

Sada sam dao sve od sebe. Trzaj..I čudo čuda, motor je krenijo, neobičnim, ali ne neprijatnim, već bruječim zvu-kom, kao da lete hiljade zolja U poričenju sa drugom parajućom, promuk-lom, lupkajućom lar-mom, ovo brujanje je bilo prijatno. Simfo-nija rotativnog moto-ra...

Avion "Sarić II-A" iz 1911. sa "Delfos"-ovim sedmocilindričnim rotativnim motorom od 44 kW (60 KS). Na slici Artur Delfos, župan Janoš Purgli, Ivan Sarić i Oskar Ašbot, sa kojim je izradio uglastu elisu.

Odskočio sam u natrag od okrećućeg propelera. U isto vreme, pogledao sam instinktivno ispod krila. Nisam se mogao suzdržati da se ne nasmijem. Moj gazda je sa obadvi ruke pokušavao dohvatiti svoj slamni šešir, koji mu je iznenada sletio od strujanja koje je prouzrokovao propeler. Ali, tada mu je već i čibuk ispao iz usta, a sa dlakavih

noga, vitar je podigao njegove široke platnene gaće. A tek ženski dio posmatrača, njima su se suknje digle priko glave. Bilo je bogame trčanja. Ali, da bi moje veselje duže trajalo, nisu se međutim pomirili par koraka u stranu, čime bi izbegli strujanje koje je stvarao propeler, već su se samo okrenili leđima motoru i tako i dalje ostali u kovitlacu.

Bijo je to prvi rotativni motor koji sam iz neposredne blizine slušao. Zavolijo sam oma njegov pucketavi zvuk. Nisam onda još razmišljao šta će meni ovaj zvuk značiti kroz četvrt vika. Zvuk motora odjedared je nestao, a onda se za par sekundi opet oglasio. Deset minuta, motor je dizao i spuštao broj obrtaja. Na kraju je stao, a Sarić je odmah iskočio iz aviona. Priostali dio dana proveli smo u isprobavanju motora, izučavajući njegovo funkcionisanje. Prominili smo mista. Sarić je pokretao motor, a ja sam upravljao sa sidišta pilota. Sutradan, Sarić je nabavio jedan obrtomer. Njega sam stojeći prid propelerom, ugurao u trnastu jamicu na sridini ploče /ležišta/ propelera. Desnom rukom sam ga pričvrstio, u lijevoj držeći štopericu, da bih pratio učinak u jednom minutu. U to, gledao sam u rotativni motor, pa u propeler, ali izgleda duže u tu brujeću čeličnu grdosiju nego što bi bilo slobodno.

Avion "Sarić II-B" sa Delfos"-ovim sedmocilindričnim rotativnim motorom, fabričkom elisom i usmerivačem strujanja.

Svitlucavi, sjajni cilindri i hladnjaci, okrećući se oko dvadesetak puta u sekundi, reflektovali su sunčeve zrake. Sjaj me je oslipio, počeo sam se onesveščivati. Lakat mi je, od okrećućeg propelera bijo na dvadesetak centi, a stomak i kolina najviše na tridesetak. Zatvorio sam oči, ovako je bilo još gore. Osićao sam da ne stojim sigurno na nogama, valjda se ne batrgam. Glavu sam polako okrenijo prema štoperici, a onda otvorijo oči. Dobro je, nema nikakvih problema. Ali, mali problem se ipak dogodijo. Nisam to kazao Sariću. Posli sam uvidio kako je grozna lakomislenost bila ovo mirenje obrtaja. Kad je štoperica pokazala 60 sekundi, zgrabio sam obrtomer, išćupao iz ležišta i očitao broj obrtaja motora. Provere radi, ponovili smo ovo nekoliko puta. Izmirene vridnosti bile su prilično ujednačene. Broj obrtaja motora, koji je pri tom radio u mistu, bijo je oko 1150, što je odgovaralo zahtivima, pošto je fabrički deklarisan broj obrtaja bijo 1200. U toku letenja, motor se uvijek brže okreće, nego na zemlji, kada radi u mistu.

-No, hajdemo na startno misto!

Sarić je zvižnijo jedared u pravcu tribina, di je uvijek bazalo po nekoliko muškaraca i dice. Za naše jućerašnje probe pronio se glas, pa se danas isćupilo puno znatiželjnika.

-Možda i bude litenja danas? -Na poziv zviždukom, stariji su došli korakom, mlađi trkom. Objasnili smo njim, di se mašina smi držati, da bi se gurala.

Nama dvojici priostalo je upravljanje. Pa, i ovo smo dostigli...

U gornjoj čoši hipodroma, zaustavili smo kolonu i monoplan usmirili u slab vitar. Svima smo naredili da odu iza mašine.

Sarić je ušao.

-Isključen je!

Okrenuo sam motor, -usisavanje.

-Ukopčati! -uzviknijo sam.

-Ukopčano! -čuo sam odgovor.

Jedan jak trzaj i motor je zabrujao...punim gasom je pucketao. Avion je počeo rulati. Prvo polako, pa silovito ubrzavajući, jurio je poljem, dok su šeširi letili od orkana propelera.

Gle, gle, sada je Sarić gurnijo naprid kormanj, a zadnji dijo zmaja se podigao i tako je mašina baš jurnila..Sad tribaju točkovi da napušte tlo...sad...ne...još uvik ne...Rep mašine, zadnji dijo iznova se izdiže...

Ode ima niki problem...Sarić ponavlja poteze...rep se opet spušta na zemlju..mašina ne napušta tlo. Ove poteze, još jedared je ponovio. Posli tog, čuo sam, brujanje motora se postepeno stišalo... Pritrčali smo.

-Šta je? Šta se dogodilo? -viko sam izdaleka.

-Nema dovoljno brzine – odgovorio je Sarić.

Mašinu smo odgurali na startno misto.

Sarić je iznova startovao. Ričju, isto se dogodilo kao i maloprija. Jureći, rep mašine se dizao, spuštao...gori...doli...

Mašinu smo odgurali na staro misto, prid tribine, a onda povelu veliku raspravu.

Obadvojca smo iz iskustva znali, da je ovo trenutak kada je korisno ako kraj nas imamo koga, sa kim možemo stručno raspraviti svaku pojedinost. Samoća je u ovakim slučajevima najgori savitnik...

Rasprava je potribna, stručna rasprava, ona iskristališe stvar. Razgovarali smo o svakom mogućem uzroku, koji je mogao spričavati uzlitanje.

-U prvi aparat ugradio sam jedan maličak motor od 30 konjskih snaga. Specifično opterećenje krila, bilo je isto kao kod ovog. Sada sa 60 konjskih snaga, aparat samo gega. Nema dovoljno vučne snage! Propeler nije odgovarajući, -objašnjavao je Sarić.

„Kakacrivni“ -mislio sam u sebi.

Šta se moglo desiti? Jedina fabrika elisa, francuska „Chauviere“, toliko je zatrpana narudžbama, da se sa jednom, koju treba praviti nepoznatom mađarskom pilotu, posebno neće puno baviti. Ovo potvrđuje i to što je narudžbu gotovo poštanskom brzinom dostavila. Najvirovatnije je da su iz magacina poslali nepriuzetu elisu. Ovu su poslali umisto da na bazi traženih parametara izrade novu. Ovom Mađaru neiskazivog prizimena, dobra će biti i ova.

Projektovaću elisu!

Ali, šta da radimo. Novu elisu više ne možemo poručiti. Za to više ni vrimena ni novca nema.

Sarić je u stvari tijo uzeti učešća u avio trki Beč-Budimpešta, koja je pored slave obećavala i ozbiljnu svotu novca. Pored toga, namiravo je uzeti učešća i na avio trki u Bečkom Novom Mistu (Winer Neustatu).

-Znate šta, napraviću ja Vama elisu! –kazao sam Sariću.

-Vi se šalite! Elisu proračunati i projektovati, skoro je teže nego avion! Ozbiljno se prihvaćate? -pitao je obazrivo.

-Prihvaćam. Samo, postarajte se za stolarsku radionicu, u kojoj ju je moguće izraditi –odgovorio sam. -I ovu „Chauviere“ elisu ću pogledati, je li stvarno to uzrok maloj brzini mašine.

-Pa, ako ovo budete znali odraditi, skidam kapu prid vama! –kazao je Sarić.

Sada sam već ja na sebe priuzeo usmiravanje poslova. Elisu smo demontirali i zajedno sa elisom prve mašine, odneli Sarićevoj kući.

Bijo je nediljni vašar, pa nismo falili začuđenoj publici. Ljudi su se samo čudili nezgrapnim drvenim kašikama.

Sa vridnim teretom, bez problema, stigli smo kući. U trpezariji je bio jedan veliki astal od orovine. Prvo sam provirio njegovu površinu. Bio je dovoljno ravan da bih mogao izvršiti proviru elisa.

Na površinu astala, ne bez negodovanja gospođe Sarić, nacrtao sam kredom radijuse.

Novi propeler sam polegao na astal, provirio ispravno naliganje, posli toga utvrdijo sam kod svakog radijusa ugao zavijenosti. Manji propeler prvog aviona, primirio sam istim postupkom. Na bazi dobijenih uglova zavrnutosti, proračunao sam za obodva propelera uzdizanje, to jest onaj

put, koji propeler u pravcu osovine, za jedan okret teoretski kao idealan maksimum učini unaprid.

Ako je uzdizanje propelera 1 meter, pri 1200 obrtaja, onda propeler, naravno zajedno sa avionom, u minutu priđe 1200 metara, na sat 72 kilometara napriduje unaprid –teoretski. Ali, otpor vazduha ovo smanjuje na 65 km. Gubitak brzine od 7 km nazivamo slip.

Prema proračunima, brzina prvog aparata na sat, mogla je biti oko 58-60 km, što odgovara Sarićevim podacima.

Propeler novog aparata, prema mojim proračunima, bio je dimenzionisan na oko 70 km stvarne brzine. U vezi sa ovim, imao sam veliku raspravu sa Sarićom. On je računao na to, ako je prvi aparat sa 30 ks. dostizao brzinu od 60 km, onda je sa motorom od 60 ks, brzina od 70 km moguća. Bio bi u pravu da je jači motor ugradio u prvi avion.

Međutim, noseća površina njegovog novog aviona, bila je veća od prvog aviona, pa je i otpor ajera u srazmiri sa tim bijo veći.

Naše kalkulacije mirenih rezultata, nakon povećanja noseće površine i otpora ajera, ukazuju na činjenicu da nov avion, ne može letiti brže od prithodnog.

„Chauviere“ fabrika koja je proizvela elisu, dakle nije kriva. Poslata elisa bila je dimenzionisana za postizanje brzine od 70 km.

Novu elisu treba napraviti!

Naridnog dana Sarić je našao stolarsku radionicu, oprimljenu dobrim mašinama i suvu jasenovinu, debljine jednog cola, od mlađeg stabla, bez čvorova.

Možemo početi posao.

Završio sam računanje i nacrt novog propelera. Sarić je u međuvrimenu već nabavio dinamometar (vaga na feder za vučnu snagu) pošto je htio znati kolika je vučna snaga francuskog „Chauvier“-a, propelera što je on sam konstruisao. Do najsitnijih detalja smo se dogovorili kako ćemo izmiriti vučnu snagu obodva propelera. Na osnovu crteža, prikopirao sam potrebne šablone i odmirke na tvrdi karton, pa smo to isikli makazama i oštrim nožom.

U međuvrimenu, dogovorili smo se šta će nam sve trebati za mirenje vučne snage. Sarić me je utišio da se potrebne stvari mogu naći na aerodromu, u jednoj maloj zatvorenoj komari kod tribine, di on drži svoje alate. Trećeg dana, prijapodne, tutkalom smo zalipili blok propelera. Poslipodne,

trakastom pilom isikli smo njegovu formu i počeli izradu na osnovu odmiraka i šablona. Znanje koje sam stekao na malom biplanu (dvokrilcu), sad me je uvirilo da sam u ovom poslu majstor.

Za tri dana, doveli smo propeler u ravnotežu, izbušili ga i opremili čeličnom glavom.

Propeler je bio gotov. Sarićevom krivicom, imao je i estetsku grešku. Toliko je požurivao posao, da smo posli zaptivanja, propeler primazali lakom koji se brzo suši. Zbog toga smo ga samo jedared mogli ispolirati, a i to površno.

Pobidonosno smo krenili na aerodrom.

Pao je mrak dok smo propeler pričvrstili na osovinu i namistili da ne lupa, odnosno da ravan površine kruga, napravljen obrtanjem propelera, bude tačno u dijagonali sa osovinom motora.

Sutradan me je Sarić probudio već u zoru. Čim smo stigli na hipodrom, vrilo je od dice oko nas. Nismo se srdili, jer su nam pokadgod bili od pomoći.

Rano ujutro, skoro uvijek je bilo zatišje, bez vitra. I sad.

Ispod točkova mašine metnili smo debele daske, tačno u vodoravni da ne bi bilo nagiba. Za kraj trupa vezali smo jaku štrangu. Za njegov drugi kraj vezali smo kariku dinamometera, dok smo ovaj vezali za jedno drvo.

Motor sam dobro napajao i na treći trzaj je krenijo. Posli minutnog „trčanja“ već je izvanredno radio. Sarić je dao pun gas i po našem dogovoru, iskočivši iz sidišta pilota – dotrčao natrag do dinamometera.

Slidio je poso koji nisam rado obavljao -mirenje obrtaja.

Dva puta sam izmirio, a onda manijo Sariću. On je pritrčao pilotskom sidištu i isključio paljenje.

Prvo mirenje pokazalo je 1120 obrtaja u minutu, a drugo 1140.

Avion smo sa „podučenom“ četom dice, odgurali do starta. Išlo je sve ko podmazano.

Usput, Sarić je ćutijo. Bijo je uzbuđen.

Ja sam razmišljio o nama, koliko moramo imati snage i volje u ovoj besparici za ovakav, ne bezopasan i baš ozbiljan pionirski rad.

Čak i nabavka benzina i skupog ricinusovog ulja, stvara potiškoće. Ni jedan bedni tahometar za mirenje obrtaja u minutu, nemamo i zbog toga nam je tilo, pa i život u opasnosti. Za rotacioni motor, neophodno nam je bilo apsolutno bezbojno, hemijski čisto, prvorazredno farmaceutsko

„Hully“ ricinusovo ulje. I dok smo na peći mogli za jednu krunu kupiti pečenu patku, za kilu ulja smo u apoteki morali platiti četiri krune.

Stigli smo na start.

Dica su prithodno već namistila avion po dužini hipodroma.

Sarić je sijo u pilotsko sidište.

Usisavanje. Jedan jak i dobar trzaj ... i motor je počeo da bruji. Avion je krenio rulajući sve brže, rep se podigao u vazduh...

Ali zašto se ne podiže više?

Motor je zatim pristao da bruji i avion je ponovo rulao po zemlji, da bi se zaustavio na samo par metara od popričnog jendeka.

Pritrčao sam.

-Zašto se nije podigao više?

-E kad bih znao –odgovorio je Sarić. -Stalno sam vukao ručicu za visinu, ali mašina nije slušala. Probajmo još jedared.

Ponovo smo bili na startu. Trzaj. Start.

Ali, mašina više od pola do jednog metara, nije mogla da se podigne. Na ovoj visini nije se moglo okretati. Sarić je zato, na kraju piste ponovo stao. Cilo prijapodne bili smo u ovom poslu. Sarić je sa ručicom za visinu isprobavao sve, naglo ju je povukao, vukao polako, zatim prema doli gurao, ali bez rezultata. Ostajao je uvek na visini od pola do jedan meter. U međuvremenu, mirili smo obrtaje. Bili su u redu.

-No, pogledajmo koliko vuče francuska elisa? –kazao je Sarić.

Obavili smo mirenje. Bogame, francuski „Chuviere“ je za 30 kg manje vukao od nove elise. Zaminili smo ih.

Problem je bijo u prikidaču Bosh paljenja. Nismo imali ni snage ni volje...

U podne, sili smo ispod krila aviona da u njevoj senki što god pojidemo. Bili smo okupirani razmišljanjima. Nismo progovorili ni jednu rič. Na kraju, Sarić je prikinijo tišinu.

-Pa šta mislite, zašto se aparat ne podiže višlje? Sa obrazloženjem ga nisam mogao uslužiti, ali sam ga počeo ispitivati o detaljima.

Kada sam čuo koliki je ugao savijenosti krila, uzviknuo sam.

-Pa to je strašno veliko. Toliki je bio i na prvom avionu?

-Ne, puno manji.

-Zašto ste onda namistili toliko veliki nagib?

-Jer je težina novog aviona puno veća, a sa nagibom krila, raste i uzgon krila.

Vi ste krila novog aviona srazmerno povećavali sa težinom aviona, tako da je specifično opterećenje ostalo kao kod prvog aviona. Tribali ste izgleda, kod novog aviona priminjivati stari ugao savijenosti krila. Već je i kod prvog aparata ugao savijenosti bijo maksimalan, s obzirom na to koliki se kod ovakih aparata primenjuju. Ovo tu je skoro duplo. Sila uzgona jedva se povećala, dok je otpor krila značajno porastao. Ovaj novi avion ne može da leti! Krila triba namistiti kao što je bilo kod prvog aviona.

Ovo se sigurno Sariću nije baš dopalo, ali na kraju, uvidijo je da sam u pravu.

Ovo kašnjenje izazvalo je ozbiljno mozganje o eventualnoj zamini krila. Sarić će po svemu sudeći morati odustati od daljinskog leta Beč-Budimpešta. U Winer Neustatu, kako nam je javljao Petroci, **11. juna počinje trodnevni (11. 15. i 18-tog) međunarodni susrit avijatičara**, a mi smo sada već u junu misecu.

Da ostanem tu kod Sarića? Da mu pomognem? Možda se i štogod novo i neočekivano dogodi, pa se poletanje aparata ponovo odvuče. Ali i ako se ništa ne desi, i onda... Do sada nijedan jedini avion nije skončao od rđe, svaki se slomio. Ovo je opet, nov tip, zapravo eksperimentalna mašina. Vrime brzo teče, kraj će biti litu, dolaze jesenje kiše.

I visti iz Arada su me uznemiravale. Bijo sam nestrpljiv. Već dosta vremena sam tu, a moje probe stabilizatora nisam ni započo.

Ako jedared ipak budem moro kreniti u Winer Neustadt, onda idem sad, kad se u njemu održava takmičenje. Za sticanje takih iskustava neće biti puno prilike.

Odlučio sam. Idem u Winer Neustadt!

Sarić je uvidijo da sam u pravu, iako mu je teško padala pomisao da sada ostane sam.

Ako bi bilo štogod, što bi me u odluci pokolebalo, i to je nestalo kada mi je Sarić povirio da mu u gradskoj kući nisu spremni produžiti godišnji odmor.

Ovako mu je ostalo, da aparat iduće godine dovede u letačko stanje.

Oputovao sam.

Privod sa mađarskog na bunjevački, Zvonko Stantić

Profili

Kako su Bunjevci spašavali Jevreje jel Klara Baić - Pravednik među narodima

Milan Fogel, dr Milan Ristović i dr Milan Koljanin

Povodom Dana sićanja na žrtve holokausta u Srbiji, Jevrejska opština Zemun, objavila je knjigu pod naslovom "Pravednici među narodima - Srbija" u kojoj se našla i Klara Baić. Izvod iz knjige priredio Zvonko Stantić.

Autori Milan Fogel, dr Milan Ristović i dr Milan Koljanin, na zanimljiv način doneli su mnoštvo sićanja iz Drugog svetskog rata i godina deportacije Jevreja. Prinosimo u izvornom obliku, dijo knjige koji govori o dobroti i humanizmu velečasnog Blaška Rajića i Klare Baić.

- Jesi li čula da je bombardovan Segedin? - zabrinuto je Stevan Deneberg pitao suprugu Hildu. Hilda, rođena Hauser, samo je prigrlila svoja dva sina. Mirko, dečko od 11 godina i Pavle, 8 godina star, gledali su majku koja nije mogla da progovori ni reč. Segedin je veoma blizu Subotice gde su živeli Denebergovi. Bližio se kraj Drugog svetskog rata i nemačka vrhuška je bila sve više nervozna. Trupe Crvene armije nezadrživo su sa istoka napredovale prema Berlinu. Kao lepeza ruske trupe širile su se Istočnom Evropom. Mnogima je bilo jasno da se ruši san o Trećem rajhu, ali to u Nemačkoj niko nije smeo da kaže. Hitlerov plan o uništenju Jevreja nije bio sproveden do kraja. Milioni žrtava nisu bili dovoljni za nacističke fanatike, požurili su da nanesu još više zla nedužnom narodu. Nezaovoljni učinkom mađarskih vlasti na rešavanju jevrejskog pitanja, dojučerašnjih saveznika, nemačke trupe su početkom 1944. okupirale Mađarsku. Do tada su mađarske vlasti štatile Jevreje, kojih je bilo u velikom broju u Budimpešti, a i u drugim gradovima. Suboticu, Sabatka, kako su je zvali, smatrali su svojim gradom. U Subotici je pre rata živelo skoro šest hiljada Jevreja. To nije moglo da promakne osvedočenom nacisti Ajhmanu, zaduženom od Himlera za što brže

rešavanje jevrejskog pitanja u Mađarskoj. Počeli su progoni Jevreja i transportovanje u logore smrti, najviše u Aušvic.

Klara Baić i ćer Margica Baić

Stevan, dentista, kao i njegova žena lekar, oboje omiljeni među sugrađanima, morali su da se rastanu, Stevan je deportovan u Bačku Topolu i smešten u radni logor, kako su nacisti cinično zvali poslednju stanicu odakle su slali ljude u smrt. Međutim, Pišta, kako su zvali Stevana, po svoj prilici je bio povezan sa pokretom otpora i našao je vezu da bude prebačen u subotičku bolnicu, navodno, na operaciju žučne kese. Bio je mesec maj 1944. godine, proleće, kada je Paralelna ulica pretvorena u Geto. Okupacione vlasti, pod nadzorom nemačkih fašista, za kratko vreme su skoro sve subotičke Jevreje oterale u tek osnovani subotički geto. U Paralelnoj ulici se nalazila i kuća Denebergovih. Hilda je sa decom ostala u Getu, gde je sa ostalim Jevrejima čekala deportaciju u logor smrti Aušvic. Hilda nije znala za Pištino kretanje sve dok nacisti nisu i Pištu iz

bolnice oterali u geto i porodica Deneberg nenadano se ponovo našla na okupu.

- Moram nešto učiniti da spasem bratovu porodicu, - rekao je Janči, Pištin brat, obraćajući se Ruži, koja se brinula za njegovu majku. - Čuo sam da danas kreće poslednji transport Jevreja iz Subotice.

Janči je bio pošteđen antijevrejskih zakona. Pre rata se venčao sa katolikinjom, a prijatelj mu je bio sveštenik Blaško Rajić, koji mu je izdao lažnu krštenicu da je rođeni katolik. Nije bila velika tajna da je Pištin brat Jevrejin, ali je lažna krštenica i gvozdeni krst, koji je zaslužio na Istočnom frontu, kada je spasao jednog mađarskog oficira, bilo dovoljno da se slobodno kreće po gradu.

Moralo je brzo da se nešto preduzme. Janči je našao jedna kola, natovario ih senom i uskoro se našao pred sporednom kapijom geta. Razgovor sa stražarem nije dugo trajao, Janči ga je potkupio i sa Ružom ušao u geto. U getu nisu mogli dugo da se zadrže. Jančiju je bilo jasno da može samo decu da izvede iz Geta. Majka nije imala prilike ni da se pozdravi sa decom, Ruža je uzela decu za ruke i požurila da stigne Jančija koji je žurio prema izlazu. Tu su nastali novi problemi. Stražar se pobunio što vode decu sa sobom, ali ga je Janči podsetio koliko je para dobio da zažmuri. Stražar je bio uporan, a Janči je rukom pokazao Ruži, koja je držala Mirka i Pavla za ruke, da izađu napolje.

- Budeš li o ovome rekao i jednu reč, - dok je govorio, Janči nije krio bes, - naći ću te i ubiti! Decu su ubacili u kola, pokrili senom i nestali iz vidokruga stražara. Sve se dešavalo veoma brzo i stric nije imao vremena da unapred nađe sklonište za decu, a kući nije smeo da ih odvede. Kad primete da sa spiska za deportovanje nedostaju Hildina deca, pretpostavio je, prvo će ih potražiti u njegovoj kući. Uspeo je da se dogovori sa prijateljicom, Mađaricom, da smesti decu kod nje, ali samo do uveče kada se njen zaručnik, policajac, vraća kući. Dok je Janči tražio smeštaj za decu, poslednji transport Jevreja za Aušvic napustio je Suboticu. Uveče je smestio decu kod prijatelja, koji su primili decu na dva dana, a Janči se ponovo rastrčao po Subotici tražeći novo utočište. Janči je čuo da jedna udovica Jevrejina, nejevrejka, izdaje sobe. Kod nje se već nalazio dečak

od četrnaest godina, ali je udovica toliko povišala cenu smeštaja da stric to nije mogao da plati. Udovica je tražila 200 penga po osobi, 80 dolara na dan za dvoje dece! U ono vreme to je bio veliki novac, ali Janči nije imao izbora, deca su nekoliko dana bila u toj kući.

Obradovao se kad mu se osmehnula sreća, jer je našao kuću u kojoj je jedna brbljiva žena izdavala sobe. Jančiju je smetalo što toliko priča, ali su deca već bila pripremljena da nikom ne smeju da kažu da su Jevreji.

- Ne brinite za decu, - rekla je stanodavka, hvaleći se pred nepoznatim, - kod mene će biti sigurni, znate, moj budući muž je agent specijalne policije.

Pavle i Mirko Deneberg sa sestrom od strica Ružicom Hauser

“Da li je ovo policijski grad?” pitao se stric, svestan da je i ova prilika da skloni decu propala. Više nije znao gde da traži smeštaj za bratovu decu. Ponovo se setio svog prijatelja sveštenika Blaška Rajića.

- Odvedi decu kod Klare Baić, Bunjevke, - rekao mu je sveštenik, i dao adresu. Tek tada je Janči saznao da je sveštenik povezan sa ljudima iz pokreta otpora, ilegalcima koji su saradivali sa partizanima. Nažalost, Klara Baić nije bila u Subotici. Kuću je pazila rođaka Ester i kad je čula o čemu se radi pustila je decu u kuću dok se Klara ne vrati. Klara se vratila kući 28. juna i na veliko iznenađenje u kući zatekla dva nepoznata dečaka. Stric je ubrzo obavešten da je Klara stigla i odmah je dotrčao da razgovara sa njom i zamoli je da dečaci ostanu kod nje.

- Ne dolazi u obzir, - žučno je reagovala Klara Baić.

- Nemam gde da ih smestim, - Janči je podigao ton, - ako ne ostanu kod vas, onda bi bilo bolje da sam dozvolio da ih odvedu u logor.

- Hoćeš da mene odvedu u logor? - Klara je bila svesna opasnosti koja joj preti, ako se otkrije da krije jevrejsku decu, - ili bi više voleo da me odmah ovde streljaju?

- Vi ste skoro van grada, niko ih neće otkriti, - Stric je i dalje tražio ubedljive razloge da deca ostanu kod nje.

- Znate li vi pošto je danas hrana, plaća se suvim zlatom, - Klara je zadržala pristojnost, ali je bes izbijao iz njenih reči.

- Platiću hranu, - Janči nije odustajao od namere da ostavi decu kod Klare.

Klara je prišla deci, u njihovim očima mogla je samo da pročita strah pred neizvesnom sudbinom. Pored Mirka i Pavla sedela je Margita, Klarina kćerka, istih godina kao i Mirko. Klarin pogled lutao je od jednog do drugog deteta. Zadržala je pogled na Margiti, i ona je bila uplašena, kao da se radi o njenoj sudbini. Da li je materinski instinkt pobedio ili nešto drugo, tek, Klara je odlučila da deca ostanu. Možda je i preporuka sveštenika podstakla Klaru na ovaj human čin, ali time nisu bile završene dečije muke. Ni deci ni odraslima nije bilo lako, vlasti su znale da nisu svi Jevreji deportovani iz Subotice.

Pod pritiskom fašista, ponovo je počela potraga za skrivenim Jevrejima. Ni Klarina kuća nije bila pošteđena pretresa. Rođaka Ester, zajedno sa Anicom i Ružom, sve tri su bile u pokretu otpora, priskakale su u pomoć. Kad je u njihovom kraju počeo pretres, sakrili su Mirka i Pavla u svinjac, sklonište nije bilo košer, ali je decu i tog puta spaslo od neosetljivih

dželata. Jednom prilikom, bilo je leto, deca su se igrala u dvorištu kad se brzo proneo glas da su ponovo počeli pretresi kuća.

Srićna lica Pavla, Ružice i Mirka Deneberga

- Otkud Klari još dvoje dece? - pitao je mađarski vojnik komšinicu čiju kuću su upravo pretresali.

Video je izdaleka kako Mirko i Pavle ulaze u Klarinu kuću.

- Od dalje rođake, - odgovorila je komšinica. - Majka im je stradala prilikom bombardovanja Segedina, a otac im je u zarobljeništvu u Rusiji. Na samo pominjanje Rusa i Rusije, vojnik se stresao. Nije ni ušao u Klarinu kuću.

9. oktobra 1944. Rusi su oslobodili Suboticu. Neko je imao više, a neko manje razloga za slavlje. Mirko i Pavao prvi put su se obradovali nekoliko nedelja kasnije kad se iz Aušvica vratila njihova majka. Otac je zauvek nestao iz njihovog života. Klonulog duha Hilda nije mogla da sakrije svoju sreću kad se sreća sa dobro negovanom decom. Zahvaljivala se Klari koja je spasla njenu decu, dva nevina bića, koja će Hildi povratiti veru u život.

****

Na vrat, na nos, kuće u dilu Kertvaroši do Paralelnog puta (sad Jovana Mikića) bile su određene za geto, vlasnici su ji morali napuštiti i minjat sa Jevrejima, koji su išli od kuće do kuće nudeći svoje nekretnine u zaminu, ne znajući da neće još dugo u njima živiti. Bilo je tu i stari i invalida i siromašni koji nisu imali adekvatnu zaminu da ponude. Zahvaćena je tu bila dilom i Majakovska od kraja prema Paralelnom putu do broja 46 (bile su prvo obuhvaćene i kuće 46 (dida Andrija Kopunović) i 48 (Požarko), al su posli, kad se dida već dogovorijo oko zamine, one ostale izvan okvira geta, zatim dio današnje Tesline, Šantićeve, Cerske, ko i kuće u današnjoj ulici Pap Pala, a par kuća bilo je obuhvaćeno i u dilu današnje Jovana Mikića s one strane Majšanskog puta (u tamošnjem magacinu).

Iz razgovora sa gospodom Margicom Baić, vidimo da je sve to bilo prilično složeno. Klara Baić umrla je 7. juna 1994. Često je divanila da je nezini momci ne zovu nikad. To je zdravo bolilo.

Zavolila ji je, a oni nju po svemu sudeći nisu.

Klara Baić rođena je na jednom fajnskom đurđinskom salašu. Majka je imala kuću u Keru, na ćoši Ivana Antunovića i Cankareve br.1. To je misto događanja ove životne priče. Slideća kuća u Cankarevoj, bila je dida ujina, daklem majkinog brata Mirka Dulića, jel dida Ente, jel bać Imra šnajder, kako su ga zvali. Mali Denebergovi došli su, prema njevom pismu, 25.juna 1944. i bili kod Baićeve do 10. Oktobra 1944. Dakle do oslobođenja. Do dolaska, kažu sakrivali su se na pet različiti mista i nigdi ji nisu prihvatili, ni za šta na svitu. Naravno pa bilo je zdravo opasno. Al kad je Bunjevka Klara u pitanju, stvari koje su za druge naravne, bile su drugačije naravne. Kako je do tog došlo, Margici je mater pričala tek pošto su Denebergovi očli. Mamina sestra od tete, imala je čovika vozovođu, i rođaka mesara, pa su nji dvojca pravili biznis, jedan je klao, a drugi prodavo meso, raznoseć ga ko vozovođa u dalje krajeve, di su imućniji bili u oskudici s ilom, al ne i s novcom. U Madžarskoj je taj problem zbog rata, odnosno vojske bio zdravo izražen pogotovo u gradovima. Teta Estera tako je dospila u kontakt i sa Denebergovim stricom, i kazala da ima sestru koja ima jednu ćer i da kod nji malo ljudi svraća, pa bi to bilo

dobro mesto za skrivanje, što ne umanjiva ulogu velečasnog Blaška Rajića.

Posli gornji redova, nije teško zaključiti zašto je nova posliratna vlast imala toliko veliko povirenje u jednog katoličkog svećenika. Osim spomenuti Denebergovi, učestvovalo je u spašavanju i drugi Jevreja. Rajić je oma po okupaciji zatvoren 12. aprila 1941. ko kerski župnik. Okupaciona vlast mu nije mogla oprostiti što se zalagao za to da Bačka uđe u jedinstvenu južnoslovensku državu, a njegov vatreni govor na Velikoj narodnoj skupštini, ko i slika na kojoj je upravo on u prvom planu sa sv. Hranilovićom, zdravo njim je bila poznata. Zatvorili su ga u subotičkoj Konjičkoj kasarni na palićkom putu, di je mučen. U zatvoru se prema usmenim ričima pokojnog Marka Pejića (spominjo mi je zatvor u Segedinu, a saznanje o tom imo je lično od velečasnog Rajića) držo hrabro, iako je imo 63 godine, fizički je bio zdravo jak. Od zatvoreni momaka tražili su da drže ruke uvis, a kojem zbog velikog napora ruke padnu, udarali su ji kundacima u leđa. Tvrd ko što je uvik bio, Rajić je solidarišući se, podignio ruke, iako od njega to niko nije tražio. Žandari su to uzeli ko otvorenu provokaciju, pa je dobio kundakom u zatiljak, od čega je pao. U pojedinim tekstovima stoji da ga je iz zatvora spasio Vatikan, a g. Marku Pejiću, Rajić je samo kazo da se nakon silni tortura smirio, dobio je malu olovčicu od 5 centi i malo papira, pišući u tamnici svoj ep „Slava“. Kada su ga došli obać crkveni velikodostojnici u zatvoru, odbrusio njim je vidno revoltiran, pravo narodski, ričima: "Di ste bili kad su mi gaće ožutili?!" Svom redovnom župničkom životu u Subotici vratio se marta 1943. radeći ko župnik do smrti 1951. godine.

(Klara Baić proglašena je 2007. godine za Pravednika među narodima.)

Priredio Zvonko Stantić politikolog

Autori tekstova

Dr Martin Hencelman Univerzitet u Hamburgu (Nemačka). dr Martin Hencelman je direktor Nemačko-bugarskog društva (Deutsch-Bulgarische Gesellschaft) u Drezdenu i saradnik Slavističkog instituta na Tehničkom univerzitetu u Drezdenu. Studije slavistike i romanistike završio je na Tehničkom univerzitetu u Drezdenu, a usavršavao se u Pragu i Limožu, posli čega je magistrirao. Od 2007. do 2015. studijska gostovanja je obavio u Poljskoj, Bugarskoj, Kanadi, Italiji i Srbiji, a u međuvremenu je i doktorirao. Bavi se slovenskim i drugim mikrojezicima (bunjevački, šleski itd.) i nestandardizovanim varijetetima. Objavio je više desetina stručni članaka, ko i tri monografije od koji je najnovija upravo o Bunjevcima iz 2016. godine. Martin Hencelmann (2016), *Die Bunjewatzen: Ein kurzer Überblick über eine ethnische Minderheit in Serbien und die Herausbildung ihrer Mikroliteratursprache*, Leipzig : Bibliion Media (Edicija Specimina Philologiae Slavicae, band 190). Učesnik je više naučni skupova, projekata i multikulturalni radionica. Tokom 2015. godine boravio je u Somboru i Subotici, obavio je više intervjuja i istraživanja o Bunjevcima i sabrao je i proučio svu dostupnu literaturu o Bunjevcima u Nacionalnom savitu bunjevačke nacionalne manjine, Bunjevačkoj matici, u Gradskom muzeju Subotica i u zavičajnoj zbirci Gradske biblioteke u Subotici. Pošto odlično divani srpski jezik, pomno je proučio svu pridloženu literaturu od najstariji vrimena do danas i koristio je originalne bunjevačke tekstove (bunjevačke novine, udžbenike, ričnike, zbornike) kako bi izvršio njevu analizu. Spisak literature i elektronski i drugi izvora, ko i intervjuja u bunjevačkoj zajednici, se nalazi na kraju monografije.

MA Sandra Iršević urednica časopisa za kulturu “*Rič Bunjevačke matice*”, novinarka freelancerka i radi za nekoliko medija kao saradnica uključujući i TV Pink. Stekla je zvanje master komunikološkinja na Fakultetu za medije i komunikacije Univerziteta “Singidunum”, a studentkinja je doktorskih studija na smeru Transdisciplinarne studije savremene umetnosti i medija, na istoimenom fakultetu. Nalazi se na listi eksperata OEBS-a za medije po pitanju životne sridine. Dobitnica je nagrade Simens Press Awards 2014, a osvojila je i treće mesto i dobitnica je godišnje nagrade za toleranciju koju su 2015. godine dodelili Republičko povereništvo za rodnu ravnopravnost i Misija OEBS-a u Srbiji. Članica je nacionalnog savita Bunjevačke nacionalne manjine i Izvršnog odbora BNS (2018-) i pridsidnica Odbora za informisanje Bunjevačke matice (2017-). Objavila je naučni rad: “Bunjevke kroz istoriju književnosti i umetnosti (Časopis za studije umetnosti i medija, Journal of and Media Studies) Orion Art and FMK, Belgrade, 2016. Izlaganje na konferenciji: „Smart phones are a necessity, not a luxury for refugees and migrants“, Novi Sad, 16 september 2017.; „Transnational Determination of Solving the Bunjevci Question: What Civil society in Serbia, Hungary and Croatia can do? „, Prag, 2. novembar 2018. „Bunjevci as women in front of their time“, Prag, 02.novembar 2018. Od strani jezika govori engleski, a služi se mađarskim i francuskim.

Dr Suzana Kujundžić Ostojić rođena je 1969. godine u Subotici, di je završila osnovno i sridnješkulsko obrazovanje. Na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu završila je osnovne studije – Jugoslovenske književnosti i srpsko-hrvatski jezik (1996.), a magistrirala na istom fakultetu na katedri za Srpsku i uporednu književnost – veze izmed bunjevačke i mađarske književnosti (2002.) Doktorirala je na Filozofskom fakultetu u Beogradu na katedri za Etnologiju i antropologiju – Antropološka funkcija i značenje groktalica kod bačkih Bunjevaca (2016). Koautorka Rečnika bačkih Bunjevaca (2018) i knjiga Bunjevci izmed asimilacije i nacionalne zajednice (2013), Seoba Bunjevaca u XVII viku (2016), Na prilomu vikova: Studije o Bunjvcima (2018).

Organizovala je tri naučna skupa o Bunjvcima: O Bunjvcima (2006), Etnolingvistička istraživanja o Bunjvcima (2008), Kultura i identitet Bunjevaca (2017). Kourednica je „Bunjevačkog prigleda” zbornika za kulturu, nauku i društvena pitanja Bunjevaca (2011-).

Ko urednik Bunjevačkih novina i direktor NIU Bunjevačkog informativnog centra radila je od 2007. do 2014. godine, nakon tog je izabrana na funkciju pridsidnice Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine, tu funkciju obavlja i drugi put nakon izbora.

Dr Aleksandar Raič je rođen u Somboru 1938. godine di je završio osnovno školovanje i gimnaziju. Osnovne i magistarske postdiplomske studije završio na Ekonomskom fakultetu u Beogradu. Doktorat iz oblasti političke ekonomije (Agrarno pitanje) steko je na Poljoprivrednom fakultetu u Novom Sadu. Profesor na Univerzitetu u Novom Sadu od 1974. do 2004. godine i na Sportskoj Akademiji u Beogradu od 1993. do 2008. godine. Publikovo je pet univerzitetski udžbenika: u koautorstvu (politička ekonomija, društveno-politički sistem Jugoslavije) i samostalno (sportski menadžment, finansijski menadžment sportski organizacija, metodologija istraživanja u sportu), sedam knjiga u koautorstvu (Socijalne promene na selu u Vojvodini, Selo i stari seljaci, Radničko samoupravljanje u Vojvodini, Žene u sportu, Mitinzi u Vojvodini 1988. godine: rađanje političkog pluralizma; Bunjevci izmed asimilacije i nacionalne zajednice, Na prilomu vikova: studije o Bunjevcima), Agrarno pitanje u uslovima socijalističke rekonstrukcije poljoprivrede u Poljskoj i Jugoslaviji (disertacija), i priko sto radova iz oblasti političke ekonomije, zemljoradničkog zadrugarstva, ekonomike poljoprivrede, ruralne sociologije. Tokom poslednji deset godina, objavio je u koautorstvu studije o Bunjevcima: Bunjevci izmed asimilacije i nacionalne zajednice (2013), Aleksandar Raič – Suzana Kujundžić Ostojić (2013), Bunjevci and Croats in Serbia: Problem of democratic solution of an ignored ethnic conflict, *National question in Central Europe: Democratic responses to unresolved national and ethnic conflicts*, International Conference - 22–24 March, 2013. CONFERENCE PROCEEDINGS pp. 121-134, Budapest: Institute for Cultural Relations Policy; Seoba Bunjevaca u XVII viku (2016), Na prilomu vikova: Studije o Bunjevcima (2018). Bio je urednik omladinskog lista za književnost i društvena pitanja „Pokret“ u Somboru (1962) i časopisa „Privredna izgradnja“ (1973) i kourednik časopisa „Savremenost“ u Novom Sadu. Osnivač je „Bunjevačkog prigleda“ Zbornika za kulturu, nauku i društvena pitanja Bunjevaca (2011-). Bavi se istraživanjem etnogeneze i položaja malih reliktnih naroda u izgradnji nacija-država u Evropi.

Zvonko Stantić rođen je u Subotici 1955. godine, di stiče osnovno i sridnje obrazovanje. Osnovne studije okončao je na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Radio ko profesionalni radio novinar i u privredi. Učestvovao je 2006. godine na naučnom simpozijumu "O Bunjvcima" sa radom "Bunjevci na zapadnom dilu Vojne krajine u Dalmaciji, Liki i Krbavi" i 2008. na simpozijumu "Etnolingvistička i istorijska istraživanja o Bunjvcima" sa radom "Bunjevci u Subotici tokom graničarskog i komorskog perioda". Piso je u više listova, najviše u "Bunjevačkim novinama", iz oblasti vojne i religijske istorije Bunjevaca.

Dr Nikola Žutić naučni savitnik u Institutu za savrimenu istoriju iz Beograda pridstavnik je radikalne srpske nacionalne historiografije.

Bibliografija radova dr Nikole Žutića publiko-vanih u časopisu "Srpska slobodarska misao" od 2000. do 2019. godine dat je na sajtu Srpske radikalne

stranke:

<https://www.srpskaradikalnastranka.org.rs/izdavastvo/casopis-srpska-slobodarska-misao/>

<https://www.srpskaradikalnastranka.org.rs/lat/?action=search&search=nikola+%C5%BEuti%C4%87>

Ciloviti tekstovi (radovi autora, kritičke recenzije i sl.) mogu se prigledat na sajtu: <https://scholar.google.ca/> unošenjem ključne reči *dr nikola žutić*

Naziv: Udruženje građana "Bunjevci" Novi Sad
Poštanski broj i sedište: 21102 Novi Sad
Ulica i broj: Fruškogorska 29/1
Broj telefona: 061 2785911
E-mail adresa: UGBunjevci@gmail.com
Broj računa, naziv i sedište banke: 340-0000011005416 57
Erste Bank, a.d., Novi Sad, Bulevar oslobođenja 5
PIB: 106478997
Matični broj: 28006608
Broj u Registru medija APR: NV000765
Motto
Nek se znade da Bunjevac živi!

Bunjevci na Internetu

Nacionalni savit bunjevačke nacionalne manjine

<http://bunjevci.net/>

Bunjevačka matica

<http://www.bunjevacka-matica.org>

Bunjevački prigled

<https://bunjevackiprigled.wordpress.com/>

<https://bunjevci.omeka.net/>

Prvi bunjevački sajt

<http://www.bunjevci.com/>

Lektura
Dr Suzana Kujundžić Ostojić

Štampa
KriMel, Budisava

Tiraž
200

Rukopis Zbornika je zaključen 24.05.2020.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
008(=163.42)(497.11)
BUNJEVAČKI prigled : zbornik za kulturu, nauku i
društvena pitanja Bunjevaca / glavni i odgovorni urednik
Aleksandar Raič. - God. 9, sv. 8-9 (2019-2020)-. - Novi
Sad : Udruženje građana "Bunjevci", 2020- . - 30 cm
Jednom godišnje.
ISSN 2334-6124
COBISS.SR-ID 274199047